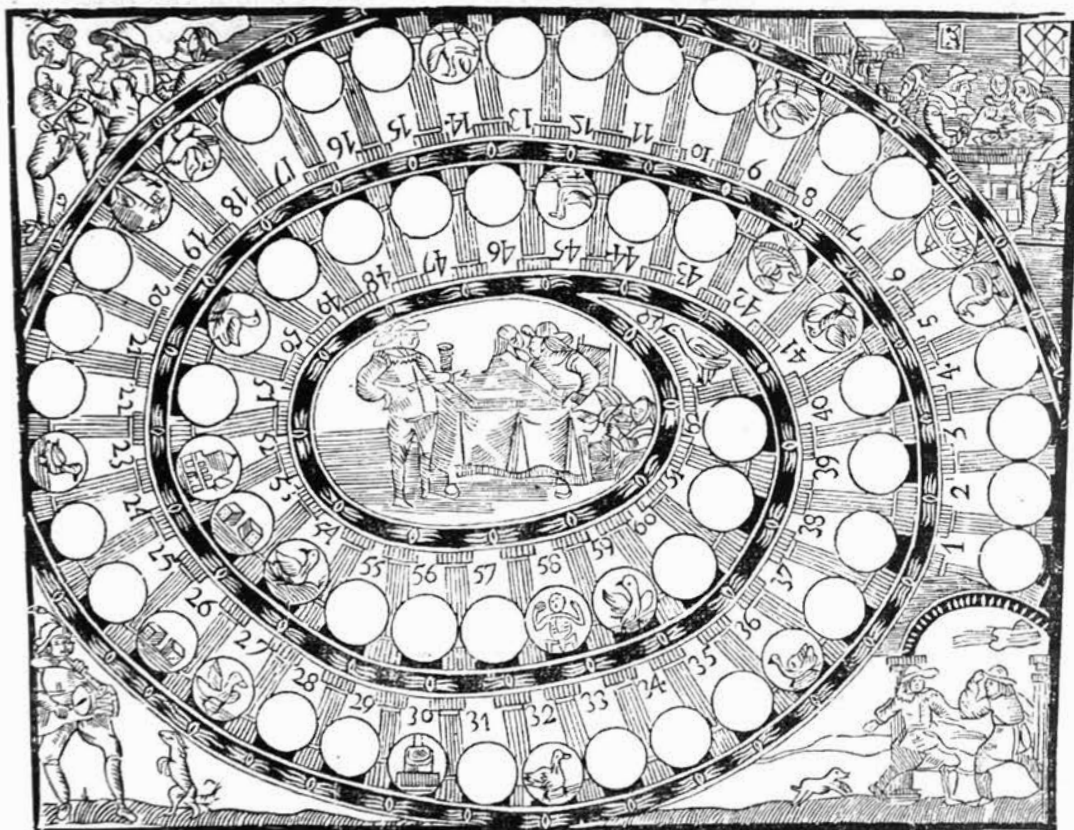

driemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

OOSTVLAAMSE ZANTEN

LXIII - 1988 - 1

Uitgeverij: ...

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN V.Z.W.

De Bond geeft «Oostvlaamse Zanten» uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijks een prijsvraag uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, studievergaderingen, kolloquia aan de R.U.G., is in 1968 gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk verzorgt.

<i>Lidmaatschap</i>	:	400 F gewoon lid - 150 F gezinslid (zonder tijdschrift)
		350 F derde leeftijd
B.T.W. inbegrepen		550 F kantwerksters(ers) - 600 F beschermlid
		1.200 steunend lid - 500 F bibliotheken, verenigingen, boekhandel
		600 F buitenland

Postrekening nr. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, 9000 Gent.

Beheerraad: voorzitter R. van der Linden, ondervoorzitters G. Weze en L. Hoste; sekretaris/penningmeester L. Beyens; leden M. Broeckhove, P. de Groote, M. De Puydt, J. de Vriendt, A. Eloy, S. Godfroid, R. Haeseryn, H. Pintelon, R. Ruys, E. Samain-Ouvrein, F. Van Bost, R. Van de Walle.

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne: voorzitter G. Weze; lesgeefsters: J. De Schrijver, M.J. De Smet, F. Devriese-Langerock, K. De Wit, B. Goeminne, H. Pintelon, A. Valcke, C. Ver-naeve, H. Verniers-De Bruycker, M. Viaene.

Beheerskommissie bibliotheek: bibliotekaris A. Eloy, archivaris F. Van Bost; leden R. Haeseryn, L. Hoste, R. Ruys, R. van der Linden, R. Van de Walle. Openingsuren: woensdag 14-17 u. en zaterdag 10-12 u. Gesloten van 15 juli tot 15 augustus en op zaterdagen vóór feestdagen.

Beheerskommissie Museum voor Volkskunde Gent: De Bond beheert het Museum met vertegenwoordigers van de Bond en het Stadsbestuur. Voorzitter G. Weze; ondervoorzitter R. Haeseryn; konservator R. Van de Walle; sekretaris-penningmeester M. De Puydt; leden L. Beyens, M. Broeckhove, J. De Vriendt, A. Eloy, R. Ruys, E. Samain-Ouvrein, Fr. Van Bost, R. van der Linden. Stadsafgevaardigden: L. Hoste, A. Vanhove, A. Wyffels.

UITGAVEN

Verkrijgbaar, verzendingskosten inbegrepen, door overschrijving op prk. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

1. OOSTVLAAMSE ZANTEN, 400 BF per Jrg.; los nr. (tot 1984) 100 BF, vanaf 1985: 150 BF; Jaarboek 1945: 150 BF; Inhoudstafel op OVZ Jrg. 1-25: 60 BF; idem jrg. 26-35: 50 BF.
2. ANDELIJHOF E. Excellente Kronyke van de Brahmisten (teerlingspel), 61 blz., 80 BF.
3. BAERT M. Ikonografische studie v. 19e-eeuwse litografische adres- en reclamekaarten i.v.m. metaalwaren, 33 blz., ill., 100 BF.
4. BROECKHOVE M. De wonderdokter Drieske Nijpers uit Sint-Gillis-Waas, 94 blz., ill., 350 BF.
5. BROECKHOVE M. Het weer voor morgen, 76 blz., ill., 190 BF.
6. DAEM M. Votiefschilderijen en Mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent, 142 blz., ill. vierkleurendruk, kwarto, 1950 BF.
7. DAUWE J. De Kruisboogschutters van St. Joris te Lebbeke (1377-1796), 185 blz., ill. 530 BF.
8. DE COSTER F. A. Hendrickx, toneelschrijver. Bloemlezing, 44 blz., ill., 60 BF.
9. DE VUYST J. Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde, 175 blz., muz., 300 BF.
10. DEWULF M. Bargoens te Sint-Niklaas, 127 blz., ill., 350 BF.
11. ELOY A. De Schoorsteenveger. Een terreinverkenning, 120 blz., ill. vierkleurendruk, 350 BF.
12. GELBER L. Kinderzang uit Zwijnaarde, 32 blz., muz., 100 BF.
13. In Memoriam Adolf Woodstad 1867-1941, 52 blz., ill. 80 BF.
14. RUYSS R. Veer en veerdienst in Oost-Vlaanderen, 191 blz., ill., 350 BF.
15. VAN DEN DOOREN V. Leven en Streven van Abraham Hans, 60 blz., ill., 150 BF.
16. VAN DER LINDEN R. Ernest Van den Driessche, schilder van ons volksleven, 32 blz., ill., 120 BF.

Een tachtigtal uitverkochte uitgaven kunt U raadplegen in de Bibliotheek van de Bond.

Ill. op de kaft: "Het Nieuw en Vermaekelijc Ganze-Spel, hoe en op wat maniere men het spelen moet. Tot Gend, bij Bernard Poelman" (ca. 1787-1823). Verzameling Frans Van Bost.

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserijn,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

De boedelbeschrijving van een 18de-eeuwse leefcultuur.

- Woord vooraf. (Redactie) 3
- H. SOLY, Materiële cultuur te Gent in de 18e eeuw: Een terreinverkenning. 3
- C. TERRYN. Tafelen en tafelgerei in Gent. 15
- J. VAN RYCKEGHEM. Eenvoud en raffinement. Kleding en sieraden te Gent. 33
- A. VAN HAGELAND. Is er nog een volksleven? 51
- M. BROECKHOVE. Nieuwe vorm van toerisme. Uitnodiging per post. 59
- L. HOSTE. Jacky Lagrou, een Gents type. 66

Zoeken en zanten

- M. BROECKHOVE. Feest van de secretaressen. Een nieuw kalenderfeest? 58

Boekbesprekingen

- W. LUSTENHOUWER. De geschiedenis van het Café-Chantant. Met 249 café-chantant liedjes uit oma's tijd. *E. Demoen.* 2

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en IPPA.

WILLY LUSTENHOUSER

De Geschiedenis van het Café-Chantant. Met 249 café-chantant liedjes uit oma's tijd.

Brugge, Uitgeverij Schoonbaert, 1987, 493 blz., ill., muz.

De laatste jaren bestrijken de publikaties over het volkslied een steeds breder veld en dat kan naar mijn mening enkel een positieve invloed hebben. Een al te beperkte opvatting over het volkslied zou immers leiden tot de verwaarlozing en negering van een omvangrijk en boeiend onderzoeksterrein, dat op socio-kultureel vlak een aanzienlijke rol gespeeld heeft in het leven van de gewone mens. In het boek van Willy Lustenhouwer komt de geschiedenis van het café-chantant en vooral van het café-chantantlied zelf uitvoerig aan bod. Een genre dat balanceert tussen het 'echte' volkslied en het kunstlied, en dat ongegeneerd uit alle mogelijke vaatjes tapt en overal zijn muzikale en inhoudelijke ideeën oppikt. Dat het de volksmens aanspreekt is onomstootlijk, maar dat het ook bij de burgerij groot succes oogstte wijst op zijn ambigue karakter: het lijkt mij een onbetwistbaar voorbeeld van wat ik elders reeds 'populaire cultuur' genoemd heb.

Na een korte introductie over het ontstaan van het café-chantant in Parijs met vermelding van zijn belangrijkste protagonisten en de verspreiding ervan over andere Europese landen, komt de auteur tot de beschrijving van de situatie in Vlaanderen. De hoge verwachtingen die de titel van het boek oproept worden echter spijtig genoeg niet ingelost. We hebben immers niet te maken met een evenwichtig overzicht van het café-chantant in Vlaanderen: daarvoor ontbreekt het enigszins aan een coherente visie en wordt de scène in Brussel, Antwerpen en Gent wat onderbelicht. Het gedeelte over Brugge - en dat zal wel alles te maken hebben met de herkomst en de werksfeer van de auteur - staat daarentegen op een hoger niveau en bevat voor mij althans heel wat nieuwe gegevens omtrent de café-chantants en hun artiesten aldaar. Bovendien worden we hier vergast op onbekend en aantrekkelijk illustratiemateriaal.

Daarna volgt de hoofdmoot van de publicatie van Lustenhouwer, namelijk een prachtige verzameling liederen voornamelijk gezongen in de café-chantants. Hierin ligt dan, benevens het deel over Brugge, de grootste verdienste van het boek. De liederen werden ingedeeld in

zes categorieën nl. kluchtliedjes, levensliedjes, liefdeliedjes, arbeidersliedjes, oorlogsliedjes en straatliedjes. De meest omvangrijke reeks, met name de kluchtliedjes, valt op haar beurt uiteen in twaalf onderdelen waarbij mijns inziens soms overlappingsen ontstaan met de andere hoofdcategorieën: men kan bijvoorbeeld liefdesliedjes aantreffen onder de gelijknamige hoofding, maar ook bij de kluchtliedjes. Verder kan ook de vraag gesteld worden of de straatliedjes en bepaalde liederen uit de andere reeksen (bv. bepaalde arbeidersliederen of oorlogsliedjes) wel degelijk thuishoren in een bundel café-chantantliederen. Een iets scherpere afbakening van het begrip zou wellicht een eerste selectie in het liederenaanbod doorgevoerd hebben. Deze problematiek is vanzelfsprekend niet zo eenvoudig, want bepaalde liederen werden zowel op de markten als in de café-chantants gezongen en andere kon men horen tijdens betogingen, op bijeenkomsten of in de kroegen.

Wat voor de vorser een ernstige handicap is in deze liederenverzameling, is het feit dat Lustenhouwer niet duidelijk aangeeft waar hij het betrokken lied gehaald heeft. De inleiding verwekt de indruk dat alle liederen door de auteur zelf uit de volksmond werden opgetekend, maar door frappante gelijkenissen met versies uit andere bronnen (bv. de verzameling liederen van Karel Waeri) moet ik tot de vaststelling komen dat dit niet steeds het geval was. Ook de praktijk van het vervolledigen van verminkte versies met versies uit andere bronnen lijkt mij deontologisch niet helemaal in orde.

Al deze schoonheidsfoutjes doen echter geen afbreuk aan het belangrijke feit dat heel wat uniek materiaal werd vastgelegd. Dat een uitzonderlijke zorg werd besteed aan het weergeven van de melodieën, die in andere publikaties omtrent het volkslied nogal stiefmoederlijk of soms helemaal niet worden behandeld, vormt een onvoorwaardelijk pluspunt van deze zeer verdienstelijke publicatie en sommige onvolkomenheden in de geschiedschrijving vallen te beschouwen als een uitdaging voor latere onderzoekers.

Erik DEMOEN

DE BOEDELBSCHRIJVING VAN EEN 18DE EEUWSE LEEFKULTUUR

Woord vooraf

In *Oostvlaamse Zanten* 1987, 3, wees Jacques Van Keymeulen bij de bespreking van het boek "Het einde van de onveranderlijkheid" (C. Schelstraete e.a., 1986) op het belang van de Staten van Goed of Boedelbeschrijvingen voor de kennis van de vroegere levensomstandigheden. In het boek zelf drukte Dr. Chris Vandenbroeke de hoop uit dat het boek navolging zou krijgen. Op dat moment liep in het Seminarie voor Economische Geschiedenis van de Gentse Rijksuniversiteit reeds dergelijk onderzoek, wat zijn neerslag vond en vindt in de eindverhandelingen. Eén der onderzochte gebieden betreft het 18-eeuwse Gent.

De redactie van *Oostvlaamse Zanten* nodigde deze inmiddels reeds afgestudeerde vorsers uit de resultaten van hun onderzoek uiteen te zetten, met de klemtoon op de volkskundig belangwekkendste gegevens.

Prof. Hugo Soly, die het onderzoek begeleidde, is bereid gevonden deze bijdragen te situeren in het geheel van het historisch onderzoek dienaangaande. We danken hen allen voor hun samenwerking!

Wegens de hoeveelheid tekst worden de artikels gespreid over zeker twee nummers. Reacties en dokumentatie naar aanleiding van deze bijdragen zijn uiteraard welkom.

De Redactie

MATERIELE CULTUUR TE GENT IN DE 18e EEUW : EEN TERREINVERKENNING

In 1967 trachtte Fernand BRAUDEL een overzicht te geven van de manieren waarop verschillende samenlevingen tijdens de periode 1400-1800 in hun elementaire levensbehoeften - voedsel, kleding en onderdak - voorzagen en welke veranderingen daarin plaatsvonden (1). De geschiedenis van het dagelijks leven en de dagelijkse routine mag zich sindsdien in een enorme, nog immer groeiende, belangstelling verheugen. De publikaties dienaangaande hebben zoveel succes bij het brede publiek dat sommige onderzoekers zelfs de neiging vertonen om de *Alltagsgeschichte* (2) als een doel op zich te beschou-

(1) Fernand BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme (XVe-XVIIIe siècle)*, Parijs, 1967. Men dient thans de herziene uitgave te raadplegen: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, I, *Les structures du quotidien: le possible et l'impossible*, Parijs, 1979, waarvan onlangs een Nederlandse vertaling is verschenen.

(2) Om zich een idee te vormen van deze nieuwe stroming leze men Hubert Ch. EHALT (ed.), *Geschichte von Unten. Fragestellungen, Methoden und Projekte einer Geschichte des Alltags*, Wenen, 1981, en R. VAN DULMEN en N. SCHINDLER (eds), *Volkskultur. Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags (16.-20. Jahrhundert)*, Frankfurt, 1984.

wen, waardoor zij de sociaal-culturele geschiedenis degraderen tot een "liefhebberij zonder intellectuele inhoud", zoals Eric HOBBSBAWM het onlangs formuleerde. (3) Men mag inderdaad niet uit het oog verliezen dat het gaat om de vraag hoe de geschiedenis van voorwerpen en handelingen verbonden is met de mentaliteit van sociale groepen en deze vraag verwijst dan weer naar het cruciale probleem van de interacties tussen de diverse componenten van de historisch-maatschappelijke werkelijkheid. Hoe boeiend ze ook gebracht wordt, de beschrijving van het dagelijks leven is slechts een eerste stap. De *verklaring* van de geconstateerde fenomenen en processen blijft het essentiële doel en zulks veronderstelt een globale benadering, waarbij rekening wordt gehouden met sociaal-economische, sociaal-politieke en sociaal-culturele factoren. In dat verband dient te worden opgemerkt dat sommige volkskundigen, archeologen, antropologen en sociologen het dagelijks leven en de dagelijkse routine op een veel meer geïntegreerde manier bestuderen dan de historici. Laatstgenoemden zouden er goed aan doen kennis te nemen van de vernieuwende inzichten die hun collega's uit andere disciplines te bieden hebben (4). Natuurlijk, verklaringen kunnen niet gegeven worden zolang men niet over harde feiten beschikt, d.w.z. betrouwbare en representatieve gegevens. Cijfers zijn niet zaligmakend, maar voor een studie van de materiële cultuur is kwantificering noodzakelijk. Men moet eerst weten in welke mate welke voorwerpen bij welke groepen op welke plaatsen in welke tijdperken voorkwamen alvorens men zich aan interpretaties kan wagen. BRAUDEL moest zich vaak beperken tot het formuleren van impressies en suggesties, omdat hij over onvoldoende gegevens beschikte. Zou men vandaag een even breed panorama van de materiële cultuur in de nieuwe tijd willen schetsen, dan zou men om dezelfde reden niet veel meer kunnen doen. Maar toch iets meer, want men beschikt thans over studies betreffende de frequentie van bepaalde voorwerpen in bepaalde regio's en perioden. Ze zijn nog weinig talrijk, maar in diverse landen staan gelijksoortige projecten op stapel. De meeste zijn gebaseerd op de analyse en de statistische verwerking van de zogenoemde *staten van goed of boedelbeschrijvingen*: inventarissen van de roerende en onroerende goederen die bij versterf werden opgemaakt om de belangen van minderjarige erfgenamen te beschermen (5).

-
- (3) L. HEERMA VAN VOSS en H. WANSINK, *Interview met Eric Hobsbawm*. Spiegel Historiaal, 20, 1985, p. 567. Zie ook de kritische bedenkingen van Klaus TENFELDE, *Schwierigkeiten mit dem Alltag*. Geschichte und Gesellschaft, 10, 1984, p. 391.
- (4) Enkele voorbeelden: antropologie: M. DOUGLAS en B. ISHERWOOD, *The world of goods*, New York, 1979; sociologie: Pierre BOURDIEU, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, 1979; archeologie: Frans VERHAEGHE, *The late medieval "crisis" in the Low Countries: the archaeological perspective*, in F. SEIBT en W. EBERHARD (eds), *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*, Stuttgart, 1984, pp. 146-171; volkskunde: J.J. VOSKUIL, *Boedelbeschrijvingen als bron voor de kennis van groepsvorming en groepsgedrag*. Volkskundig Bulletin, 13, 1987, pp. 30-58.
- (5) Deze bescherming kon ook meerderjarige erfgenamen betreffen die wegens een lichamelijke of geestelijke handicap geacht werden niet in staat te zijn hun eigen belangen te behartigen.

Het internationaal congres dat in mei 1980 aan de Landbouwhogeschool te Wageningen werd georganiseerd door de voorzitter van de Afdeling Agrarische Geschiedenis aldaar, Ad VAN DER WOUDE, en diens wetenschappelijke medewerker, Anton SCHUURMAN, mag als een mijlpaal in het onderzoek naar de materiële cultuur beschouwd worden. Historici uit diverse Europese landen en de Verenigde Staten van Amerika wezen toen op de grote betekenis van de boedelbeschrijvingen voor de geschiedenis van "les hommes et les choses", om de uitdrukking van Fernand BRAUDEL te hernemen, en zij gaven wegen aan om de massale hoeveelheid gegevens te verwerken die de staten van goed bevatten (6).

De initiatiefnemers van het congres hadden geen nieuwe bron ontdekt, zoals ze in hun (overigens gerechtvaardigd) enthousiasme verkondigden. Meerdere historici, kunsthistorici en volkskundigen hadden de staten van goed al gebruikt: J. DENUCÉ voor de studie van kunstverzamelingen (7), H. COPPEJANS-DESMEDT vanuit een economisch perspectief (8), L. VANAVERBEKE en L. WYNANT voor de analyse van stedelijke vermogensstructuren (9), J. WEYNS in zijn monumentaal werk over het volkshuisraad in Vlaanderen (10) en C. VANDENBROEKE voor de geschiedenis van de landbouw (11), om slechts enkele Belgische voorbeelden te geven. Het congres te Wageningen vestigde evenwel de aandacht van talrijke onderzoekers op de staten van goed als bron voor een systematische, seriële en sociaal-gedifferentieerde studie van de materiële cultuur in het verleden, meer bepaald van de 14de tot de 20ste eeuw.

Systematisch, want in principe werden alle bezittingen van de erflater(s) opgetekend, dus ook de voorwerpen die zich in het sterfhuis bevonden. Serieel, want op vele plaatsen beschikt men over reeksen boedelbeschrijvingen die meerdere eeuwen bestrijken. Sociaal-gedifferentieerd, want in vele gevallen werd de waarde van de boedel geschat, zodat men diverse vermogensgroepen kan onderscheiden.

Recente buitenlandse studies tonen aan hoezeer de statistische verwerking van boedelinventarissen onze kennis van het dagelijks leven

- (6) Ad VAN DER WOUDE en Anton SCHUURMAN (eds), *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development. Papers presented at the Leeuwenborch conference (Wageningen, 5-7 May 1980)*, Wageningen, 1980 (A.A.G. bijdragen, nr. 23).
- (7) J. DENUCE, *De Antwerpsche Konstkamers. Inventarissen van kunstverzamelingen te Antwerpen in de XVIe en XVIIe eeuwen*, Antwerpen, 1932.
- (8) H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de 18de eeuw*, Brussel, 1952.
- (9) L. VANAVERBEKE, *Peiling naar de bezitsstructuur van de Gentse bevolking omstreeks 1738*, 2 dln. (Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in-8°, nr. 24), Brussel, 1969; L. WYNANT, *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed, 1380-1389*, in W. BLOCKMANS, C. PAUWELYN en L. WYNANT, *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*, III (Standen en Landen, LXIII), Heule, 1973, pp. 47-137.
- (10) J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen. Naam, vorm, geschiedenis, gebruik en volkskundig belang der huiselijke voorwerpen in het Vlaamse land van de Middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog*, 4 dln., Beersel, 1974.
- (11) C. VANDENBROEKE, *Agriculture et alimentation dans les Pays-Bas autrichiens. Contribution à l'histoire économique et sociale à la fin de l'Ancien Régime*, Gent-Leuven, 1975.

en de dagelijkse routine tijdens het Ancien Régime en de 19de eeuw kan verrijken. Op basis van dat bronnenmateriaal schetst Daniel ROCHE een fascinerend beeld van de materiële cultuur van het dienstpersoneel en de loonarbeiders te Parijs in de 18de eeuw (12) en laat Thera WIJSENBEEK-OLTHUIS zien welke veranderingen er optraden in het cultuur- en leefpatroon van de verschillende sociale groepen te Delft in dezelfde periode (13). Beide auteurs beperken zich niet tot een beschrijving van de ontwikkelingen, maar zoeken tevens naar verklaringen, waarbij zij zowel aandacht schenken aan verschuivingen in de welvaart als aan modeverschijnselen en cultuuroverdracht.

Sinds 1980 hebben vele andere onderzoekers de boedelinventarissen gebruikt om licht te werpen op het dagelijks en vooral huiselijk leven van allerlei bevolkingsgroepen in diverse regio's en perioden (14). De handelingen van het seminarie dat werd gehouden op het negende internationaal congres voor economische geschiedenis in 1986 te Bern geven een goed idee van de aspecten van de materiële cultuur die met behulp van boedelbeschrijvingen onderzocht kunnen worden (en welke niet), de methodologische problemen die daarbij komen te kijken (zoals het ontwerpen van adequate computerprogramma's) en de verschillende factoren die veranderingen in de dagelijkse routine konden teweegbrengen, zoals verschuivingen in de welvaart, in de sociaal-politieke verhoudingen, in het geestelijk leven, in de mode... (15).

Ook in België werd deze bron de laatste jaren veelvuldig aangeboord. Men heeft ze met succes gebruikt voor de historische studie van stedelijke vermogensstructuren (16), agrarische ontwikkelingen (17) en - fundamentele vernieuwing - demografische processen (18). Men heeft ook uittreksels uit staten van goed gepubliceerd die inlichtingen bevatten over kunstwerken, kunstenaars en kunsthandelaars (19). Er

-
- (12) Daniel ROCHE, *Le peuple de Paris. Essai sur la culture populaire au XVIIIe siècle*, Parijs, 1981.
- (13) Thera WIJSENBEEK-OLTHUIS, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*, Hilversum, 1987.
- (14) Voor Nederland zie o.m. de artikelen van Hans VAN KOOLBERGEN, Marie VAN DIJK en Eveline DOELMAN in *Volkskundig Bulletin*, 9, 1983, nr. 1, alsook de bijdrage van J.J. VOSKUIL vermeld in noot 4. Voor Duitsland, zie ondermeer: Ruth-E. MOHRMANN, *Alltagswelt im Land Braunschweig. Städtische und ländliche Wohnkultur von 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. 2 dln. Habilitationsschrift Westfälische Wilhelms-Universität Münster. Münster. 1985.
- (15) M. BAULANT, A. SCHURMAN en P. SERVAIS (eds), *Inventaires après décès et ventes de meubles. Apports à une histoire de la vie économique et quotidienne (XIVe-XIXe siècle)*. Actes du séminaire tenu dans le cadre du 9ème Congrès International d'Histoire Economique de Berne (1986), Louvain-la-Neuve, 1988 (ter perse).
- (16) M. BOONE, H. DUMON en B. REUSENS, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503* (Standen en Landen, LXXVIII), Kortrijk-Heule, 1981, pp. 136-152.
- (17) P. VANDEWALLE, *De geschiedenis van de landbouw in de kasselrij Veurne, 1550-1645* (Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in-8°, nr. 66), Brussel, 1986, pp. 157-285.
- (18) E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, 2 dln. (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, nr. 90), Gent, 1988.
- (19) E. DUVERGER, *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*, I: 1600-1617, en II: 1618-1626 (Fontes Historiae Artis Neerlandicae. Bronnen voor de kunstgeschiedenis van de Nederlanden, 1-2), Brussel, 1984-1985.

werd tot nog toe evenwel weinig onderzoek verricht naar het dagelijks leven met behulp van boedelinventarissen. Zeker, de studie van de materiële cultuur wekt steeds meer belangstelling, zoals blijkt uit de colloquia die door de vereniging "Archief- en Bibliotheekwezen in België" aan dat thema gewijd werden (20), maar men bevindt zich nog in een verkennend stadium. Belgische tegenhangers van ROCHE of WIJSENBEEK-OLTHUIS kunnen vooralsnog niet gesignaleerd worden (21).

Daarom verheugt het me in *Oostvlaamse Zanten* enkele concrete resultaten te kunnen voorstellen van een onderzoek naar de materiële cultuur te Gent in de 18de eeuw. De vier bijdragen vloeien voort uit licentiaatsverhandelingen die tot stand kwamen in het kader van een project opgezet door het Seminarie voor Economische Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Gent in 1981. Het doel was na te gaan welke aspecten van het dagelijkse leven in de Vlaamse regio in de nieuwe tijd met behulp van boedelinventarissen bestudeerd kunnen worden. Men opteerde voor een grote stad, omdat buitenlandse studies suggereren dat vernieuwingen op het gebied van de materiële cultuur over het algemeen eerst in belangrijke centra plaatsvonden. Gent leek niet alleen vanuit dat perspectief een geschikte keuze te zijn. Men beschikt er tevens over een indrukwekkende reeks gedetailleerde boedelbeschrijvingen, de zogenoemde *minuten* van de staten van goed, waarvan het leeuwedeel uit de 17de en 18de eeuw dateert (22). De voorkeur werd aan laatstgenoemde periode gegeven, omdat het beroep van de erflater(s) voordien minder vaak werd vermeld en vooral omdat men beter geïnformeerd is over de geschiedenis van de Arteveldestad in de 18de dan in de 17de eeuw. Aangezien men wenste te onderzoeken of sociaal-economische veranderingen invloed hadden op het dagelijks leven, spitste men zich toe op twee of drie steekproefperioden, waarvoor telkens alle boedelinventarissen geanalyseerd werden die een *prysy* bevatten, d.w.z. een opsomming en een schatting van de waarde der afzonderlijke voorwerpen (23). In sommige gevallen was het niet mogelijk een onderscheid te maken tussen het huisraad

(20) J.-P. SOSSON (ed), *Iconografische bronnen en materiële cultuur. Handelingen van de studiedag van 19 oktober 1984* (Archief- en Bibliotheekwezen in België, nr. 25), Brussel, 1985; F. DAELEMANS en R. VAN UYTVEN (eds), *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: staten van goed en testamenten* (Archief- en Bibliotheekwezen in België), Brussel, 1988 (ter perse).

(21) In de verdienstelijke studie van C. SCHELSTRAETE, H. KINTAERT en D. DE RUYCK, *Het einde van de onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het Land van Nevele tijdens de 17e en 18e eeuw*, Nevele, 1986, wordt gebruik gemaakt van boedelinventarissen voor de studie van de vermogensstructuur en de materiële cultuur. Vele interpretaties moeten evenwel onder voorbehoud aanvaard worden, omdat zij klaarblijkelijk niet op dat bronnenmateriaal gebaseerd zijn (maar aan de bestaande literatuur ontleend werden) en vooral omdat de selectiecriteria onvoldoende toegelicht worden.

(22) J. DECAVELE en J. VANNIEUWENHUYSE, *Archiefgids, I, Oud archief*, Gent, 1983, p. 158, nr. 371 (reeks 332). Voor een beschrijving van de totstandkoming van boedelinventarissen zie VANAVERBEKE, *op. cit.*, I, pp. 18-23, en WYNANT, *art. cit.*, pp. 49-52. Zie ook J. CRAEYBECKX, *Stedelijke bronnen voor de studie van vermogensgroepen in de 18de eeuw*, in Handelingen van het XXVe Vlaams Filologencongres, Gent, 1967, pp. 397-398.

(23) In 50 tot 60 % van de 18de-eeuwse staten van goed treft men een *prysy* aan.

in de eigenlijke zin en de voorwerpen die bij de uitoefening van het beroep werden gebruikt; dergelijke staten van goed werden buiten beschouwing gelaten. De resterende inventarissen werden gerangschikt volgens de taxatie van het roerend goed, dus de gezamenlijke waarde van huisraad, kleding en sieraden, en vervolgens in drie groepen onderverdeeld: de taxaties van minder dan 100 ponden Vlaams, deze van 100 tot 300 ponden en deze van meer dan 300 ponden (24).

De vier studenten die bereid waren de mogelijkheden van het bronnenmateriaal uit te testen, hebben ieder een specifiek aspect van de materiële cultuur onderzocht:

- Ine PISTERS het aantal woonvertrekken en hun functies, alsook de slaapvoorzieningen en het meubilair (25),
- Jan VAN RYCKEGHEM de kleding, de accessoires en de sieraden (26),
- Caroline TERRYIN het kookgerei, het serviesgoed en het drinkgerei (27),
- Inez BOURGEOIS de decoratieve voorwerpen, met inbegrip van de wand- en vloerbekleding (28).

Uit de samenvattingen van (een deel van) hun onderzoeksresultaten blijkt duidelijk dat de staten van goed een ware goudmijn vormen voor de studie van het huiselijk leven en de veranderingen die daarin plaatsvonden. Alvorens enkele algemene conclusies te formuleren, dient evenwel te worden opgemerkt dat de bron ook een aantal beperkingen kent.

Op de eerste plaats moet men voor ogen houden dat de groepen, die men op basis van de taxaties in de boedelinventarissen kan onderscheiden, niet noodzakelijkerwijze een afspiegeling vormen van de gehele Gentse bevolking. In principe werd er alleen een staat van goed opgemaakt als het om erfstaten ging die minderjarige kinderen achterlieten en vooralsnog weet men niet welk percentage van het totaal aantal overledenen zij op diverse momenten vertegenwoordigden. Daarbij komt nog dat de ondersteunde armen en de bedelaars sinds het einde van de 16de eeuw ontslagen waren van de verplichting om een staat van goed te laten opmaken (29). Welnu, Marleen KIN heeft aangetoond dat het procentueel aandeel van deze groepen in de totale populatie aanzienlijk steeg tijdens de 18de eeuw, vooral

(24) De verhouding tussen roerend en onroerend goed werd niet systematisch onderzocht, maar steekproeven suggereren dat het bezit van de minvermogenenden in alle bestudeerde perioden hoofdzakelijk (en vaak uitsluitend) uit huisraad, kledingstukken en enkele sieraden bestond, benevens voorwerpen gebruikt bij de uitoefening van het beroep.

(25) Ine PISTERS, *Eenvoud en luxe binnenshuis. Studie van Gentse interieurs uit de 18e eeuw*, 2 dln., onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1983.

(26) Jan VAN RYCKEGHEM, *Eenvoud en raffinement. Een studie van de Gentse achttiende-eeuwse kleding in sociaal-economisch perspectief*, 2 dln., onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1985.

(27) Caroline TERRYIN, *Eenvoud en delicatesse. Norm en realiteit in de 18e-eeuwse tafelgewoonten*, 2 dln., onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1986.

(28) Inez BOURGEOIS, *Sfeer of pracht en praal. Een kwantitatieve benadering van decoratieve voorwerpen en binnenshuisversiering in achttiende-eeuwse Gentse interieurs*, 2 dln., onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1986.

(29) CRAEYBECKX, *art. cit.*, p. 398.

vanaf de jaren vijftig (30). Men mag bovendien aannemen dat het opmaken van een boedelbeschrijving de financiële draagkracht van sommige minvermogenden (hoeveel?) te boven ging, want zij moesten daarvoor registratierechten betalen, terwijl zij al voor de onkosten van de begrafenis moesten opdraaien (31). Men treft weliswaar *prysyen* van zeer bescheiden boedels aan (die vaak Pro Deo werden opge- maakt), maar het gaat meestal om kleine aantallen en deze variëren bovendien zozeer van jaar tot jaar dat het gewaagd lijkt vergaande conclusies te trekken. Hoe dan ook, het lijkt geen twijfel dat de lagere klassen in de staten van goed sterk ondervertegenwoordigd zijn.

Op de tweede plaats verschaffen de boedelinventarissen geen informatie over de rangschikking van de voorwerpen in de woonvertrekken noch over hun vormgeving en mogelijke versierselen. De gezworen *pryzers* (schat- ters) van de stad noteerden de roerende goederen weliswaar per kamer, maar uit hun lijsten kan niet worden afgeleid hoe de meubels en decoratiearti- kelen opgesteld waren. Wil men zich daarvan een beeld vormen, dan moet men een beroep doen op iconografisch materiaal, dus schilderijen, tekenin- gen en prenten. Hoewel zulke bronnen met grote omzichtigheid gebruikt moeten worden (32), blijven zij het enige hulpmiddel om dat facet te bestuderen. Over de vormgeving en de versierselen komt men uit boede- linventarissen evenmin veel te weten. Er werd zelden vermeld uit welke houtsoorten de meubelstukken vervaardigd waren. Slechts bij hoge uitzon- dering vindt men de afmetingen van schilderijen of de namen van kunste- naars. Het materiaal en de kleur van kledingstukken daarentegen werden vaak gespecificeerd, maar over de snit verneemt men dan weer niets. Voor dergelijke aspecten moet men zich dus tot de collecties wenden die in musea bijeengebracht zijn - met alle problemen vandien, want de identi- ficatie van de stukken vermeld in boedelbeschrijvingen is geen sinecure.

Op de derde plaats vertonen de staten van goed lacunes. In de praktijk noteerde de schatter alleen de voorwerpen die enige waarde hadden. Dat verklaart waarschijnlijk waarom schoenen bijna nooit voorkomen : de zolen waren in de 18de eeuw onvoldoende versterkt, zodat ze na korte tijd versleten waren. De afwezigheid van almanakken en ander goedkoop drukwerk moet alleszins vanuit dat perspectief bekeken worden, want we weten dat ze in de 18de eeuw een ruime versprei- ding kenden (33). Om dezelfde reden ontbreken houten lepels volledig en treft men evenmin knickers of ander eenvoudig speelgoed aan; het archeologisch onderzoek suggereert dat zulke objecten bepaald niet zeldzaam waren. Naast die 'structurele' omissies moet men ook rekening houden met de mogelijkheid dat kostbare bezittingen vóór het overlijden van de erflater aan familieleden geschonken konden zijn of kort daarna verdeeld/ontvreemd.

(30) Marleen KIN, *Economische transformaties en verarming te Gent in de achttiende eeuw*, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 8, 1982, pp. 34-53.

(31) Marc BOONE, *De Gentse staten van goed als bron voor de kennis van de materiële cultuur: mogelijkheden en beperkingen (late middeleeuwen en vroege moderne tijden)*, in DAELEMANS en VAN UYTVEN (eds), *op. cit.* (ter perse).

(32) Zie de bijdragen in SOSSON (ed.), *op. cit.*

(33) Marijke MORTIER, *Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17e en 18e eeuw*, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 10, 1984, pp. 267-290.

Op de vierde plaats kunnen de aantallen voorwerpen niet altijd bepaald worden. Dat geldt vanzelfsprekend voor de *prondelinghe*, de *prullaria*, waarover men niets te weten komt. Vervelender is evenwel dat men vaak vage aanduidingen aantreft zoals "differente" prenten, boeken, hemden, lepels, enzovoort. In zulke gevallen kan men wel de frequentie berekenen, d.w.z. het percentage staten van goed waarin het betrokken object voorkomt, maar niet het gemiddeld aantal stuks per staat van goed; doet men dat toch, dan behoort men de lezer erop te attenderen dat het om onderschattingen gaat.

Op de vijfde plaats ten slotte is grote omzichtigheid geboden bij de statistische verwerking en de interpretatie van de taxaties in boedelinventarissen. Het probleem is niet dat de gezworen schatters slecht op de hoogte zouden geweest zijn van de bedragen die tweedehandsgoederen konden opbrengen. Integendeel, vergelijkingen tussen de door hen gemaakte taxaties en de prijzen die ingeval van openbare verkoop betaald werden, tonen aan dat de afwijkingen over het algemeen miniem waren. De moeilijkheid ligt elders: in het summiere karakter van de beschrijvingen, waardoor men niet altijd met zekerheid kan uitmaken of men wel gelijksoortige voorwerpen aan het vergelijken is. En zelfs als daarover geen twijfel bestaat, blijft men in het ongewisse verkeren over talrijke factoren die de waarde ervan beïnvloedden, zoals de afmetingen, de afwerking en/of de staat waarin ze zich bevonden.

Toch vormen de boedelinventarissen, ondanks die lacunes en complicaties, een uitmuntende bron voor de historische studie van de materiële cultuur. Nergens anders krijgt men zo'n systematisch en gedetailleerd overzicht van de gebruiks- en siervoorwerpen waarmee verschillende sociale groepen zich in diverse tijdperken omringden. De staten van goed laten zien wat zich achter de gevels van bescheiden woningen en herenhuizen bevond, in eenvoudige keukens en in luxueuze salons, op de vloeren en aan de wanden, in de kasten en op de planken. Ze bieden de mogelijkheid om na te gaan welke veranderingen er optraden in het gebruik van de woonruimte, alsook in het meubilair, de decoratie, het kook- en eetgerei, de kleding, de juwelen..., bij welke sociale groepen nieuwe voorwerpen voor het eerst opdoken of traditionele objecten voor het eerst verdwenen, in welke mate er sprake was van cultuuroverdracht, zowel horizontaal als vertikaal, hoe modegevoelig een samenleving was en nog veel meer.

Alle facetten van de materiële cultuur te Gent in de 18de eeuw werden nog niet onderzocht. De beschikbare analyses moeten bovendien uitgebreid en verfijnd worden. Men dient meer steekproeven te nemen ten einde de veranderingsprocessen nauwkeuriger te kunnen volgen, grotere aantallen boedelinventarissen te bewerken ten einde de invloed van toevalsfactoren zoveel mogelijk uit te schakelen en meer aandacht te schenken aan de samenstelling van de betrokken huishoudens ten einde de verschillen in bestedingspatronen binnen eenzelfde sociale groep te kunnen verklaren. Toch kan men uit de studies van BOURGEOIS, PISTERS, TERRYN en VAN RYCKEGHEM al enkele conclusies trekken.

Dat de sociale verschillen zeer groot waren, wekt natuurlijk geen

verwondering. De elites hadden over het algemeen veel meer woon-vertrekken dan de middengroepen en deze dan weer meer dan de onderste volkslagen. Hetzelfde gold voor het totaal aantal voorwerpen en voor het aantal exemplaren van één bepaald voorwerp. De sociale verschillen kwamen ook tot uitdrukking in de materialen waaruit het huisraad, de kledingstukken en de sieraden vervaardigd waren en bijgevolg in hun gemiddelde waarde. Bepaalde voorwerpen kwamen bovendien uitsluitend bij de gegoeden voor, terwijl men geen voorbeelden van het tegenovergestelde kan geven; de eigen levensstijl van de arme huishoudens werd vooral gekenmerkt door het ontbreken van vele elementaire voorwerpen.

Minder evident is dat bepaalde decoratieartikelen bij alle sociale groepen voorkwamen. Zelfs in de meest bescheiden interieurs hingen er schilderijen aan de wanden; hun gemiddelde waarde was zeer gering, maar de doeken die men aantrof bij de meervermogenden kostten evenmin veel geld; het ging inderdaad om de goedkoopste vorm van kunst, zoals Wilfrid BRULEZ heeft opgemerkt (34). Bijna iedereen bezat ook één of meer spiegels, hoewel men voor het eenvoudigste exemplaar tweemaal zoveel moest neertellen als voor het goedkoopste schilderij.

In de loop van de 18de eeuw vonden er belangrijke veranderingen in de woon- en leefcultuur van de Gentse bevolking plaats. Ze waren veelvuldig en complex, maar men kan wel een paar hoofdlijnen schetsen. De onderzoeksresultaten van PISTERS en VAN RYCKEGHEM suggereren dat de afstand tussen de hoogste en de laagste sociale groep groter werd: de ene verrijkte zich, terwijl de andere verarmde, zoals blijkt uit de verschuivingen in de gemiddelde waarde van hun respectieve boedels. De studie van TERRYIN spreekt dit niet tegen, al drukt die afstand zich hier iets subtieler uit in de kwaliteit van de voorwerpen i.p.v. door de kwantiteit. Aan de studie van BOURGEOIS, die andere steekproeven nam, heeft deze conclusie evenwel geen houvast. Toch lijkt ze plausibel. Immers, terwijl een deel van de Gentse bevolking ten volle kon profiteren van de mogelijkheden geboden door de economische wederopbloei die omstreeks 1750 aanving, werd de grote meerderheid geconfronteerd met een achteruitgang van haar materiële conditie. De sociale stijging van de burgerij en de hogere middengroepen werd weerspiegeld in de weelderige herenhuizen die zij door vermaarde architecten lieten bouwen (35), terwijl de proletarisering van talrijke ambachtsslui en de verarming van de loonarbeiders tot uiting kwamen in de aanzienlijke toename van het aantal bedeeden (36). De groeiende ongelijkheid in de ruimtelijke verdeling van de welvaart wijst eveneens op een tendens tot sociale polarisatie (37).

(34) Wilfrid BRULEZ, *Cultuur en getal. Aspecten van de relatie economie-maatschappij-cultuur in Europa tussen 1400 en 1800* (Cahiers Sociale Geschiedenis, nr. 6), Amsterdam, 1986, pp. 66-70.

(35) Zie de talrijke studies van M. FREDERICQ-LILAR. Een synthese: *Patriciërshuizen te Gent in de 18de eeuw*, Spiegel Historiae, 16, 1981, pp. 418-426.

(36) Zie noot 30.

(37) Marleen KIN, *Ruimtelijke stratificatie van arm en rijk te Gent: een doorsnede in 1741 en ca. 1777/84*, in J. DE BELDER, W. PREVENIER en C. VANDENBROEKE (eds.), *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20e eeuw*, Gent, 1983, pp. 129-148.

Hoe dan ook, het staat vast dat de meervermogenden zich hoe langer hoe meer van de andere bevolkingsgroepen onderscheidden door de inrichting van hun woning, hun eetcultuur en hun kleding. In de loop van de 18de eeuw begonnen zij zich commodos aan te schaffen, nacht- en ondergoed te dragen, met vorken te eten, enzovoort, allemaal veranderingen die men ternauwernood constateert bij de minvermogenden.

De andere veranderingen op het gebied van de materiële cultuur kunnen worden samengevat als volgt: toenemende betekenis van de privésfeer, individualisering, verfijning en grotere modegevoeligheid. De tendensen waren het duidelijkst waarneembaar bij de elites, maar de nieuwe gebruiken en gewoonten werden geleidelijk door de middengroepen overgenomen en ze verspreidden zich ook onder de lagere klassen, althans tot op zekere hoogte.

De toenemende betekenis van de privésfeer blijkt ondermeer uit het gebruik van de woonruimte. De meeste arme huishoudens leefden op het einde van het Ancien Régime nog altijd in één- of tweekamerwoningen, maar de erflaters uit de middengroepen en vooral die uit de hoogste taxatieklasse beschikten toen gemiddeld over meer kamers dan in het begin van de 18de eeuw. De boedelbeschrijvingen tonen aan dat deze toename niet zozeer werd veroorzaakt door het betrekken van grotere huizen als wel door het verdelen van de beschikbare woonruimte in kleinere vertrekken. Deze laatste kregen bovendien duidelijk afgebakende functies: men nuttigde de maaltijden niet langer in de keuken, maar in een aparte eetkamer; men plaatste geen bedden meer in de zitkamer; er werden slaapkamers voor de ouders en de kinderen ingericht en zelfs voor de jongens en de meisjes; de gasten werden ontvangen in salonachtige vertrekken, waarin zich hoe langer hoe meer gebruiksartikelen voor de vrijetijdsbesteding bevonden, zoals speeltafels. De verspreiding van venstergordijnen wijst eveneens op een toenemende tendens tot afscherming van het privéleven. Het dient evenwel te worden opgemerkt dat ze in de jaren tachtig alleen bij de elites gemeengoed waren geworden; bij de middengroepen beschikte toen nauwelijks één op vijf huishoudens over gordijnen en bij de lagere klassen slechts één op vijftien.

Gelet op de huidige stand van het onderzoek is het gewaagd om algemene uitspraken te doen, maar de beschikbare gegevens suggereren in ieder geval dat het begrip huiselijkheid veld won bij de elites en de kleine burgerij, omdat zij zich wensten te distantiëren van de lagere klassen. De Gentse notabelen begonnen de traditionele volksvermaken in de loop van de 18de eeuw als uitingen van 'barbaarsheid' te beschouwen, waaraan 'beschaafde' burgers onder geen beding mochten deelnemen. Hun sociaal leven speelde zich nog wel gedeeltelijk buitenshuis af, maar dan in de nieuwe cultuurtempels, de schouwburg en de opera, of in exclusieve koffiehuisen (38). De nadruk

(38) H. SOLY, *Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw*, in *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen: Ancien Régime. Handelingen van het 11de Internationaal Colloquium te Spa, 1-4 sept. 1982* (Historische Uitgaven Pro Civitate, reeks in-8°, nr. 65), Brussel, 1984, pp. 626-627.

kwam evenwel te liggen op het ontvangen van gasten thuis, dus op de privésfeer. Zoals een Franse reiziger in 1783 opmerkte: "*Les commerçans de Gand se voient, vivent entre eux, ainsi qu'avec la noblesse; l'on n'en voit plus aucun d'eux fréquenter les estaminets à bière*" (39).

De tendens tot individualisering valt af te leiden uit allerlei veranderingen in de eetcultuur en de kleding. Omstreeks 1700 beschikten de meeste arme huishoudens alleen over gemeenschappelijke schotels. Zestig jaar later waren zij overgegaan tot het gebruik van één bord per eter. Zij hadden deze gewoonte van de hogere klassen overgenomen, want in het begin van de eeuw waren individuele borden al de regel bij de burgerij en kwamen ze frequent voor bij de middengroepen. De individualisering van de kleding daarentegen was een nieuw verschijnsel voor alle sociale groepen: in de jaren tachtig verkoos men variatie aan te brengen door losse stukken te combineren liever dan volledige ensembles te dragen, zoals vijftig jaar voordien gebruikelijk was geweest. Wijzen dergelijke fenomenen op een 'verburgerlijking' van de samenleving, zoals VAN RYCKEGHEM betoogt? En zo ja: hoe moet dat proces dan verklaard worden?

De boedelbeschrijvingen tonen voorts aan dat de behoefte aan raffinement sterk groeide in de loop van de 18de eeuw. Vanzelfsprekend konden de meervermogenden zich het gemakkelijkst luxe-uitgaven veroorloven. Tegen het einde van het Ancien Régime hadden ze bijna allemaal spreien op hun bedden liggen en hadden de meesten zich kleinere en meer comfortabele meubelen aangeschaft. Men constateert bij de burgerij en de middengroepen ook een verfijning van de eetcultuur, zoals blijkt uit de toenemende differentiatie van het serviesgoed en het bestek, waarbij ernaar gestreefd werd de verschillende onderdelen op elkaar af te stemmen. Hoewel de minvermogenden hun uitgaven moesten beperken, besteedden zij niet minder aandacht aan de inrichting van hun woning. Het tegendeel was waar, want het percentage boedels met decoratieartikelen steeg aanzienlijk. Eén voorbeeld: omstreeks 1780 versierde bijna de helft van de arme huishoudens de schoorsteenmantel met gleis- of porseleinwerk tegen nauwelijks 8 % in het begin van de eeuw.

Deze ontwikkeling moet gesitueerd worden in het kader van de economische wederopbloei die de Zuidelijke Nederlanden tijdens de tweede helft van de 18de eeuw doormaakten. De demografische groei stimuleerde ten eerste de vraag naar allerlei gebruiksgoederen. De stedelijke ondernemers konden daarop inspelen, daar de centrale regering na de Vrede van Aken (1748) eindelijk in staat was om een autonome handelspolitiek te voeren: dank zij de heffing van hogere import- en exportrechten waren de fabrikanten beter beschermd tegen de buitenlandse concurrentie. De productie van gemengde weefsels en de katoendrukkerij namen een hoge vlucht. Naast de textielindustrie bloeiden nieuwe nijverheden op, zoals manufacturen van decoratiepapier, speelkaarten, aardewerk, porselein, glaswerk, enzo-

(39) DERIVAL (pseud. voor DE GOMICOURT), *Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens*, V, Amsterdam, 1783, p. 12. Zie ook H. SOLY, *Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen, 16de-18de eeuw*, Spiegel Historiae, 18, 1983, pp. 574-577.

voort (40). De opkomst van grote bedrijven maakte het mogelijk aan arbeidsverdeling te doen en bijgevolg meer gestandaardiseerde goederen aan lagere prijzen op de markt te brengen. Men beschikt voorts nog over weinig vergelijkingsmateriaal, maar de taxaties in de boedelinventarissen suggereren alleszins dat de prijzen van vele manufactuurgoederen stabiel bleven of zelfs daalden tijdens de tweede helft van de 18de eeuw, terwijl die van de voedingswaren aanzienlijk stegen. De keerzijde van de medaille was evenwel dat commercialisering en standaardisatie de plaatselijke materiële cultuur ondermijnden (41).

We ontberen te veel gegevens om de wisselingen in de mode nauwgezet te volgen en om na te gaan door welke bevolkingslagen zij het snelst geaccepteerd werden, maar het lijdt geen twijfel dat er ook veranderingen in de materiële cultuur optraden die door modeverschijnselen veroorzaakt werden. Dat gold niet alleen voor de kleding en de sieraden, maar tevens voor het huisraad. Zo gaven de gegoeden in toenemende mate de voorkeur aan behangselfs boven goudleer, wandtapijten en schilderijen. Men zag in hun interieurs bovendien heel wat nieuwe produkten verschijnen: buffetten, fauteuils, staande klokken en lusters bijvoorbeeld. Aan de boedels van de minvermogenen kan men eveneens modieuze tendenties aflezen, vooral wat de kleding en de accessoires betreft.

"L'histoire de la vie privée, tout comme celle des attitudes devant l'enfance ou la mort, n'a pas à être tributaire du cadre national; son cadre naturel est celui d'une civilisation tout entière - en l'occurrence celle du monde occidental", merkte Roger CHARTIER onlangs terecht op (42). Inderdaad, vergelijkingen met buitenlandse steden tonen aan dat de veranderingsprocessen op het gebied van de woon- en leefcultuur die zich in het 18de-eeuwse Gent voltrokken geenszins uitzonderlijk waren. Ook te Delft werd de behoefte om aan de mode 'mede te doen' steeds groter bij brede lagen van de bevolking, zoals blijkt uit de vernieuwingen en aanpassingen op het gebied van woninginrichting, eetcultuur en kleding. Zelfs bij de armste groep constateert men er een uitbreiding van het meubilair, een toename van het serviesgoed en meer variatie in de kleding. Net zoals te Gent ging de ontwikkeling van een nieuw consumptiepatroon te Delft gepaard met een verarmingsproces, wat betekent dat er andere prioriteiten gelegd werden bij bepaalde uitgaven, met andere woorden: dat er een mentaliteitsverandering plaatsvond (43). Dat was ook het geval te Parijs: ondanks de achteruitgang van hun materiële conditie hechtten de dienstboden en de loonarbeiders er steeds meer belang aan het comfort van hun

(40) H. HASQUIN, *Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden, 1650-1795*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VIII, Haarlem, 1979, pp. 124-159. Voor Gent zie W. HAAGEN, *Demographic evolution and industrial development in Ghent during the proto-industrial phase, 1550-1850* (onuitgegeven studie voorgesteld op het Italiaans-Belgisch colloquium te Antwerpen, 14-17 oktober 1984).

(41) Zie de pertinente opmerkingen van Peter BURKE, *Popular culture in early modern Europe*, Londen, 1979, pp. 245-248.

(42) Roger CHARTIER, *Conclusion*, in Philippe ARIES en Georges DUBY (eds.), *Histoire de la vie privée*, III, *De la Renaissance aux Lumières*, Parijs, 1986, p. 618.

(43) WIJSENBEEK-OLTHUIS, *op. cit.*, pp. 325-333.

woning en aan hun uiterlijk voorkomen. Natuurlijk, de overname van cultuurgoederen door de lagere klassen gebeurde selectief. Meestal moesten zij hun toevlucht nemen tot goedkope vervangingsprodukten. Dat neemt evenwel niet weg dat zij binnen de smalle marges van hun bestedingsruimte andersoortige keuzen begonnen te maken, dat men een nieuwe sensibiliteit bij de volksmassa ziet verschijnen. Zoals Daniel ROCHE betoogt: "*Au terme de l'Ancien Régime, le peuple se mobilise*" (44).

Er zal nog heel veel onderzoek verricht moeten worden vooraleer men zal kunnen uitmaken welke veranderingen op het gebied van de materiële cultuur algemeen waren in West-Europa en welke specifiek voor een bepaalde regio of stad, in welke mate er sprake was van cultuuroverdracht tussen de verschillende sociale groepen, welke factoren zulke processen beïnvloedden en welke effecten zij sorteerden. Daarom hoop ik dat de stimulerende bijdragen van Inez BOURGEOIS, Ine PISTERS, Caroline TERRYIN en Jan VAN RYCKEGHEM de aandacht zullen krijgen die ze verdienen.

Hugo SOLY

(44) ROCHE, *op. cit.*, p. 284.

TAFELN EN TAFELGEREI IN GENT

INLEIDING

De studie van het tafelgerei behoort traditioneel tot het terrein van de kunsthistorici. Vanzelfsprekend hebben zij vooral oog voor de esthetische aspecten. Tafelgerei kan echter ook dienen als spiegel voor de tafelmanieren en deze zijn socio-cultureel bepaald.

Sociologen zoals Norbert ELIAS (1) hebben tafelmanieren reeds bestudeerd als een onderdeel van de etiquette, maar aangezien ze zich hiervoor enkel steunen op etiquetteboekjes kunnen ze slechts een normatief beeld schetsen. Wij hebben getracht na te gaan in hoeverre deze voorschriften ook in de realiteit werden nageleefd. Daarom hebben we deze soort bronnen getoetst aan een andere: de inboedellijsten.

Wellevendheidsregels hebben dikwijls bepaalde voorwerpen in het leven geroepen en het zijn nu juist de boedelbeschrijvingen die het mogelijk maken na te gaan door wie en wanneer deze zogenaamde "beschavingsinstrumenten" werden aangeschaft en wellicht dus ook gebruikt.

(1) Norbert ELIAS, *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psycho-genetische onderzoeken*. Utrecht/Antwerpen, 1982.

De twaalf door ons onderzochte etiquetteboekjes bestrijken een periode van drie eeuwen, maar toch gaan ze alle terug op het werk van ERASMUS of dat van COURTIN. ERASMUS schreef zijn "*De civilitate morum puerilium*" in 1533; de meest recente van de vier geraadpleegde vertalingen en bewerkingen dateert van 1695. Het "*Nouveau Traité de la Civilité*", dat COURTIN oorspronkelijk schreef voor een jonge edelman die naar het Franse hof zou gestuurd worden, werd voor het eerst in 1671 gedrukt. Kort na elkaar verschenen hiervan herziene uitgaven en vertalingen, waarvan wij er acht hebben kunnen opsporen, de jongste uit 1737. De herwerkingen - sommige door COURTIN zelf - zijn beperkt, maar niettemin zeer betekenisvol: de toevoegingen onderlijnen des te meer de eisen van de zedenmeester en laten zo de 'slechte' gewoonten van zijn tijdgenoten doorschemeren. De inboedellijsten maken deel uit van de Gentse 'Staten van Goed'. Deze werden door het stadsbestuur opgesteld met het oog op het beschermen van de materiële belangen van minderjarige wezen. Hierdoor hebben we enkel informatie over gezinnen met een zeker vermogen. De armsten in de Gentse samenleving komen bijgevolg niet aan bod in onze studie.

Voor de jaren 1700, 1730 en 1760 hebben we telkens een steekproef genomen van 100 inboedels. Elke steekproef hebben we in drie vermogenscategorieën ingedeeld, waarvoor we telkens de beroepsactiviteit hebben nagegaan. De **laagste vermogenscategorie** omvat de inboedels waarvan de totale waarde de 2000 sch. of 100 Lb. (2) niet overschrijdt. Hiertoe behoort in elke steekproef zowat de helft van de gezinnen, waarvan twee derden aan kleinhandel doen en één derde uit ambachtsmeesters bestaat.

De **middengroep** - met een inboedelwaarde tussen 100 en 300 Lb. - beslaat ongeveer 30 % van de inboedels. De ene helft bestaat uit kleinhandelaars, de andere uit ambachtsmeesters en (in mindere mate) ambtenaren.

Om tot de **hoogste vermogenscategorie** te behoren, moet de inboedelwaarde meer dan 6000 sch. of 300 Lb. bedragen. Slechts 1 op 5 inboedels beantwoordt hieraan. Deze elite wordt gevormd door ambtenaren (meestal verbonden aan de Raad van Vlaanderen), groothandelaars en enkele edelen.

Wat het tafelgerei zelf betreft, bieden de inventarissen de mogelijkheid tot kwantitatief onderzoek. In essentie zijn er vier becijferbare gegevens: de *frequentie* van een voorwerp (d.i. het percentage inboedels waarin dat voorwerp voorkomt), het *aantal stuks* per inboedel, het *materiaal* waaruit het is vervaardigd en de *waarde*. We mogen echter niet vergeten dat de bron is opgesteld door een schatter die uiteraard vooral geïnteresseerd was in kostbaarheden en dus niet altijd goedkopere voorwerpen nauwkeurig noteerde. Veel voorkomend is de bepaling "*differente lepels*", waar eigenlijk "12 tinnen lepels" zou moeten staan. Lastiger is een vermelding als "*different aardewerck*". Dit houdt immers in dat we niet alleen onwetend blijven over het aantal voorwerpen, maar ook over de voorwerpen zelf. Hierdoor zal de frequentie

(2) 1 Lb. (Libra of pond) = 20 sch. (schelling) = 240 gr.Vl. (groten Vlaams).

van de betrokken voorwerpen onderschat zijn. Dergelijke 'niet-explicatie' komt natuurlijk minder voor bij duurder en dus voor de schatting belangrijker materialen zoals zilver en (voor de laagste vermogens) tin en koper.

Alvorens de resultaten van ons onderzoek mee te delen, willen we hier enkele algemeenheden met betrekking tot de etiquette naar voren brengen. Volgens ELIAS werd ze ontwikkeld door de maatschappelijke toplaag. In hun streven naar sociale promotie imiteerden de lagere sociale groepen deze omgangsvormen echter zodanig dat de etiquette als distinctiemiddel aan waarde inboette en de elite zich genoodzaakt zag haar wellevendheidsregels verder uit te bouwen en bij te schaven. Dit zogenaamde 'civilisatieproces' evolueerde daarenboven in bepaalde richtingen: het beklemtonen van de sociale orde door het steeds meer eerbied tonen voor een hogere in rang, het zich vrij maken van de natuur door natuurlijke functies te beperken of desnoods te verbergen en door lichamelijk contact met de medemens te vermindern, m.a.w. een verdergaande individualisering.

Voor wat betreft de tafelmanieren komt hier o.i. nog bij dat in de 17-18e eeuw vele regels gericht zijn op het zo min mogelijk verstoren van de gedekte tafel, want een nette en ordelijke tafel is immers een distinctiemiddel op zich. In concreto komt het er op neer dat de aanzittenden "*schoone in 't eten en in 't drinken maatic*" moesten zijn, zoals de tijdgenoot het uitdrukte.

De afzonderlijke wellevendheidsregels zullen we in dit artikel slechts aan bod laten komen voor zover ze de gegevens uit de inboedellijsten kunnen verhelderen. We zullen ons hier beperken tot de eerste en laatste steekproef; de steekproef van 1730 hebben we vooral genomen met het oog op de studie van het thee-, koffie- en chocoladedrinken, waarop we niet verder ingaan.

HET TAFELGEREI TE GENT ROND 1700.

DE LAAGSTE VERMOGENSCATEGORIE

In het begin van de 18de eeuw eet de laagste vermogenscategorie wellicht nog uit de gemeenschappelijke **schotel**. De frequentie van borden ligt dan immers merkkelijk lager dan die van schotels: 40 % t.o.v. 60 %. De tinnen schotels zijn bovendien vrij talrijk: men heeft gemiddeld negen stuks voor in het totaal 44 sch. De meeste gezinnen hebben naast deze schotels ook een half dozijn tinnen **lepels** ter waarde van ca. twee sch. Tinnen **borden**, evenals een **zoutvat** of **mosterdpot**, komen daarentegen in minder dan 66 % van de inboedels voor. Eén derde van de gezinnen bezit wat zilverwerk; het bestaat doorgaans uit enkele **lepels** of een **kannedeksel**, een **mosterdpot** of **zoutvat** of - in de meeste gevallen - een zilveren **kroesje**. Zo'n kroesje of bekertje behoort echter eerder tot de persoonlijke voorwerpen dan tot het eigenlijke tafelgerei. Dit geldt waarschijnlijk evenzeer voor de tinnen **kommetjes**, die we in een kwart van de inventarissen aantreffen. Het zijn soep- of papkommetjes, waarvan men er slechts een tweetal heeft, die wellicht vooral door zieken in bed worden

*Tinnen lepel, Gent, 18^e eeuw, in Museum Volkskunde Gent, foto K.I.K.
(Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium)*

gebruikt. Als gewoon drinkgerei treft men in de meeste inboedels een negental glazen **kannen** aan.

De minstvermogenden eten doorgaans op de naakte tafel: slechts 29 % beschikt over **tafellakens**. De frequentie van de **servetten** bedraagt echter 62 %. Hun beperkt aantal, gemiddeld 14 stuks, en de relatief hoge prijs - aan 1 sch. per stuk kosten ze evenveel als die van de middengroep - laat vermoeden dat deze servetten niet voor dagelijks gebruik bestemd zijn.

DE MIDDENGROEPEN

Bij de middengroepen is dit dagelijks gebruik waarschijnlijk wel het geval. Bijna elke gezin heeft er tafellinnen: gemiddeld 17 **tafellakens** en 55 **servetten**. Een ander opvallend verschil met de laagste vermogenscategorie bestaat er in dat de frequentie van **borden** even hoog is als die van schotels. Twee derden van de gezinnen heeft namelijk twee dozijn tinnen "**tallooren**". Blijkbaar is dus de gewoonte om van individuele borden te eten in het begin van de 18e eeuw doorgedrongen tot bij de middengroep. De "**talloor**" dankt haar ontstaan aan de laatmiddeleeuwse elite, die zich onderscheidde door vlees eerst op een plankje fijn te snijden - cfr. het Franse "**tailleur**" - i.p.v. rechtstreeks vanuit de gemeenschappelijke schotel in de mond te steken.

De **schotels** van de middengroep, een tiental per huishouden, zijn vooral uit tin vervaardigd; slechts 17 % van de materiaalvermeldingen geldt gleiswerk. In twee derden van de inboedels treffen we zilveren **lepels** aan. Merkwaardig is dat in 67 % van de gevallen de schatter deze zilveren lepels - eventueel samen met ander zilverwerk - opsomt tussen linnen of kledij. We mogen aannemen dat dit tafelzilver, dat blijkbaar bewaard wordt in de linnenkast, niet dagelijks wordt gebruikt. In vele inboedels komen buiten deze zilveren lepels immers ook tinnen lepels voor. In één vijfde van de inventarissen treffen we echter helemaal geen vermeldingen van lepels aan. Mogelijk heeft de schatter ze samen met een tinnen zoutvatje als "*different klein tinwerk*" genoteerd of misschien eten sommige middengroepen met houten lepels en moeten we deze zeer goedkope voorwerpen bij de "*prondelinghe*" (prullen) veronderstellen.

Naast de zilveren lepels en het *kroesje*, dat in 62 % van de inboedels voorkomt, gaat de interesse van de middengroep vooral uit naar een zilveren **zoutvat**: meer dan de helft van de middengroepgezinnen had er één. Zo'n zoutvat is in de 18e eeuw nog geen strooibus, maar een echt vaatje waaruit het zout met de punt van een mes moet worden geschept. Iets minder frequent, maar toch nog in 54 % van de inventarissen aanwezig, is de **mosterdpot**. Eén derde is echter uit tin vervaardigd. De **vorkjes** hebben een iets lagere frequentie dan de mosterd-potten, namelijk 42 %, maar waren in de ogen van de middengroep blijkbaar toch belangrijker want ze waren bijna uitsluitend uit zilver vervaardigd. Tinnen vorkjes blijken uiterst zeldzaam. Men zou kunnen veronderstellen dat net als bij de tinnen lepels de frequentie onderschat wordt, doordat deze kleine, relatief goedkope voorwerpen in sommige inboedels als "*different klein tinwerck*" genoteerd werden. Voor de vork lijkt dit echter minder waarschijnlijk. Slechts in 3 % van alle inboedels waarin de schatter de tinnen lepels expliciet beschrijft, komen ook vorken uit hetzelfde materiaal voor, terwijl de verhouding bij inboedels met zilveren lepels 86 % bedraagt. Andere, goedkopere materiaal-soorten zoals koper en staal worden waarschijnlijk evenmin voor vorken aangewend: koper is wegens zijn oxydatie immers minder geschikt en van staal hebben we op de 300 inboedels slechts twee vermeldingen. Blijkbaar worden vorken dus bijna uitsluitend uit zilver vervaardigd. Als we dan bedenken dat de meeste middengroep-gezinnen hun zilverwerk in de linnenkast bewaren, kunnen we iets heel merkwaardigs vaststellen: een vork is voor de middengroep rond 1700 een pronkvoorwerp, geen gebruiksvoorwerp: enkel bij feestmalen komt ze op tafel, anders gebruikt men zijn vingers. Uit de etiquetteboekjes kunnen we afleiden dat de Franse plattelandsadel een generatie eerder evenmin behoefte had aan vorken. COURTIN heeft namelijk in zijn herwerking van 1676 een hele passage toegevoegd waarin hij duidelijk hamert op het gebruik van de vork. Als meest doorslaggevend argument stelt hij dat eten met een vork voorkomt dat men het servet zou "*salir comme un torchon de cuisine*". (3)

(3) A. COURTIN, *Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnestes gens*. Parijs, 1676, blz. 116.

Het nieuwe beschavingsinstrument zal m.a.w. het servet vervangen, omdat het beter aan het ideaal van een nette tafel beantwoordt en wellicht ook omdat het servet gemeengoed is geworden: als 62 % van de minstvermogenden servetten hebben, dan heeft het voorwerp veel aan prestige verloren.

Messen treffen we slechts in een kwart van de inboedels aan. Dat de hechten telkens uit zilver zijn vervaardigd, kan er op wijzen dat meshechten uit andere materiaalsoorten te goedkoop zijn om geteerd te worden. Het is echter ook mogelijk dat - bij de minstvermogenden - de tafelenoten hun eigen zakmes gebruikten; de oudst gekende sets van tafelmessen in de Nederlanden dateren immers van het begin van de 18e eeuw.

Bij één derde van de middengroep komen zilveren **kannedeksels** voor met een gemiddelde van vier stuks per inboedel. Net als bij de minstvermogenden bestaat het drinkgerei uit gleizen **kannen**. Het gemiddelde bedraagt 13 kannen per gezin. Mogelijk zijn hieronder niet enkel drinkkannen, maar ook schenkkannen, aangezien we in sommige inboedels **glaswerk** aantreffen. Glas was toen al zo goedkoop dat de schatter er weinig aandacht aan schonk: de vermelding "*differente glaese*" volstond voor hem. Over enkele tinnen soep- of papkommetjes beschikken de meeste middengroep-gezinnen eveneens.

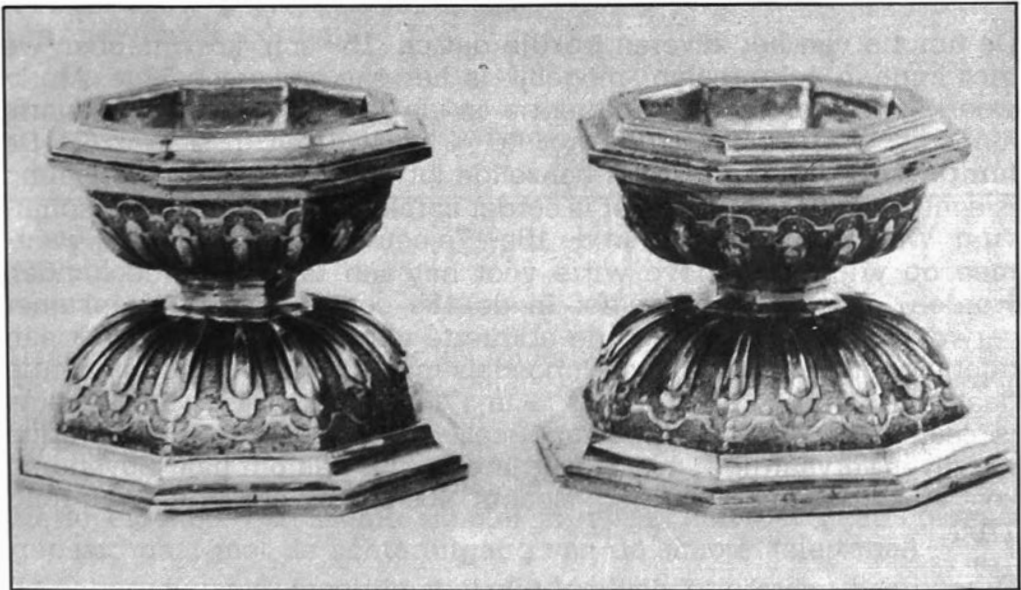
DE ELITE

Het tafelgerei van de elite in 1700 onderscheidt zich vooral door meer voorwerpen en meer zilverwerk. Zo heeft het elite-gezin gemiddeld 30 tinnen borden en 14 tinnen schotels, maar bovenal dubbel zoveel tafellakens als de middengroep en maar liefst drie maal zoveel servetten. Van gleizen kannen tellen we echter gemiddeld slechts acht stuks tegenover dertien stuks bij de middengroep. Het gemiddeld aantal zilveren **kannedeksels** bedraagt dan weer tien tegenover vier exemplaren. Bovendien komen **kannedeksels** in twee op drie inboedels voor, terwijl dat bij de middengroep één op drie is. We kunnen dan ook besluiten dat rond 1700 het gebruikelijke drinkgerei ook bij de elite bestaat uit gleizen kannen eventueel voorzien van een zilveren **kannedeksel**. Het in verhouding tot de middengroep geringer aantal kannen per inboedel kan enerzijds verklaard worden door een zekere onderschatting van deze relatief goedkopere keramische voorwerpen; een gleizen kan kost gemiddeld drie sch. Anderzijds is het wel mogelijk dat bij het elite-gezin inderdaad slechts een tiental kannen voorhanden zijn, die dan meer dan bij de middengroep als schenkkannen dienst doen. "*Differente glaese*" komen immers bij de helft van de elite-gezinnen voor en slechts bij een kwart van de middengroep. Deze kannen en eventueel de wijn- of bierflessen kunnen gekoeld worden in de grote koperen, soms zilveren, **koelbakken** die we in de helft van de eetkamers bij de elite aantreffen. Ook in 1760 zal dat nog het geval zijn.

Het zilverwerk wordt door de elite in 1700 waarschijnlijk dagelijks gebruikt. Niet alleen vermelden hun inventarissen zelden tinnen lepels, zoutvaten, mosterdpotten e.d. - wat wellicht te wijten is aan een onderschatting wegens de in verhouding lage prijs-, maar waar

Mosterdpot en strooibus, Gent, 1726/1729, zilver, h. 17,5 cm, Ø 7 cm, privé-verzameling, foto M.I.Z., p. 230.*

Zoutvaten, Gent, 1719/1722, zilver, h. 7 cm, Ø voet 8,6 cm, privé-verzameling, foto M.I.Z., p. 234.*

* *Meesterwerken in zilver. Burgerlijk zilver van de 16e, 17e en 18e eeuw uit de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik uit privé-verzamelingen. Gent, 1985 (catalogus tentoonstelling Bijloke museum).*

lepels bij de middengroep voor 67 % en vorken zelfs voor 75 % in de linnenkast zijn opgeborgen, bedraagt de verhouding bij de elite telkens slechts 14 %. Dit impliceert overigens dat de elite elke dag met een vork eet. Een andere vaststelling die hierop wijst is, dat lepels bijna steeds vermeld worden met een even groot aantal **vorken**; doorgaans gaat het om een dozijn. **Messen** horen hier duidelijk nog niet bij: ze worden steeds afzonderlijk geprijsd en twee op drie sets worden bewaard in een speciale messenkoker. Daarenboven ligt de frequentie van messen beduidend lager dan die van lepels en vorken: 57 % t.o.v. 76 %.

Zoutvaten en mosterdpotten, die we respectievelijk drie kwart en twee derden van de inboedels aantreffen, zijn op een enkele tinnen uitzondering na, allemaal uit zilver vervaardigd. Merkwaardig is dat de elite gemiddeld drie zoutvaten heeft, meestal één groot en twee kleinere. Eén derde van de elite heeft reeds een **peperbus**, iets wat rond 1700 slechts bij 8 % van de middengroep en bij de minstvermogenen helemaal niet voorkomt. Deze zilveren peperbussen kosten in 1700 ca. 50 sch., dus een stuk minder dan de mosterdpot (gemiddeld 85 sch.). De frequentie van het zilveren **kroesje** ligt bij de hoogste vermogenscategorie iets lager dan bij de middengroep: 52 % t.o.v. 62 %. **Kommetjes** komen daartegen bij de elite eveneens bij de helft voor en bij de middengroep slechts bij een kwart. Bovendien betreft het hier vooral zilveren kommetjes; hun aantal, twee à drie per inboedel, is evenwel even beperkt als bij de lagere vermogenscategorieën.

De functie van het zilveren **bordje** dat ca. 153 sch. kost, hebben we niet kunnen achterhalen; mogelijk is het een suikerschaaltje. Merkwaardig is wel dat de frequentie in de loop van de eeuw enorm afneemt: van 43 % in 1700 tot 10 % in 1730 en 0 % in 1760. De **lampetkan-en-schotel** lijkt eenzelfde lot beschoren. De verdwijning is echter minder absoluut; er is eerder sprake van een functieverandering. Waar het lampetstel in de 16e-17e eeuw een pronkstuk is, waarmee op vrij ostentatieve wijze voor het aan tafel gaan de handen worden gewassen, wordt het in de 18e eeuw naar de slaapkamer verwezen. Anders gezegd: de etiquette eist nu niet enkel meer aan tafel propere handen. Uit de inboedels mag dit blijken: de frequentie daalt van 29 % in 1700 tot 18 % in 1760. In het begin van de eeuw is slechts een kwart van de lampetstellen bij de elite uit tin, de overige uit zilver vervaardigd; zestig jaar later is dat half om half. Bovendien kost een zilveren stel nu nog 'slechts' 400 sch. of een derde van rond 1700.

Naast deze achteruitgang van enkele traditionele voorwerpen, zien we in de eerste helft van de 18e eeuw ook enkele nieuwkomers. Zoals gezegd, is de peperbus rond 1700 reeds in één derde van de elite-inboedels aanwezig. Bij één vierde vinden we dan reeds porte-assietten, tafelkomfoortjes en damasten tafellinnen; schenkblaadjes bij één vijfde. Aangezien deze voorwerpen eerder kenmerkend zijn voor de midden-18e-eeuwse tafelgewoonten zullen we ze zo dadelijk bespreken.

HET TAFELGEREI TE GENT ROND 1760

DE LAAGSTE VERMOGENSCATEGORIE

De minstvermogenden hebben nu, net zoals de hogere vermogenscategorieën, individuele borden. Hun frequentie is gestegen tot 71 %, terwijl die van de schotels tot 19 % is gedaald. Een nieuw voorwerp, dat in twee op drie inboedels voorkomt, is de porte-assiette.

Tabel 1: Evolutie van de percentages

CATEGORIE	borden		schotels		porte-assiettes	
	1700	1760	1700	1760	1700	1760
1 (<100Lb)	40	71	60	19	5	64
2 (100-300)	62	94	67	48	8	82
3 (>300Lb)	81	94	86	65	24	88

Waarom de Gentse schatters de porte-assietten zo noemen, is ons niet duidelijk. Hoogstwaarschijnlijk doen ze immers niet dienst als onderbord, maar wel als kleine schotel. Een tinnen porte-assiette kost gemiddeld 5 sch. t.o.v. 2 sch. voor een tinnen bord en 7 sch. voor een tinnen schotel. Aangezien de prijs bepaald wordt door het gewicht en het gewicht op zijn beurt door de grootte, kunnen we aannemen dat een porte-assiette groter is dan een bord en kleiner dan een schotel. Het gemiddeld aantal porte-assietten is eerder te vergelijken met dat van een gemeenschappelijk te gebruiken schotel dan met dat van individuele borden.

Tabel 2: Evolutie van de aantallen

CATEGORIE	borden		schotels		porte-assiettes	
	1700	1760	1700	1760	1700	1760
1 (<100Lb)	9	13	7	4	2	5
2 (100-300)	25	35	10	6	2	6
3 (>300Lb)	30	100	14	14	6	9

Daarenboven is het gebruik als onderbord vrij onwaarschijnlijk voor de minstvermogenden: 64 % schaft zich porte-assietten aan, terwijl slechts 31 % tafellakens heeft. En dat terwijl een onderbord het tafellaken, desnoods het tafelblad, rondom het bord van vlekken moet vrijwaren. Nog een laatste reden om aan te nemen dat de porte-assiette eigenlijk een kleine schotel is, is het feit dat haar opkomst gepaard gaat met de achteruitgang van de schotel (zie tabel).

Lepels treffen we slechts in iets minder dan de helft van de inboedels expliciet aan. Hoewel voor deze kleine voorwerpen de onderschatting mogelijk groter is, kunnen we er toch van uitgaan dat de ca. twee sch. voor een dozijn tinnen lepels - althans voor de laagstvermogenden - aanzienlijk genoeg is om op één of andere manier in de schatting te worden vermeld. Daarom hebben we nagegaan of in de inboedels waarin zogenaamd geen lepels voorkomen "different tin" of eventueel "different" koper of zilver wordt vermeld. Is dat niet het geval, dan

wordt in dat huishouden waarschijnlijk met houten lepels gegeten. Bij de minstvermogenden zou dit zowel in 1700 als in 1760 bij één derde van de gezinnen gebruikelijk zijn. Bij de elite komt dit niet voor en bij de middengroep daalt dit van 21 % in 1700 tot 9 % in 1760. De overige twee derden van de minstvermogenden eten met tinnen lepels. Zilver is zeer uitzonderlijk.

De frequentie van het zilverwerk in het algemeen is namelijk bij de laagste vermogenscategorie gedaald van 33 % in 1700 tot 4 % in 1760. ROCHE stelt bij de Parijzenaars hetzelfde vast en verklaart dit door een grotere levenszekerheid die het aanleggen van een reserve van zilverwerk (om in crisistijd te verkopen) overbodig maakt. (4) Merkwaardig is evenwel dat de zilveren voorwerpen uit het begin van de eeuw blijkbaar niet in een goedkoper materiaal behouden werden: de frequentie van het zoutvat daalt van 38 % tot 10 %, die van de mosterdpot van 40 % tot 10 % en het kroesje zelfs van 38 % tot 2 %. In de ogen van de minstvermogenden zijn het dus louter pronkstukken; echt behoefte heeft men er niet aan. De verdwijning van het zilveren kannedeksel (van 10 % tot 2 %) houdt mogelijk ook verband met de vervanging van de talrijke gleizen kannen uit het begin van de eeuw door twee tinnen exemplaren.

Tenslotte rest ons nog te vermelden dat de frequentie van servetten daalde van 62 % tot 48 %. Het aantal servetten per inboedel bleef evenwel gelijk.

DE MIDDENGROEPEN

Bij de middengroep doet zich het omgekeerde voor: tafellinnen blijft aanwezig in negen op tien inboedels, maar het aantal wordt drastisch beperkt. Tafellakens worden teruggebracht van 17 tot 7 stuks en servetten van 55 tot 42 stuks. Dit is mogelijk te verklaren door een drang naar netter tafelen. De uitvinding van de vork, die moet voorkomen dat de servet al te zeer wordt besmeurd, de gewoonte om spijzen op een bordje door te geven of de schotels zo dicht mogelijk bij de borden te plaatsen, het zijn even zoveel uitingen van een grotere bekommernis om een nette en dus standingvolle tafel. Bij de middengroep zijn echter ook nog in 1760 deze etiketteregels blijkbaar enkel voor feestmalen voorbehouden. Net als in 1700 worden vorken en het overige zilverwerk meestal (60 %) veilig weggeborgen in de linnenkast.

Het zilverwerk is ook bij de middengroep minder frequent geworden, zij het dat de daling van 85 % tot 65 % minder spectaculair te noemen is dan bij de minstvermogenden. De hoofdmoot van dit zilverwerk bestaat nu uit lepels met de daarbij horende vorken. Naar analogie van het elite-bestek uit het begin van de eeuw vormen zij nu een stel. Nieuw is echter vooral dat zij enorm in prijs zijn gestegen: de lepel van 12 sch. tot 22 sch. en de vork van 13 sch. tot 22 sch. De midden-18e-eeuwse vork is immers niet meer dat kleine prikvorkje met drie rechte tandjes, maar een veel praktischer vork met vier gebogen tanden waarmee men ook kan scheppen. De lepel, die, zoals

(4) D. ROCHE, *Le peuple de Paris*. Parijs, 1981.

gezegd, een stel vormt met de vork, groeide mee. **Tafelmessen** horen hier daarentegen slechts in één op vijf van de inboedels bij. In twee op drie inboedels treffen we zelfs nog geen vermeldingen van messen aan.

Het kroesje, zoutvat en mosterdpot, de toppers van het begin van de eeuw, worden in vele middengroep-huishoudens opgeofferd voor de aanschaf van dit grote, nieuwe bestek. **Kroesje en zoutvat**, die in 1700 in twee derde van de inboedels voorkomen, doen dat in 1760 niet eens bij een kwart. Het karakter van het zoutvat verandert bovendien grondig: i.p.v. één groot zoutvat van gemiddeld 57 sch., heeft men er nu twee kleintjes van 39 sch. per stuk. Dit is toe te schrijven aan de ontwaarding van het zout, waardoor ook het zoutvat aan prestige verliest. Tevens is dit kenschetsend voor de algemene evolutie van het tafelgerei: waar men in de 16e-17e eeuw enkel grote pronkstukken verkiest, streeft men in de 18de eeuw naar een geheel van kleine, functionele en op elkaar afgestemde voorwerpen, m.a.w. een servies. De **mosterdpot** houdt iets beter stand dan de voorgaande voorwerpen; evenals de nieuwe **peperbus** komt hij in één derde van de inboedels voor. Ongeveer 40 % van de peperbussen vormt een stel met een mosterdpot. Beide zijn typische luxe-artikelen: slechts één vijfde is uit tin vervaardigd. Bij het overige tafelgerei is het tinwerk daarentegen overweldigend.

Enkel bij de borden wordt dit monopolie enigzins doorbroken: een kwart van de middengroep bezit in 1760 ook gleizen of porseleinen borden. Of de 18e-eeuwse schatters onder deze termen hetzelfde verstonden als tegenwoordig is niet uit de inventarissen op te maken. De prijsgegevens zijn zelfs te schaars om aan te tonen dat het zogenaamde gleiswerk veel goedkoper is dan het pas uitgevonden porselein. De meeste borden zijn evenwel nog uit tin vervaardigd. Gemiddeld bezit een middengroep-gezin drie dozijn borden.

Net als bij de minstvermogenden gaat de opkomst van de **porte-assiette** gepaard met de achteruitgang van de **schotel** (zie tabel). Een nieuw voorwerp is de **kom**. Dat gemeenschappelijk recipiënt kost gemiddeld vijf sch. en mag dus niet verward worden met de kleine individuele **kommetjes** van gemiddeld twee sch. voor een tinnen exemplaar. Deze laatste zijn overigens in het midden van de eeuw bijna verdwenen. Dat diepe dienstschalen, **kommen** dus, pas in de 18de eeuw in trek komen, is eigenlijk niet verwonderlijk als men bedenkt dat het veel makkelijker is om gezamenlijk uit een relatief platte schotel te eten. Wanneer men uit eigen bord begint te eten en men zich slechts eenmaal bedient, wordt een kom voor vloeibare spijzen interessant.

Net zoals de andere vermogenscategorieën ruilt de middengroep haar talrijke gleizen **kannen** tegen een drietal tinnen exemplaren. De afnemende belangstelling voor zilveren **kannedeksels** lijkt bij deze groep echter minder groot. De frequentie daalt weliswaar van 33 % tot 24 % en het gemiddeld aantal van vier tot drie stuks, maar bij de elite is dat respectievelijk van 62 % tot 12 % en van tien tot twee stuks. Tegenover deze grotere traditiegebondenheid staat dat nu in de helft van de inboedels glazen aanwijsbaar zijn tegenover een kwart in de

The Brothers Clarke of Swakeburys. Engeland, ca. 1750, schilderij door G. Hamilton, foto Hughes (G.B.), Table glass. From the sixteenth century to 1820, New York, 1956, p. 259.

eerste steekproef. Eén vierde van de inventarissen vermeldt reeds een **karaf** en een **schenkblaadje** komt zelfs bij 39 % voor. Deze bordjes op drie pootjes worden te Gent "*schyncktalloore*" of "*salve*" - waarschijnlijk van het Engelse "*salver*" - genoemd. Voor de middengroep hebben we evenveel tin als zilver als materiaalvermelding. Zo'n zilveren schenkblaadje kost gemiddeld 228 sch. Ze worden gebruikt om het aanbrengen van glazen met gratie te laten verlopen. Volgens de laat-17e-eeuwse etiquette wordt wijn immers niet aan tafel ingeschonken, maar moet elke tafelenoot stilletjes om drank vragen aan een bediende. Deze schenkt de wijn in aan het buffet of op een dientafel en brengt het gevraagde op een schenkblaadje. Op die manier kan iedereen "*zelve beveelen wat soort en hoeveel wyn zy begeeren*". (5) Hiermee reageert de etiquette tegen de "drinkdwang" van voorheen. In de 16e-17e eeuw maakte men er namelijk een erepunt van grote hoeveelheden bier en wijn te kunnen verwerken en werd elkaars drinkvermogen getest door bijvoorbeeld "*kulglasjes*", glazen zonder voet, die dus in één keer moeten worden leeggedronken. Vanzelfsprekend is zoiets niet bevorderlijk voor de waardigheid van het gezelschap. Om de etiquette veilig te stellen, werd daarom een nieuwe, drastische regel ingevoerd: de fles wordt van tafel gebannen en de drank wordt glas per glas op het schenkblaadje gebracht. Tegen het midden van de 18e-eeuw zijn de zeden evenwel zo 'verzacht' dat een karaf terug op tafel kan verschijnen zonder dat dit tot "drinkdwang" - een typische 18e-eeuwse term - aanleiding geeft.

DE ELITE

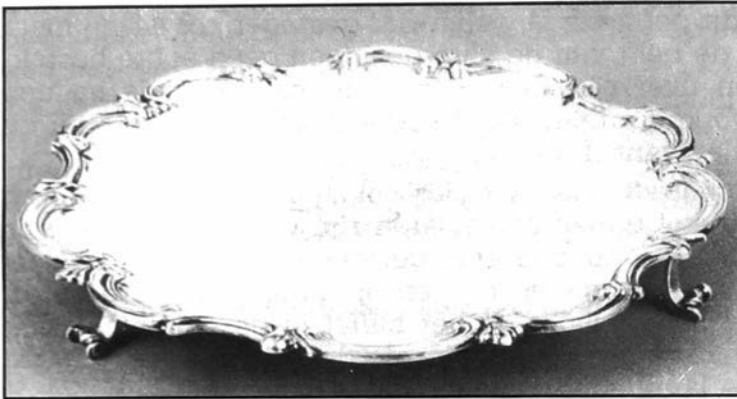
Bij de elite kunnen we in 1760 duidelijk kostbaarder feestgerei onderscheiden. Zo heeft bijna de helft van de gezinnen naast het gewone tafellinnen ook een damasten set van een tiental **servetten** met twee bijhorende **tafellakens**. Dit speciaal geweven feestlinnen is dubbel zo duur als het overige. Net als bij de middengroep is het totaal aantal tafellakens en servetten geslonken tot respectievelijk 24 en 142 stuks. Desondanks vertegenwoordigen ze samen nog gemiddeld 357 sch. Het afzonderlijke feestservies komt vooral duidelijk tot uiting bij de **borden**. Waar ze in 1700 bijna uitsluitend uit tin zijn vervaardigd, treffen we in 1760 bij drie op vier elite-gezinnen ook twee dozijn - wat de schatter noemt - porseleinen borden aan. Uit de inventarissen is niet rechtstreeks af te leiden of het hier om een dozijn platte en een dozijn diepe borden gaat. Slechts in twee van de driehonderd inboedels treffen we de vermelding "*soeptallooren*" aan; in alle andere gevallen heeft de schatter het kortweg over "*tallooren*". De etiquetteboekjes leren ons dat de individualisering van vaste spijzen veel eerder ingang heeft gevonden dan die van vloeibare. ERASMUS stelt namelijk reeds in de 16e eeuw dat vlees op een "*talloor*" fijn moet worden gesneden i.p.v. het rechtstreeks vanuit de schotel in de mond te steken. COURTIN acht het blijkbaar niet meer nodig hierop in te gaan, terwijl wel nog uitdrukkelijk verboden wordt soep uit de gemeenschappelijke schotel te eten. Dit laatste is dus in Franse adellijke

(5) Anon., *Het Groot Ceremonieboek der beschaafde Zeden, Wellevendheid, Ceremonieel en welvoegende Hoffelijkheden*. Amsterdam, 1735, blz. 477.

kringen op het einde van de 17e eeuw nog de gewoonte. Het is dan ook best mogelijk dat de "tallooren" uit de eerste steekproef platte borden zijn. In 1760 stellen we echter vast dat het totale aantal borden verdrievoudigd is tot gemiddeld 100 per inboedel. Deze enorme stijging kunnen we bijgevolg verklaren door de opkomst van diepe borden en van een apart, porseleinen feestservies. Een derde verklaringsfactor is mogelijk ook een toenemende bekommernis om net te eten, wat ondermeer vereist dat bij elke gang - eerste en tweede gang en nagerecht - andere borden worden geplaatst.

De "saladeerkes", een nieuw voorwerp bij 41 % van de elite, wordt - wellicht als deel van het feestservies - bij voorkeur uit porselein vervaardigd. Waarschijnlijk gaat het om individuele, kleine slakommetjes, want men heeft er gemiddeld zes van en één enkel zilveren exemplaar kost slechts 100 sch. of één vijfde van een zilveren schotel. De gemeenschappelijke recipiënten - schotels, porte-assietten en kommen - worden nog bijna uitsluitend uit tin vervaardigd; enkel de allernieuwste terrine - een kom met een deksel - vormt hierop een uitzondering. We hebben evenveel materiaalvermeldingen van zilver als van porselein; kenmerkend is dat hier het meer traditionele tin niet voorkomt. Net zoals bij de lagere vermogenscategorieën, wordt de porte-assiette frequenter ten nadele van de schotel (zie tabel). Het aantal porte-assietten verdubbelt. De frequentie van kommen stijgt van 19 % tot 59 %, die van terrines van 0 % tot 18 %. Hiervan heeft men er meestal slechts een tweetal; de schatter heeft het dikwijls over een 'koppel'. Deze diepere recipiënten hebben het ontstaan van specifieke dienlepels in de hand gewerkt. Tot het einde van 17e eeuw gebruikt men de eigen lepel om de spijsen van de schotel op het bord te scheppen. De wellevendheid eist dan wel dat men zijn lepel eerst aan het servet schoonveegt *"alsoo er sulke viesse lieden gevonden worden die van de pottasie niet souden willen eten, daer gij deselve ingestoken had, als zij in uwen mond geweest was"*. (6) Sommige *"seer sinlijke lieden"* leggen hiervoor echter speciale eetlepels op tafel. In de 18 eeuw krijgen deze dienlepels een specifieke, aangepaste vorm. In de eerste steekproef komen wij ze nog niet tegen. Rond 1760 bij de lagere vermogenscategorieën nog maar zelden, maar bij de elite heeft dan 47 % van de huishoudens soeplepels, 29 % zogenaamde dienlepels (waarvan we het specifieke gebruik niet kunnen achterhalen) en 12 % ragoûtlepels. De ragoûtlepel is gewoon een vergrote eetlepel, maar de soeplepel heeft een ronde bak en gebogen steel om de soep gemakkelijker uit de diepe kommen en terrines te kunnen scheppen. Alle dienlepels van de elite zijn uit zilver vervaardigd en komen zowel afzonderlijk als (veelal) in paren voor. Dit is niet toevallig: ook terrines, zoutvaatjes, tafekomforen, sauskommen e.d. worden in de 18e eeuw in tweevoud gekocht. Op die manier kan de tafel ordelijk worden gedekt. Hiervoor drukken kookboeken als de

(6) S. BLANKAART, *De borgerlijke tafel om lang gezond sonder ziekten te leven. Waar in van yder spyse in 't besonder gehandelt werd. Mitsgaders een beknopte manier van de Spysen voor te snijden, en een onderrechting der schikkelijke wijzen, die men aan de tafel moet houden. Nevens de Schola Saletina*. Amsterdam, 1683, blz. 140.

Schenkblad, Brugge, 1757, zilver, h. 2,6 cm, Ø 24,5 cm, privé-verzameling, foto M.I.Z., p. 180.

"Volmaakte Hollandse Keukenmeid" zelfs plannetjes af, waarop de grote schotels in het midden en de kleinere daarrond worden afgebeeld. Van elk gerecht worden twee schotels kruisgewijs geplaatst opdat de tafelenoten zonder veel morsen van alle gerechten zelf zouden kunnen nemen. (7) De schotels en kommen zelf worden immers niet doorgegeven. Deze gewoonte is pas op het einde van de 19e eeuw van de Russen overgenomen; de traditionele methode wordt sindsdien "*service à la Française*", de nieuwe "*service à la Russe*" genoemd.

Om de schotels - die dus gedurende de hele gang op tafel blijven staan - niet te laten afkoelen, zet men ze op tafelkomfoortjes. Ook hiervan heeft de helft van de Gentse elite een zilveren koppel ter waarde van maar liefst 420 sch. Zoutvaatjes worden nog bij voorkeur uit zilver vervaardigd, maar ze zijn wel veel kleiner geworden: in 1760 kosten ze gemiddeld 33 sch. tegen 83 sch. in 1700. Daarenboven betreft één op drie materiaalvermeldingen glas, al dan niet met zilverbeslag. Gemiddeld heeft men vier zoutvaatjes, twee paar. Ook de zilveren sauskommen, in één op vijf elite- inboedels in 1760 aanwezig, komen in tweevoud voor. Echte, gebonden sausen verschijnen pas in de tweede helft van de 17e eeuw; specifieke sauskommen zijn een 18e eeuwse creatie. De frequentie van de peperbus is van 33 % tot 71 % gestegen. Merkwaardig is dat vier op vijf van deze strooibussen vergezeld zijn van een mosterdpot die ongeveer evenveel kost, ca. 90 sch. Een gelijkaardige koppeling van verschillende voorwerpen doet zich voor bij wat wij nu het bestek noemen. In 1700 wordt bij de elite 75 % van de vorken samen met lepels vermeld, of anders gezegd: nog zo'n kwart van de vorken vormt geen eenheid met de lepels. In 1760 worden daarentegen alle vorken en lepels samen vermeld. De integratie van het mes in het bestek dateert echter van later. In 1700 hebben slechts 6 % van de vorken en lepels ook messen.

(7) Anon., *De Volmaakte Hollandse Keukenmeid. De Volmaakte grondbeginselen der Keukenkunde. Aanhangsel.* Amsterdam, 1767, blz. 140 e.v.

Zestig jaar later is dit percentage weliswaar gestegen tot 44 %, maar heeft dus toch nog de helft van de elite-gezinnen geen echte bestekken: zij beschikken over een dozijn tafelmessen enerzijds en een dozijn lepels met vorken anderzijds. Deze laatste zijn net als bij de middengroep in prijs, want in grootte, gestegen.

Wat het drinkgerei betreft, zien we dat ook bij de elite de gleizen kannen door een drietal tinnen exemplaren zijn vervangen. Nieuw is echter vooral dat in twee op drie elite-gezinnen een karaf - met of zonder zilverbleslag - voorkomt en bij één op twee een porte-karaf. Deze karafstellen prijken wellicht op het buffet of de dientafel, want ook de elite acht het blijkbaar nog nodig de drinkdwang te beperken door zich de wijn te laten aanbrenge op een schenkblaadje: 71 % van de gezinnen beschikt over zo'n zilveren "*salve*" of "*schyncktaalore*".

BESLUIT

De meeste wellevendheidsregels waarvan we de naleving kunnen afleiden uit de zogenaamde beschavingsinstrumenten, hebben we ter sprake kunnen brengen naar aanleiding van het tafelgerei bij de Gentse bevolking. De kunst van het voorsnijden vormt hierop echter de grote uitzondering: het voorsnijbestek treffen we slechts bij 5 % van de elite-inboedels van 1760 aan, terwijl alle etiquetteboekjes hierover uitvoerig uitweiden en er in de 17de eeuw zelfs gespecialiseerde en geïllustreerde handleidingen als de "*Cierlycke Voorsnydinge*" verschijnen. (8) Het is immers belangrijk te weten wat de 'beste beetjes' zijn, wil men ze de tafelgenoten overeenkomstig hun plaats in de hiërarchie kunnen aanbieden. De Gentse burgerij tilde hier blijkbaar niet zo zwaar aan, althans achtte ze het niet noodzakelijk dit te benadrukken door een kostbaar zilveren voorsnijbestek. De rang van de tafelgenoten kwam mogelijk wel tot uiting in hun plaats aan tafel; uit het tafelgerei zelf is het eerbiedigen van een meerdere in rang niet af te leiden. Het beperken van natuurlijke functies - zoals bijvoorbeeld ERASMUS' verbod "*een groote uitbarstende zucht te geven, om zynen aassem te herhaalen*" nadat men gedronken heeft - is evenmin aan te tonen via het tafelgerei. (9)

De individualisering - ELIAS' derde krachtlijn in het civilisatieproces - blijkt daarentegen wèl uit de evolutie van het tafelgerei. Rond 1700 eet het merendeel van de mindervermogende kleinhandelaars en ambachtsmeesters nog uit een gemeenschappelijke schotel. Zestig jaar later hebben ook zij zich individuele borden aangeschaft. De middengroep en de elite bezitten al in het begin van de eeuw "*tallooren*", maar mogelijk zijn die enkel voor vaste spijzen bedoeld en lepelen zij hun soep nog uit de gezamenlijke schotel. De toename van het aantal

(8) H. SWEERTS, *De Cierlycke Voorsnydinge aller tafelgerechten onderwijzende hoe allerhande Spijzen, zo wel op de Vork, als zonder de zelve, aardiglik konnen voorgesneden en in ordre omgedient worden*. Amsterdam, 1664.

(9) Anon., *Nieuwe verhandeling van de hoofche wellevendheid en loffelijke welgemaertheit in de Haag aan 't Hof en voorts door geheel Neder-Nederland bij voortreffelijke lieden gebruikelijk. Onderwijzende hoe men in alle voorval en ontmoeting sig wijslijk en liefallig zal bestieren. Nevens een Brief van D. Erasmus hoe sig een ten hove moet dragen*. Amsterdam, 1700, blz. 107.

borden, het verschijnen van diepe kommen en porte-assietten, alsook specifieke dienlepels, rond 1760 wijst echter op een individualisering van het eten van vloeibare spijsen.

De individualisering van het drinkgerei is misschien al een feit in het begin van de 18e eeuw, wanneer alle gezinnen, rijk en arm, over een groot aantal gleizen kunnen beschikken. Rond 1760 zijn die vervangen door enkele tinnen kannen. Bij de hogere vermogenscategorieën gaat het wellicht om schenkkannen, maar bij de minstvermogenden kun-

Tabel 3: Overzichtstabel van de belangrijkste voorwerpen. Aantallen.

1700			VOORWERPEN	1760		
1	2	3		1	2	3
●	●	((I Z))	LAMPETSTEL	●	●	●
((3))	17	29	TAFELLAKEN	(2)	7	24
(14)	55	165	SERVET	(14)	42	142
●	●	((3 + II))	DAM.	●	●	(2 + 10)
●	●	((2 Z))	TAFELKOMFOOR	●	●	(2 Z)
●	●	((7 T))	PORTE-ASS.	(5 T)	9 T	16 T
7 T (G)	10 T	14 T (G)	SCHOTEL	((4 T))	(6 T)	14 T
●	●	2 Z	"/BORDJE	●	●	●
●	●	●	KOM	●	3 T	3 T
●	●	●	SLAKOM	●	●	(6 P)
(I T (Z))	(I gr Z)	2 kl + 1 gr Z	ZOUTVAT	●	((2 kl Z))	4 kl Z
(I T (Z))	(I Z (T))	I Z	MOSTERDPOT	●	(I Z (T))	} 2 × I Z
●	●	(I Z)	PEPERBUS	●	(I Z)	
●	●	●	DIENLEPEL	●	●	(2 Z)
(9 T)	24 T	30 T	BORD	13 T ((G))	35 T (P, G)	100 T (P)
6 T (Z)	10 Z, T	} 2 × 14 Z	LEPEL	} 6 T	} 2 × 8 gr Z	} 3 × 14 gr Z
●	(7 Z)		VORK			
●	((9))		MES			
9 C	13 C	8 C	KAN	2 T	3 T	3 T
((3 Z))	(4 Z)	10 Z	KANNEDEKSEL	●	((3 Z))	●
●	●	2 K	KOELBAK	●	●	2 K
●	●	●	KARAF + P.	●	((I))	2 + (I Z)
●	●	((I Z))	SCHENKBLAD	●	(I T (Z))	2 Z
●	(d)	(d)	GLAS	●	(d)	d
(I Z)	(I Z)	(I Z)	KROES	●	((I Z))	(I Z)
((2 T))	((3 T))	(2 Z)	KOMMETJE	●	●	(2 Z)

Verklaring codes : zonder haakjes = frequentie meer dan 66 % = meestal voorkomend
 ● = frequentie minder dan 20 % = zelden voorkomend
 () = frequentie tussen 33 % en 66 % = dikwijls voorkomend
 (()) = frequentie tussen 20 % en 33 % = soms voorkomend

Afkortingen : d = differente = onbepaald aantal
 Z = zilver, T = tin, P = porcelein, G = glaswerk, K = koper
 } = komen voor als stel of vormen één geheel
 DAM. = gedamasceerd tafellinnen, bestaande uit tafellakens + servetten
 KARAF + P. = karaf + porto-karaf

Tabel 4: Overzichtstabel van de belangrijkste voorwerpen. Bedrag in schelling besteed aan:

1700			VOORWERPEN	1760		
Kategorie 1	Kategorie 2	Kategorie 3		Kategorie 1	Kategorie 2	Kategorie 3
•	•	((1000))	LAMPETSTEL	•	•	•
((3))	82	234	TAFELLAKEN	(8)	29	144
(14)	60	316	SERVET	(13)	42	213
•	•	((88))	DAM.	•	•	(63)
•	•	((408))	TAFELKOMFOOR	•	•	(420)
•	•	((38))	PORTE-ASS.	(30)	46	61
44	83	97	SCHOTEL	((31))	(37)	84
•	•	400	"BORDJE	•	•	•
•	•	•	KOM	•	15	(12)
•	•	•	SLAKOM	•	•	(22)
(?41)	57	249	ZOUTVAT	•	((78))	132
(870)	(65(8))	85	MOSTERDPOT	•	(93(8))	180
•	•	50	PEPERBUS	•	(84)	•
•	•	•	DIENLEPEL	•	•	(160)
(18)	58	67	BORD	23	67	228
2(44)	120,5	392 {	LEPEL	2 }	352 }	791
•	(91)		VORK			
•	((58))		MES			
26	37	22	KAN	8	15	21
((60))	(80)	200	KANNEDEKSEL	•	((60))	•
•	•	(52)	KOELBAK	•	•	52
•	•	•	KARAF + P.	•	((1))	(172)
•	•	((220))	SCHENKBLAD	•	(?(202))	420
•	(?)	(?)	GLAS	•	(?)	?
(31)	(41)	(60)	KROES	•	((67))	(50)
(5)	((15))	(180)	KOMMETJE	•	•	(306)

nen het ook gemeenschappelijke drinkkannen zijn : individueel drinkgerei, glazen, treffen wij bij hen immers niet aan.

Het beschavingsinstrument bij uitstek in de 18e eeuw is de vork. De minstvermogenden hebben er geen. De middengroep wel, en reeds in 1700, maar gebruikt ze enkel op zondag. In 1760 offeren deze kleinhandelaars en ambachtsmeesters er zelfs hun ander zilverwerk aan op, maar voor hen blijven het pronkstukken die veilig in de linnenkast worden bewaard. Voor de Gentse elite daarentegen is de vork al in 1700 een gebruiksvoorwerp dat elke dag op tafel komt. Blijkbaar weegt haar drang naar net tafelen en zich onderscheiden van de anderen zwaarder door dan het feit dat vingers dan nog praktischer zijn dan de prikvorkjes van toen. In 1760 komt het belang van een nette, ordelijke tafel nog meer tot uiting in het tafelgerei van de elite van ambtenaren en groothandelaars: zij beschikken dan over enorm veel borden en kleine, aangepaste voorwerpen, waarvan zij er meestal twee hebben, zodat elke tafelgenoot zichzelf kan bedienen zonder morsen. En opdat niet enkel de tafel in haar pracht standingvol zou zijn, maar ook de tafelgenoten hun waardigheid zouden bewaren, onderwerpt de elite zich gedwee aan de wellevendheidsregel de drank niet op tafel te zetten, maar te laten aanbrengen op een schenkblaadje. De middengroep volgt haar hierin, zij het misschien enkel op zondag.

Caroline TERRYN

EENVOUD EN RAFFINEMENT. KLEDING EN SIERADEN TE GENT.

Kleding als middel tot sociale stratificatie.

"De kleren maken de man...". Inderdaad, het fundamentele kenmerk van het zich kleden is dat het onlosmakelijk verbonden is met de plaatsbepaling van individuen binnen een maatschappij. Het is een middel tot persoonlijke en sociale expressie en biedt de mogelijkheid tot onmiddellijke identificatie. Het sociale en functionele aspect zijn er niet in te scheiden. De kleding registreert zowel sociaal-economische als politiek-ideologische transformaties en zij weerspiegelt de veranderingen in de mentaliteit van diverse sociale groepen. Bijgevolg is zij een uitstekend middel om maatschappelijke verhoudingen te evalueren.

We hebben voor onze studie beroep gedaan op de staten van goed. Deze zijn de meest volledige bronnen voor de studie van de kleding. Tot op heden worden als studie-object veelal de in musea en privé-collecties ondergebrachte kledingstukken gebruikt. Ook portretten worden vaak gehanteerd. Hoewel deze bronnen zonder twijfel waardevol zijn, hebben ze alle de toevalligheid en/of selectiviteit met elkaar gemeen. Bovendien berichten ze vaak slechts over de toplaag van de maatschappij. De staten van goed daarentegen verschaffen een totaalbeeld van de kleding van diverse sociale groepen in een bepaalde periode. Hun systematische analyse staat toe de opkomst, de verspreiding en het verdwijnen van diverse items bij onderscheiden groepen te bestuderen. Aldus kunnen maatschappelijke verschillen aan het licht komen en kan een exact beeld verkregen worden van welke items bij welke sociale groepen voorkomen, hun hoedanigheid (materiaal, kleur, enz.) en hun waarde.

De achttiende-eeuwse cultuur

De achttiende eeuw staat in het teken van de Franse superioriteit op cultureel gebied. Gegroeid onder de heerschappij van Lodewijk XIV straalt ze over heel Europa uit. Geen enkel hof dat zich enige status wil aanmeten, kan voorbijgaan aan de stijl die Parijs dicteert. Geen enkel land ontsnapt aan deze invloed, ook Holland niet met zijn 'burgerlijke' traditie of Rusland aan de Europese periferie. Frankrijk exporteert niet alleen mode-tendenzen maar ook heel het 'savoir-vivre' waarmee de mode zo essentieel verbonden is.

De achttiende-eeuwse kledij is niet echt nieuw. Het gaat in essentie om een steeds grotere verfijning van de basisstijl zoals die zich de eeuw voordien heeft ontwikkeld. Enerzijds blijft men de kledij hantieren als een middel om de sociale groepen af te bakenen (een functie die Lodewijk XIV meesterlijk aanwendde), maar anderszijds voegt de achttiende eeuw er de vrijheid van expressie en de spontane creativiteit aan toe, wat leidt tot een nooit gezien raffinement. Dit kadert

Justaucorps met vest (1760).

Vest met verkorte rug, zonder mouwen (1760).

Frak met platte knopen, splitmouwen en korte vest (1777).

*De tekeningen blz. 34, 40 en 44 zijn afkomstig uit:
CUNNINGTON (C.W. & P.). *Handboek of English Costume in the 18th Century*. London, Faber & Faber Ltd., 1972, 435 p.*

geheel binnen de contrasten waaraan de achttiende eeuw zo rijk is, vooral het contrast tussen de nog steeds functionerende starre hofcultuur en de bloeiende literaire salons, geïnspireerd door de Verlichting en de Encyclopédie. Een niet te stuiten verburgerlijgingsproces dat zich afzet tegen de privileges van de aristocratie komt op gang en laat zijn sporen na in de culturele sfeer.

De gebruikte methode.

Ons onderzoek hebben we verricht op basis van een honderdvijftigtal inventarissen gespreid over twee steekproefperiodes: 97 uit de periode 1737-1740 en 55 uit de periode 1786-1788. Er werden 152 items opgespoord: 122 soorten kledingstukken of kledingcombinaties en 30 soorten sieraden. We hebben een onderscheid gemaakt naar vermogensgroepen om aldus in grote lijnen het kledijpatroon te schetsen van de in de bron vertegenwoordigde mindervermogenden, de middengroep en de elite. De indeling in deze groepen is gebeurd aan de hand van de totaalwaarde van de inboedels. We menen dat deze totaalwaarden globale aanwijzingen vormen omtrent de materiële en maatschappelijke situatie van de betrokkenen. In de laagste vermogensgroep zijn gezinnen vertegenwoordigd die over een inboedel beschikten waarvan de waarde minder dan 100 £ bedraagt. De middengroep beschikt over een inboedel waarvan de waarde varieerde tussen £ 100 en £ 300. De topgroep betreft de inboedels met een waarde die boven de £ 300 ligt. We zijn van oordeel dat onze indeling ons toelaat de verschillen en de interacties tussen drie belangrijke maatschappelijke groepen te schetsen.

De manskleding te Gent.

Hoe is het concreet gesteld met de Gentse kledij? In de achttiende eeuw bestaat de essentiële **manskleding** uit het *justaucorps met vest en broek*. Het ontstond uit de vroeg zeventiende-eeuwse jas met mouwloos wambuis en kuitbroek en dient zowel voor formeel (hofkledij) als informeel gebruik. In de loop van de eeuw blijft het manskostuum fundamenteel hetzelfde, slechts de snit wordt af en toe aangepast aan de heersende modenormen. Naast het *justaucorps* kent men de *frak* en de *kazak*. De *frak* is het eerste kledingstuk waarmee de Engelse invloed op het gebied van de kledij zich op het continent manifesteert. Hij is afgeleid van werkkleding en wordt aanvankelijk door de adel gebruikt als onderdeel van het jachttenue. De *frak* heeft een sober uitzicht en wordt uitsluitend gedragen voor informeel gebruik. Na zijn ingebruikneming op het continent in 1735 kent hij een grote opgang en geniet zijn grootste populariteit in de jaren zeventig en tachtig. Hij wordt, net als het *justaucorps*, met vest en broek gedragen. Ook de *kazak*, een soort jas met brede mouwen, wordt op die manier gedragen. Zoals verder zal blijken, komt dit kledingstuk veelvuldig voor in Gent, niettegenstaande het in de literatuur over achttiende-eeuwse kleding nooit wordt vermeld. Er zijn slechts enkele aanwijzingen te vinden in procesbeschrijvingen.

Het *vest* dat onder deze kledingstukken wordt gedragen en waarvan de functie gelijk is aan die van het hedendaagse gilet, wint in de loop

VAN REYSSCHOOT. *Gent, Huis Dhaene-Steenhuysse, geschilderd linnen. Detail doek nr. 5. XVIIIde eeuw. (Reproductie K.I.K. Brussel).*

VAN REYSSCHOOT. *Gent, Huis Dhaene-Steenhuysse, geschilderd linnen. Detail doek nr. 5. XVIIIde eeuw. (Reproductie K.I.K. Brussel).*

van de eeuw aan belang. Het wordt steeds meer zichtbaar en wordt uit steeds opzichtiger stoffen vervaardigd, rijker en meer geborduurd, zodat dit kledingstuk in het kostuum geaccentueerd wordt. Als alternatief voor het vest komt in Gent in de eerste helft van de achttiende eeuw ook de *jupon* voor; over dit item wordt in de naslagwerken niet gesproken. Algemeen evolueert het manskostuum van een loszittende ruimheid naar een slank, nauwsluitend silhouet.

De belangrijkste tendens in de loop van de eeuw is dat het *justaucorps* aan belang inboet. In de periode 1737-1740 komt het in 64,6 ‰ van de huishoudens voor; in de periode 1786-1788 is dit nog slechts 26 ‰. Deze achteruitgang is vooral toe te schrijven aan veranderende kledijgewoonten in de midden- en de topgroep. Daar vervangt de *frak* (in mindere mate) en vooral de *kazak* het *justaucorps* als meest gedragen kledingstuk. De *kazak*, algemeen verspreid, komt voor in 83,3 ‰ van de huishoudens van de middengroep en in 70 ‰ van die van de topgroep. Het is opmerkelijk dat het *justaucorps* in die groepen nog slechts respectievelijk in 16,7 ‰ van de huishoudens voorkomt!

In de dertiger jaren wordt onder het *justaucorps* dikwijls een *vest* hetzij een *jupon* gedragen. Ondanks het belang ervan wordt ook de *jupon* niet vermeld in de naslagwerken. Tussen *vest* en *jupon* bestaat een sociaal onderscheid. Beiden komen in elke vermogensgroep voor maar de *jupon* wordt meer in de laagste groep gedragen, terwijl het *vest* meer voorkomt in de topgroep. In de jaren tachtig verdwijnt de *jupon* en wordt nog slechts het *vest* gedragen. Het wordt voornamelijk uit zijden stoffen vervaardigd en laat een belangrijk verschil zien tussen de topgroep en de andere groepen. Alleen de topgroep bezit vesten die met gallon gouden en zilveren bloemen zijn bestikt. Er bestaat dan ook een enorm verschil in waarde tussen de verschillende categorieën; in de laagste groep bedraagt de minimumwaarde van een *vest* 36 gr.ct. en de maximumwaarde 56 gr.ct., in de middengroep respectievelijk 84 en 120 gr.ct. en in de topgroep 168 en 1200 gr.ct. Aangezien in deze periode de mode zodanig geëvolueerd was dat in het kostuum het accent op het *vest* lag, besteedt de topgroep er zeer veel aandacht aan.

Een belangrijke vaststelling: gedurende de achttiende eeuw treedt een opmerkelijke verandering op in de manier waarop de man zich kleedt, hij kleedt zich namelijk op een eigenzinniger manier. De mode wordt wel steeds eleganter maar de geest waarin de kledij gedragen wordt, wordt lossier. De man ziet af van het aankopen van *justaucorps*-ensembles en combineert afzonderlijke kledingstukken. Deze evolutie is onlosmakelijk verbonden met de opkomst van de *frak* en de *kazak*. Bij deze kledingstukken voegt men meerdere vesten en broeken om naar believen te kunnen combineren. Het totaal aantal *justaucorps*-ensembles valt - volgens de inventarissen - terug van 77 naar 15 terwijl het totaal aantal afzonderlijk voorkomende vesten en broeken stijgt van 46 tot 235. Deze evolutie kadert ongetwijfeld binnen het verburgerlijgingsproces waarvan de achttiende eeuw getuige is en waarbij ook de kleding de invloed ondergaat van de reactie tegen een verstarde hofcultuur.

Onmisbaar voor het kostuum is het *hemd*. In de achttiende eeuw komen naast gewone *manshemden* ook *halfhemden* en *onderhemden* in combinatie met *bovenhemden* voor. Halfhemden komen vooral voor in de eerste helft van de eeuw en worden vooral in de laagste vermogensgroep gedragen. Boven- en onderhemden daarentegen zijn een teken van rijkdom, komen bijna uitsluitend in de topgroep voor en worden in de loop van deze eeuw door deze groep steeds frequenter gedragen. Opvallend is dat men enorme aantallen hemden bezit. Deze hoeveelheden illustreren de impact van de sociale polarisatie op de aanschaf van kledingstukken. Zo bezit in de jaren dertig een huishouden uit de laagste groep gemiddeld 22, een huishouden uit de middengroep 27 en een uit de topgroep 45 manshemden. Daarnaast bezit men in de topgroep nog eens 10 halfhemden, 27 bovenhemden en evenveel onderhemden. In de tweede periode bezit een huishouden uit de laagste groep nog maar 7, uit de middengroep 25 en uit de topgroep 38 manshemden.

Daarnaast bezit men in de topgroep nog 33 bovenhemden en 21 onderhemden. Bemerkt vooral de enorme daling van het aantal stuks in de laagste groep. Deze neerwaartse trend is bij bijna elk kledingstuk in deze groep waar te nemen. Ook de waarde van de hemden illustreert deze polarisatie. In de loop van de eeuw bezit de laagste groep die algemeen gezien verarmt, niet alleen steeds minder hemden maar geeft er ook veel minder aan uit. In de jaren dertig bedraagt de gemiddelde waarde van een manshemd in deze groep 37 gr.ct. en in de jaren tachtig 28,3 gr.ct. Daardoor wordt het verschil met de middengroep zeer groot. Want terwijl deze groep sterk in omvang afneemt, verrijkt hij zich lichtjes en dat manifesteert zich duidelijk. Deze groep geeft in deze periode gemiddeld 1,7 maal meer uit aan een manshemd als in de eerste periode (66 gr.ct. tegenover 38,3 gr.ct.). Waar de laagste en de middengroep in de eerste periode ongeveer evenveel aan dit item spenderen, bedraagt de waarde in de tweede periode in de middengroep 2,3 maal meer als in de laagste groep. De topgroep die zich enorm verrijkt, spendeert ook meer aan het manshemd: de waarde van een manshemd bedraagt 77,4 gr.ct. tegenover 64 gr.ct. in de eerste periode. Aldus blijft hij zich profileren ten opzichte van de middengroep. Deze probeert de topgroep voortdurend te imiteren wat de soort kledingstukken betreft maar moet zich vaak tevreden stellen met minder dure varianten en minder stuks. Zo bezit een huishouden uit de topgroep gemiddeld 13 hemden meer dan een uit de middengroep.

Als **ochtendkleding** komt de *tabbaard* af en toe voor en dan vooral in de betere middens. In de jaren tachtig wordt hij vooral met een vestje gedragen. **Slaapkleding** komt bijna niet voor; toch wordt in de midden- en de topgroep in de jaren tachtig soms een *slaaptabbaard* gedragen. Hierbij manifesteert de topgroep zich als vernieuwer. De hoogste groepen fungeren eveneens als baanbrekers bij de verspreiding van het **ondergoed**. Met name de *onderbroek* komt in de jaren tachtig alleen in de topgroep voor in een vijfde van de huishoudens. Gemiddeld bezit men er zeven stuks van. Deze onderbroek is meestal kort, rond de knieën gebonden en wordt met een trekkoordje rond het middel gesloten.

De voornaamste accessoires bij de manskledij waren de *slaapmuts* en de *cravate*. De *slaapmuts* komt in de eerste periode vrijwel alleen in de topgroep voor. Langzaam maar dringt ze door in bredere sociale lagen zodat ze in de jaren tachtig overal voorkomt. De *cravate* is een meestal uit linnen vervaardigde strook die rond de nek wordt gedragen en los onder de kin geknoopt. De losse uiteinden worden vaak afgezet met kant. Ze kent een grote verspreiding in elke groep in de eerste helft van de eeuw, maar in de jaren tachtig komt ze bijna niet meer voor. *Handschoenen* worden vooral gedragen door de meervermogenenden. *Schoeisel* komt in de inventarissen bijna niet voor. Waarschijnlijk omdat het, omwille van de slijtage, weggeworpen is. Schoenen worden immers vooral uit textiel vervaardigd en de wegen verkeren in een minder goede staat... Tot slot moeten de *pruiken* nog vermeld worden. Voor de man is de pruik tot 1760 een essentieel onderdeel van de kledij. Zeer populair is de 'perrucque à la bourse'. Overeenkomstig dit beeld komt de pruik in de inventarissen alleen voor in de eerste periode. Toch is het merkwaardig dat op een toppunt van populariteit de pruik slechts marginaal is vertegenwoordigd, namelijk in 10 % van de inventarissen. Waarschijnlijk worden de pruiken niet geïventariseerd. Want heeft de pruik, hoe duur in aankoop ook, nog wel enige waarde nadat ze enige tijd is gedragen? Of wordt ze soms om hygiënische redenen vernietigd?

Globaal gezien is de *mansbovenkleding* duur. Het is voor deze bovenkleding dat bij een aantal items de grootste spanningen tussen de minimum- en de maximumwaarde worden aangetroffen. Het betreft vooral de afzonderlijke stukken zoals het *justaucorps* (spanning 20, 7) en het *vest* (spanning 33,3). De ensembles kennen een veel kleinere spanning, bijvoorbeeld het *justaucorps met vest* (6). Sociale verschillen komen dus veel scherper tot uiting in afzonderlijke stukken van de bovenkleding dan in de ensembles. Losse stukken geven namelijk de gelegenheid tot zelf combineren en dus tot een grotere persoonlijke en sociale expressie. Het is typerend dat dit vooral tot uiting komt in die items die in het totaalbeeld geaccentueerd worden, zoals in de jaren dertig het *justaucorps* en in de jaren tachtig het *vest*. De *onderkleding* is eerder goedkoop te noemen, ook de spanningen tussen minimum- en maximumwaarde zijn eerder gering (1,6 voor het bovenhemd, 8 voor het manshemd). Zoals aan de hand van het manshemd is aangetoond betekent dit niet dat de verschillen hier niet waarneembaar zijn maar wel dat ze veel subtieler tot uiting komen. *Accessoires* zoals de slaapmuts en de cravate vertonen zeer geringe spanningen tussen minimum- en maximumwaarde.

De vrouwenkleding.

Het achttiende-eeuwse *vrouwenkostuum* is veel complexer dan het manskostuum. Het kende niet eenzelfde uniformiteit en er bestaan grote verschillen van streek tot streek. Algemeen kan men drie typen onderscheiden: de *open japon*, de *gesloten japon* en het *jak met rok*. De *open japon* bestaat uit een robe met een (onder)rok. De robe bestaat uit een aan elkaar genaaide bovenrok en lijfje. De bovenrok divergeert in een omgekeerde V en laat de onderrok zien die aldus een essentieel onderdeel van het kostuum is. De *gesloten japon* daar-

Open japon met gesloten lijfje (1784).

Gesloten japon met effen omslagen. Lange handschoenen, gordel met strik (1750).

Sak (open) met sleep (1760).

Huisvrouw in korte jak in pierrot-stijl (1795).

entegen behoeft geen onderrok omdat de bovenrok niet openvalt. De meest bekende open japonnen uit de eerste helft van de achttiende eeuw zijn de *mantua*, met een lijfje zonder baleinen en een sleep, de *nacht- of ochtendjapon* en, vanaf 1730, ook de *sak*. In de tweede helft van de eeuw kent men vooral de '*robe à l'anglaise*', het '*Engelse nachtkleed*' het '*Italiaanse nachtkleed*' en de '*robe à la polonaise*'. Bekende gesloten japonnen zijn de *omslagjapon*, de '*chemise à la reine*', de *perdita* en, tot 1730, de *sak*. De *sak* is oorspronkelijk een kaftanachtig kledingstuk dat van de hals tot de zoom in kegelvorm los naar beneden valt en bijgevolg bijzonder geschikt is om toenevende zwaarlijvigheid of zwangerschap te verbergen. Het is een zeer populair kledingstuk dat steeds modieuzer wordt en tot het einde van de jaren zeventig wordt gedragen. Bij het *jak met rok-type* worden het lijfje en de rok apart gedragen. Het is een informele kleding die door alle lagen van de bevolking wordt gedragen. Net als de frak is dit een voorbeeld van werkkledij die door de hogere klassen wordt geadopteerd om als mode gelanceerd te worden. Bekende types zijn de *petenlair*, de *caraco*, de *juste* en de *pierrot*.

In Gent komt de *japon* in de jaren dertig in 85 % van de huishoudens voor. Vooral de *sak* is belangrijk. Hij komt vooral voor in de midden- en de topgroep, wat op een duidelijk sociaal onderscheid wijst. Het *jak met rok* daarentegen komt in elke groep veelvuldig voor. In de topgroep bezitten 83 % van de huishoudens gemiddeld drie jakken. Dit is in tegenstelling met de heersende opvatting dat het *jak* slechts modieus wordt vanaf de jaren zeventig. Wel is het zo dat het *jak* de *japon* in de verdrukking duwt en het *jak* nog populairder wordt. *Jakken* zijn steeds informele kledij, nooit hofkledij; de vastgestelde tendens kadert dus binnen de evolutie naar een steeds eigenzinniger manier om zich te kleden, een tendens die ook voor de manskleding is vastgesteld. Het *jak* wordt voornamelijk uit katoen vervaardigd, de *robe* uit een brede waaier katoenen en zijden stoffen. Hoe rijker het huishouden is, hoe meer zijden stoffen er worden gebruikt. Zo wordt in de topgroep veel damast gebruikt voor de *sak*. In de jaren tachtig is ook het bedrukte katoen zeer populair voor de *robe*. Verder is het interessant om vast te stellen dat de waarde van het *jak met rok* in elke groep in de tweede periode tussen de 100 en de 400 gr.ct. bedraagt. Dit is relatief goedkoop. Dit toont aan dat de laagste groep zich geen *japonnen* meer kan permitteren en bijgevolg *jakken* draagt die op dat moment in de mode zijn. In de andere groepen geldt het *jak* blijkbaar als een goedkope afwisseling voor de veel duurere *japon*. In de jaren tachtig bedraagt de waarde van een *robe met rok* in de middengroep tussen 360 en 1200 gr.ct. In de topgroep varieert dit tussen 216 en 2880 gr.ct. Dit toont tevens aan dat er in elke groep goedkope kledingstukken voorkomen.

De achttiende eeuw is bekend om haar charmante, sierlijke modelijn en de geraffineerde manier om zich te kleden. In tegenstelling tot de vorige eeuw, de tijd van de lage halsuitsnijdingen, blote halzen en sterk geprononceerde bustes, wordt omzeggens elke stukje huid van de vrouw bedekt. Het silhouet wordt geaccentueerd en bepaald door een uiterst slanke taille die in schril contrast staat met een breed uitwaaierende rok rond de heupen. Het erotisch accent wordt dus

verlegd van de boezem naar de heupen en de benen. Menig dichter wordt hierdoor geïnspireerd :

*"Oh torture me not, for love's sake,
With the smirk of those delicate lips,
With that head's dear significant shake
And the toss of the hoop and the hips!" (1)*

We zien dus dat ondanks het feit dat de kledij enerzijds preutser wordt, dit anderzijds wordt gecompenseerd door een overgeraffineerdheid. Deze verpreutsing - in de eeuw van de Verlichting - zette aan tot een grotere individualisering wat zich op moreel vlak uitte in een grotere afscherming ten opzichte van de buitenwereld. Uit het etiquetteboek van La Salle uit 1729 (*De regels van de welvoeglijkheid en van de Christelijke beschaving*) vernemen we dat het 'welgemanierd is en kies om alle lichaamsdelen, behalve hoofd en handen te bedekken'. Dit werd, samen met allerlei specifieke omgangsvormen, aanvankelijk slechts geëist van de hogere standen. Pas later, in de loop van de Victoriaanse periode, werd dit ook afgedwongen van de lagere standen. (2) De vernieuwingen door de hogere standen op het gebied van ondergoed en slaapkleding kaderen in deze kontekst.

We hebben gezien dat de modelijn bepaald werd door de taille en de hoepel. Nu is het evenwel opvallend dat de inventarissen voor Gent weinig kledingstukken vermelden die deze juist zo kenmerkende modelijn bepalen. *Hoepels*, die van 1710 tot 1780 worden gedragen, komen slechts in 20 % van de gevallen voor en dan vooral in de topgroep (40 %). Want ondanks het feit dat deze mode door alle sociale lagen wordt gevolgd, is de *hoepel* bij de laagste groep in slechts 5,3 % en bij de middengroep in 20 % van de huishoudens aanwezig. In de tweede periode worden ze niet meer gebruikt, vanaf 1775 worden opnieuw tournurekussentjes gebruikt. Ook *corsetten* als dusdanig komen te Gent niet zoveel voor in de jaren dertig. Ze worden grotendeels vervangen door het lichtere *corselet* dat evenwel in de jaren tachtig niet meer voorkomt. Het *corset* komt in de jaren tachtig nog voor in de helft van de huishoudens van de midden- en de topgroep en nog slechts zeer zelden in de laagste groep. In de loop van de eeuw vermindert dit kledingstuk in kwaliteit. Voor de middengroep valt de gemiddelde waarde terug van 36 naar L2 gr.ct. en voor de topgroep van 68 naar 48 gr.ct. Dat de *hoepel* en het *corset* minder worden vermeld is opmerkelijk. Wordt de modelijn te Gent minder gevolgd dan algemeen wordt aangenomen of worden deze stukken ondergeregistreerd?

Een ander belangrijk kledingstuk is het *vrouwenhemd*. Het wordt op de huid gedragen en komt in grote aantallen voor. In de achttiende eeuw gaat de vrouw meestal in haar hemd naar bed. Dit belet evenwel niet dat er reeds specifieke **slaapkleding** bestond. Zoals hoger aangegevend is het typerend dat deze voorkomt bij de meestvermogenden die aldus aanzetten tot een verandering in de slaapgewoonten. Zo kent men het *slaaplijf*, het *slaapcorset* en vooral het *slaapjak* dat in

(1) S. JENYNS, *The art of dancing*, 1730.

(2) Zie K. VELLE, *Lichaam en hygiëne. Naar de wortels van onze huidige gezondheidscultuur*. Tentoonstellingscatalogus, Gent, Bijlokemuseum, 21 dec. 1984 - 17 febr. 1985.

de jaren tachtig in 40 % van de huishoudens van de topgroep voorkomt.

Belangrijke accessoires zijn de *mutsen*. Deze worden beschouwd als een onderdeel van het kapsel. In de achttiende eeuw draagt de vrouw namelijk uitzonderlijk een pruik. De kapsels evolueren van keurig en eenvoudig over zeer elegant met hoog opgestoken haar naar - in de jaren tachtig - brede kapsels. Meestal wordt het eigen haar opgemaakt met gebruik van kussentjes en vals haar en een muts. Hoeden worden zelden gedragen. De muts is dan ook een eerste zorg van de vrouw en de opmaak of confectie ervan het meest gevraagde werk in modehuizen. Het kwaliteitsimago van zo'n modehuis wordt grotendeels bepaald door de geleverde mutsen. Meestal worden vanuit Parijs reeds opgemaakte mutsen verzonden die dan als model worden gebruikt bij het passen in de winkel. Doorgaans wordt het basismateriaal bij de couturière gekocht en worden de recupereerbare accessoires door de klanten zelf geleverd. In de jaren dertig komen te Gent vooral de *koven* en de *coiffures* voor. De *koof* behoort vooral tot de lagere groepen en is een muts die het gezicht afboort tot aan de oren of eronder. De voorkant is enkel of dubbel gefronst. Achteraan is de *koof* meestal zonder frons en met een lint ingetrokken en laat een deel van het haar onbedekt. Het *coiffur* is een item voor de meervermogenden. Het is ook duurder dan de *koof*. De gemiddelde waarde van de *koof* bedraagt in de eerste periode in de laagste groep 18,3 gr.ct. en in de middengroep 24 gr.ct. De *koof* is een item van geringe waarde waar telkens grote hoeveelheden van voorkomen, in tegenstelling tot het *coiffur* dat zelden voorkomt en veel meer kost. In de eerste periode bedraagt de gemiddelde waarde in de laagste groep 45 gr.ct. en in de middengroep 71,5 gr.ct. In de topgroep bedraagt de waarde zelfs 148,8 gr.ct. In de jaren tachtig stijgt deze waarde nog. De *koof* komt nu niet meer voor en de *trekmuts* wordt het meestvoorkomende item. Dit is een bovenmuts die met banden wordt aangehaald. In elke groep is ze even belangrijk. Toch blijft het onderscheid gehandhaafd door het voorkomen van nieuwe hoofddeksels bij de meervermogenden. De *calèche* is hiervan het meest frequente voorbeeld. Het is een brede, op zichzelf terugplooiende kap met een kleine cape.

Zeer populair zijn de *falie*, het *voorschoot* en de *snuitdoek*. De *falie* is een lange, zwarte sjaal die het hoofd en de rug bedekt, tot op de grond hangt en vooraan kan worden samengenomen. Ze is een erfenis uit de Spaanse bezetting en is erg verspreid onder de burgerij in Vlaanderen en Brabant. Heel de eeuw door wordt ze in elke groep veel gedragen. Ze wordt vooral uit zijde en in mindere mate uit saai vervaardigd en kost zeker nooit meer dan 800 gr.ct. Het *voorschoot* wordt gedragen als een decoratieve toevoeging aan het vrouwenkostuum. Het elegante voorschoot is zonder borstje en kent een kort en een lang type. Het lange is vaak van doorschijnende stof; het korte, dat tot op kniehoogte reikt, is meer decoratief, gekleurd en geborduurd. Doorgaans wordt het uit katoen vervaardigd behalve in de topgroep waar het in de jaren tachtig ook in zijde voorkomt. Het voorschoot is zeer goedkoop en kost in de jaren dertig nooit meer dan 50 gr.ct. In de jaren tachtig is die waarde gestegen tot maximum 150

Snuitdoek en lang voorschoot (1740).

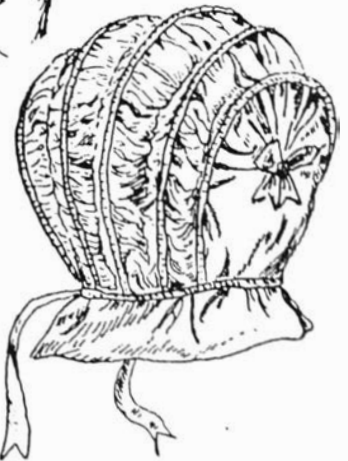
"Perruque à la bourse".

Coif zonder hemden (1739).

Calèche (1772).

gr.ct. De *neusdoek* is een omslagdoek die de vrouwen rond de hals en schouders dragen en die gedeeltelijk borst en rug bedekt. In de eerste periode komt dit item in elke groep reeds in de helft van de huishoudens voor. In de tweede periode kent de neusdoek vooral in de topgroep een formidabele stijging zodat hij in bijna elk huishouden in die groep voorkomt. De neusdoek wordt vooral uit fijn neteldoek vervaardigd en wordt meestal niet meer dan 50 gr.ct. geschat.

Andere accessoires die niet veel voorkomen en vooral toebehoren aan de topgroep zijn: de *sluier*, het *follette* (een lichte halsdoek), de *mof* (een gewatteerde koker om de handen in te steken), de *waaier*, de *parasol*, de *rietstok* en de *engageantes* (kanten mouwstroken).

Ook bij de vrouwenkleding wordt, parallel aan wat we voor de manskleding hebben vastgesteld, selectief gespendeerd. Vooral de *bovenkleding* is duur en biedt de grootste mogelijkheid tot opvallende sociale differentiatie. De spanning voor de *robe met rok* bedraagt voor de eerste periode 19,3 en voor de tweede periode 13,3. Voor het *jak met rok* bedraagt deze spanning 24,7 in de eerste periode en 18,7 in de tweede periode. Ondanks het feit dat het *jak* veel goedkoper is dan de *robe* zijn er bij het *jak* nog enorme waardeverschillen.

De *onderkleding* is eerder goedkoop te noemen: de spanning tussen minimum- en maximumwaarde is gering (3,3 voor het *corset* en 8,6 voor het *vrouwenhemd*). In tegenstelling tot de man-accessoires zijn de *vrouwen-accessoires* soms wel relatief duur, zoals bijvoorbeeld het *coiffur* en de *falie*. Het *voorschoot*, de *muts*, de *koof* en de *neusdoek* zijn dan weer zeer goedkoop. Interessant is de spanning tussen de minimum- en de maximumwaarde bij het *coiffur*: ze bedraagt 108! Ook bij de goedkope accessoires is er in de tweede periode een vrij grote spanning vast te stellen. Dit is niet verwonderlijk. Louter functioneel gezien zijn accessoires bijkomstig. Toch hangt het welslagen van de manier waarop men zich kleedt grotendeels af van de gebruikte accessoires. Bijgevolg kunnen deze items in een tijd van sociale polarisatie de verschillen in welstand nog beter onderlijnen.

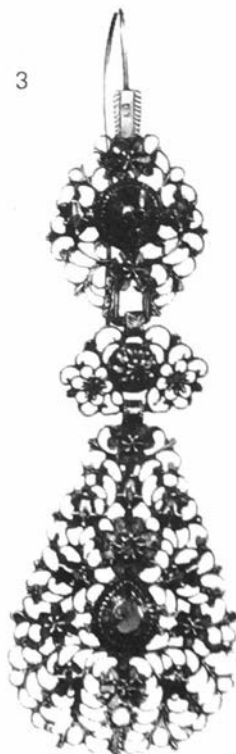
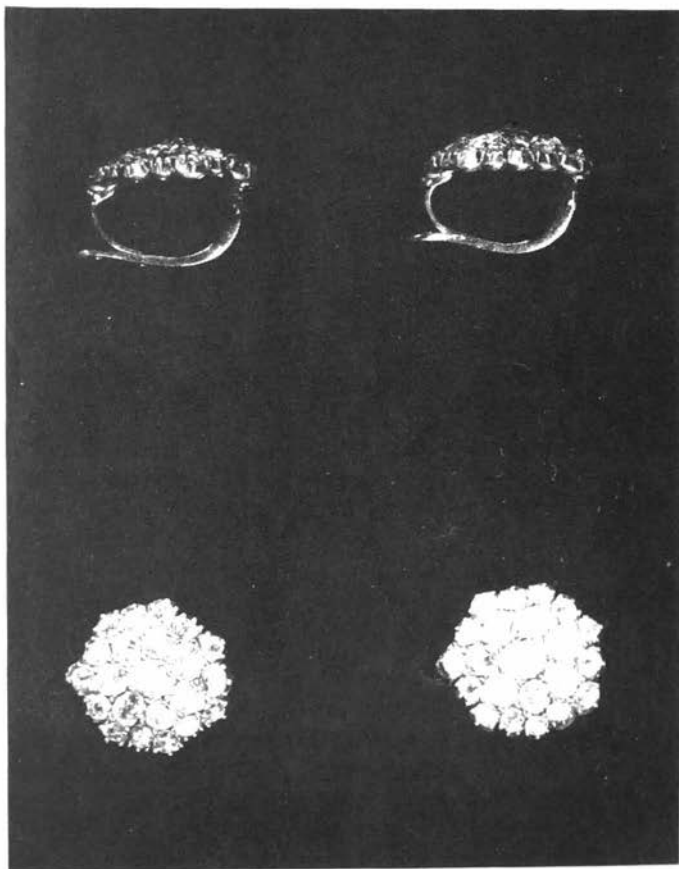
Gebruikte textielsoorten en kleuren.

Uit de inventarissen zijn 48 verschillende textielsoorten naar voor gekomen. *Katoenen* stoffen: katoen, crepon, gingang, nanking, Oostindisch katoen, sits, garen en neteldoek. *Linnen* stoffen: batist, rolette en lijnwaad. *Wollen* stoffen: baai, kalamander, laken, molton, perpetuanos en saai. *Zijden* stoffen: bataviacijde, blonde (zijdekant), crêpe, damast, floretzijde, lustrine, parterre, sagrijn, satijn, zijde en tafzijde. *Gemengde* stoffen: bombazijn, kamelot, trijp en samoise. Ook *andere* stoffen: ceratte, fluweel, kant, gaas, sajjet, spinaal, leder, tijk en nog enkele andere. Algemeen worden de katoenen stoffen het meest gebruikt, gevolgd door zijde. De gemengde stoffen worden vooral in de eerste periode gebruikt. Hoe vermogender het huishouden is, hoe meer variëteiten er voorkomen.

De inventarissen geven ook schaarse aanduidingen over de kleur waarin de kledingstukken vervaardigd zijn. Volgende kleuren komen voor: blauw, bruin, geel, veelkleurig, goud-en-zilver-kleurig, grijs, grauw, groen, olijfkleurig, rood, karmozijnrood, kersenrood, bloedrood,

1. *KRUIS* met diamanten en fantasie-steen gevat in goud; hoogte 4,5 cm; XVIIIde eeuw. Ans, Eglise Saint Remy. (Reproductie K.I.K. Brussel).

2. *OORKNOPJES*, elk met 22 diamanten bezet; XVIIIde eeuw. Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en geschiedenis. (Reproductie K.I.K. Brussel).

3. *OORHANGER*, goud filigraan met diamanten schilfers in zilver gezet, 8,8 cm; XVIIIde eeuw. Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. (Reproductie K.I.K. Brussel).

purperachtig violet, wit en start. Op basis van de weinige gegevens blijkt in de eerste periode blauw-zwart te overheersen, in de tweede periode wit. Al de andere kleuren zijn daaraan ondergeschikt en verminderen in de loop van de eeuw aan belang. Diversiteit aan kleuren is echt voorbehouden aan de topgroep!

Sieraden.

Uiteraard is de achttiende-eeuwse kledij niet volledig zonder sieraden. Bij de mannen zijn de meest voorkomende sieraden het *horloge* en de *snuifdoos*. Het *horloge* wordt gedragen als sieraad en is opgeborgen in een decoratief doosje dat vaak met goud is ingelegd. Het wordt in de eerste helft van de eeuw in een onecht zakje van de broeksboord gedragen aan een kort horlogelint dat door de horlogering steekt. Een gouden, zilveren of stalen ketting is minder gebruikelijk. In de tweede helft van de eeuw wordt het horloge zeer populair. De inventarissen laten hier geen twijfel over bestaan. In de jaren dertig is het horloge slechts van belang in de topgroep. In de jaren tachtig daarentegen komt het in bijna de helft van de inventarissen voor met een vrij grote spreiding in elke groep. Het komt meestal in zilver voor; enkel de topgroep geeft in de jaren tachtig de voorkeur aan goud. Ook de *snuifdoos* komt meestal in zilver voor, behalve in de topgroep. Snuiven is reeds in de mode vanaf 1700 en de snuifdoos wordt gebruikt als aanleiding tot conversatie. Verder komen er ook *tabaksdozen*, *dasgespen* en *gespen* voor. Gespen zijn meestal uit zilver vervaardigd.

Het meest verspreide vrouwensieraad is het *kruis*. In beide periodes komt het in ongeveer 4 op 10 huishoudens voor. Ze zijn uit goud vervaardigd en in de meervermogende huishoudens vaak met diamanten bezet. *Gouden harten* komen in Gent bijna niet voor. *Oorringen* zijn daarentegen wel belangrijk: in elke groep kennen ze een redelijke spreiding. Ze zijn vervaardigd uit goud en zilver en (vooral in de topgroep) met diamanten bezet. Ook komen er soms *pendeloque-oorringen* voor die zeer populair zijn bij de modebewuste dames. Verder zijn er nog *armbanden*, *medaillons*, *sierspelden*, *parel- en koraalsnoeren*. *Ringen* worden het meest gedragen. Ze zijn meestal uit goud vervaardigd en vaak met edelstenen bezet. In de laagste groep in de tweede periode komt de ring bijna niet meer voor. Waarschijnlijk wordt dit item gemakkelijk verpand, wat een bewijs te meer is van de ontstellende verarming van deze groep.

Aan sieraden wordt heel wat geld besteed. Zo kan een *horloge* in de eerste periode tot 1680 gr.ct. kosten, in de tweede periode tot 3360 gr.ct. De geringste waarde daarentegen bedraagt 112 gr.ct. Bij een *kruis* bedraagt de geringste waarde 160 gr.ct. en de grootste 11200 gr.ct. Een paar *oorringen* kan tot 8640 gr.ct. kosten, de kleinste waarde bedraagt 72 gr.ct. De grootst teruggevonden waarde van een *ring* bedraagt 11200 gr.ct. en de kleinste waarde 72 gr.ct. De spanningen tussen de minimum- en de maximumwaarde zijn bij deze items enorm. Ze bieden dan ook een mooie kans tot sociale differentiatie.

De veranderingen in de kleding die te Gent tijdens de achttiende eeuw plaatsvinden tonen heel concreet aan dat de materiële cultuur

van de Gentse bevolking beïnvloed wordt door diepgaande economische en sociale veranderingen. De analyse van de totaalwaarde van de inboedels toont aan dat in de tweede helft van de achttiende eeuw een sociale polarisatie plaatsvindt door de economische expansie: de topgroep verrijkt zich enorm, het aantal van de middengroep wordt kleiner maar kent globaal een lichte stijging van vermogen en de laagste groep groeit sterk aan en verarmt. De veranderingen in de kleding weerspiegelen deze polarisatie. Anderzijds wijzen deze veranderingen op een globale mentaliteitswijziging. Als gevolg van een opgang gebracht verburgerlijgingsproces kleedt men zich individueeler. Hierdoor zet men zich af tegen de verstarde aristocratische hofcultuur. Aan de hand van de staten van goed kan een nauwkeurig beeld geschetst worden van de impact van al deze veranderingen.

Jan VAN RYCKEGHEM

TABEL 1

MANSKLEDING	Vermogenscategorie I (Inboedel Lb 0-100)		Vermogenscategorie II (Inboedel Lb 100-300)		Vermogenscategorie II (Inboedel + Lb 300)		TOTAAL	
	Frequentie %	Gemid. * aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks
1737-1740								
Justaucorps	59,1	2,0	73,3	1,8	53,8	6,0	64,6	2,6
Frak	-	-	-	-	-	-	-	-
Kazak	-	-	6,7	9,0	-	-	3,1	9,0
Vest	22,7	1,8	40,0	1,5	53,8	4,6	36,9	2,5
Jupon	54,5	1,5	43,3	1,6	30,8	8,3	44,6	2,5
Manshemd	72,7	22,4	83,3	27,8	53,8	45,0	73,8	28,5
Tabbaard	13,6	1,0	26,7	1,3	23,1	1,3	21,5	1,2
Slaapmuts	-	-	16,7	4,8	30,8	10,3	13,8	7,2
Cravate	63,6	14,5	73,3	22,9	46,2	22,5	64,6	20,0
Pruik	7,1	1,5	12,2	1,6	9,0	1,0	9,9	1,4
1786-1788								
Justaucorps	33,3	1,7	16,7	1,0	20,0	6,0	26,0	3,2
Frak	33,3	1,0	16,7	2,0	50,0	1,6	35,3	1,3
Kazak	22,2	7,3	83,3	2,0	70,0	3,3	47,1	3,9
Vest	88,9	4,8	83,3	5,8	80,0	11,6	85,3	6,9
Jupon	-	-	-	-	-	-	-	-
Manshemd	66,7	7,6	66,7	25,5	60,0	38,2	64,7	19,2
Tabbaard	16,6	1,0	66,7	1,3	70,0	2,1	41,2	1,6
Slaapmuts	11,1	1,5	33,3	5,5	40,0	13,0	23,5	8,3
Cravate	-	-	16,7	8,0	10,0	4,0	5,9	6,0
Pruik	-	-	-	-	-	-	-	-

* *Gemiddeld aantal stuks per huishouden.*

TABEL 2

VROUWEN- KLEDING	Vermogenscategorie I (Inboedel Lb 0-100)		Vermogenscategorie II (Inboedel Lb 100-300)		Vermogenscategorie II (Inboedel + Lb 300)		TOTAAL	
	Frequentie %	Gemid. * aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks
1737-1740								
Japon	78,9	2,2	88,0	2,7	31,7	6,1	85,7	3,3
Jak	57,9	1,6	52,0	2,7	83,3	3,1	60,7	2,5
Vrouwenhemd	78,9	17,0	80,0	23,5	75,0	35,0	78,6	23,6
Hoepel	5,3	1,0	20,0	1,2	41,7	1,4	19,6	1,3
Corset	21,0	1,3	32,0	2,1	33,3	5,3	28,6	2,5
Corselet	36,8	11,8	36,0	19,6	75,0	33,8	44,6	21,3
Trekmuts	21,1	11,0	32,0	17,4	33,3	20,3	28,6	17,0
Koof	73,7	5,6	56,0	17,8	58,3	3,0	62,5	12,2
Coiffur	31,6	4,0	60,0	10,5	58,3	11,5	48,0	9,4
Faille	63,2	2,0	64,0	2,1	50,0	2,2	60,7	2,1
Voorschoot	84,2	6,3	72,0	14,3	50,0	19,7	71,4	11,7
Neusdoek	57,1	13,3	53,7	20,2	59,1	32,2	56,0	21,5
1786-1788								
Japon	5,3	1,0	75,0	3,0	75,0	10,0	41,0	6,8
Jak	94,7	3,8	87,5	8,1	75,0	8,2	87,2	5,9
Vrouwenhemd	63,2	10,7	62,5	25,4	58,3	33,3	61,5	20,3
Hoepel	-	-	-	-	-	-	-	-
Corset	15,8	1,3	50,0	7,3	50,0	8,0	33,3	6,2
Corselet	-	-	-	-	-	-	-	-
Trekmuts	57,9	7,2	50,0	16,3	58,3	14,3	56,4	11,3
Koof	-	-	-	-	-	-	-	-
Coiffur	26,3	2,2	37,5	4,0	50,0	5,7	35,9	4,0
Faille	57,9	1,9	37,5	1,0	41,7	2,2	48,7	1,8
Voorschoot	73,7	4,3	87,5	8,0	75,0	11,8	76,9	7,4
Neusdoek	60,0	11,3	55,5	7,3	92,9	45,5	68,8	27,8

Gemiddeld aantal stuks per huishouden.

TABEL 3

SIERADEN	Vermogenscategorie I (Inboedel Lb 0-100)		Vermogenscategorie II (Inboedel Lb 100-300)		Vermogenscategorie II (Inboedel + Lb 300)		TOTAAL	
	Frequentie %	Gemid. * aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks	Frequentie %	Gemid. aantal stuks
1737-1740								
Horloge	3,4	1,0	7,1	1,0	19,3	1,6	9,3	1,3
Snuifdoos	10,3	1,0	7,1	1,3	19,3	1,6	11,3	1,4
Kruis	31,0	1,9	42,9	1,1	42,3	1,6	39,2	1,4
Gouden Hart	3,4	1,0	-	-	-	-	1,0	1,0
Oorringen (paar)	13,8	1,3	11,9	1,8	30,8	2,1	17,5	1,8
Ring	37,9	1,9	50,0	2,0	61,5	3,1	49,5	4,4
1786-1788								
Horloge	35,7	1,1	45,5	1,2	62,5	1,3	45,4	1,2
Snuifdoos	3,6	1,0	18,2	1,0	25,0	1,0	12,7	1,0
Kruis	32,1	1,3	45,5	1,0	37,5	1,3	36,4	1,3
Gouden Hart	3,6	1,0	-	-	6,3	1,0	3,6	1,0
Oorringen (paar)	14,3	1,3	36,4	1,3	37,5	1,5	25,5	1,4
Ring	7,1	1,0	45,5	1,8	68,8	2,5	32,7	2,1

Gemiddeld aantal stuks per huishouden.

TABEL 4

Globalisering van de waarde : Spanning tussen de minimum en de maximum-waarde.

MANNENKLEDING	1737-1740			1786-1788		
	Min. waarde	Max. waarde	Spanning	Min. waarde	Max. waarde	Spanning
Justaucorps	54,0	1120,0	20,7			
Justaucorps met vest en broek	240,0	1440,0	6,0			
Vest				36,0	1200,0	33,3
Manshemd	12,0	80,0	6,6			
Bovenhemd	65,4	102,8	1,6	30,0	166,0	5,5
Slaapmuts	8,0	12,0	1,5	13,5	20,0	1,5
Cravate	7,2	38,0	5,3			
VROUWENKLEDING						
Robe met rok	112,0	2160,0	19,3	216,0	2880,0	13,3
Jak met rok	60,0	1480,0	24,7	60,0	1120,0	18,7
Vrouwenhemd	10,0	86,4	8,6	16,0	70,0	4,4
Corset	24,0	80,0	3,3	9,0	144,0	16,0
Trekmuts	6,0	9,4	1,6	8,3	52,5	6,3
Koof	4,0	48,0	12,0	-	-	-
Coiffur	24,0	192,0	8,0	20,0	2160,0	108,0
Faille	56,0	642,0	11,5	32,0	480,0	15,0
Voorschoot	7,0	48,0	6,9	11,8	150,0	12,7
Neusdoek	6,0	30,8	5,1	4,8	80,0	16,7
SIERADEN						
Horloge	120,0	1680,0	14,0	112,0	3360,0	30,0
Snuifdoos	240,0	640,0	2,6	168,0	560,0	3,3
Kruis	225,0	11200,0	50,0	160,0	5040,0	31,6
Oorringen (paar)	72,0	8640,0	120,0			
Ring	96,0	4440,0	46,3	72,0	11200,0	155,6

*

* * *

Vervolg in volgend nummer :

- Decoratieve voorwerpen en binnenhuisversiering.
- Gentse interieurs.

IS ER NOG EEN VOLKSLEVEN?

Wij staan voor een dilemma: Is er nog een waarachtig Vlaams volksleven? Met andere woorden: loont het nog de moeite, te gaan speuren in de aktualiteit naar de manier waarop de volksmens zijn traditionele gebruiken en opvattingen hetzij in stand houdt, hetzij aan de steeds evoluerende omstandigheden aanpast?

De waarnemer staat immers vóór tegenstrijdige toestanden. Er is ongetwijfeld een sterke nivellerende strekking merkbaar, die vooral door jonge mensen, toegankelijk voor alles wat aan hun idealisme schijnt te beantwoorden, zonder veel kritische zin wordt aanvaard. Volksverbondenheid is een gevoel, dat meer en meer wijken moet voor de op zichzelf lofwaardige idee van de internationale broederschap onder de volkeren en rassen. Deze idee wordt evenwel zo verdoorgedreven en gemanipuleerd, dat het de hedendaagse jongeren onbehaaglijk stemt als er hen op gewezen wordt, dat zij door aard en afkomst in de eerste plaats tot een welbepaalde volksgemeenschap behoren en het van hen zal afhangen, of die gemeenschap ook in de toekomst nog zal blijven bestaan. De eigen Vlaamse gebruiken vinden nog weinig aandacht. De play-back rage, die sedert 1987 het amusementsleven overheerst, is een treffend voorbeeld van de manier waarop, grootschalig, uit het buitenland afkomstige nieuwigheden, mede door toedoen van wat men nu de massa-media noemt, de traditionele vermaken overwoekeren.

Daar tegenover staat, dat de "folkloristische feesten" of wat nu zo genoemd wordt, een nooit voorheen gekende veelzijdigheid en veelvuldigheid lijken te vertonen. Wie regelmatig de voortreffelijke rubriek "*Boeketje Vlaanderen*" bekijkt op TV, staat er verbluft over dat er op sommige dagen, vooral in het toeristisch seizoen weliswaar, niet minder dan twintig verschillende manifestaties aangekondigd worden, waarvan sommige duizenden nieuwsgierigen trekken. Bij die manifestaties zijn er vanzelfsprekend nog, waarvan het traditionele karakter geen twijfel laat, terwijl andere, in een nieuw kleedje, degelijke prestaties zijn die zonder veel aarzeling een waarachtige volkskundige belangstelling verdienen.

Mogen wij uit die veelvuldigheid van hedendaagse kalendergebruiken afleiden, dat ondanks de tendensen die de denkwijze en het gevoelsleven van de jeugd beheersen, het volksleven nog welig bloeit en groeit? Sociologisch bekeken lijkt het ons slechts een schijn groei.

De internationale volksverhuizingen en -verschuivingen, die eerst in de grote steden merkbaar werden maar nu ook steeds meer de provincie beïnvloeden, leiden tot pessimisme. Niet alleen voor wat de vrijwaring van ons volksleven betreft, maar evenzeer voor wat de situatie van de inwijkelingen zelf betreft, hoewel ze trachten zoveel mogelijk met andere rasgenoten samen te werken en zelfs samen te leven. We hebben medelijden met hen, omdat de integratie hen voor zware morele en religieuze problemen stelt. Uit menslievendheid ligt het voor de hand, dat die vreemde inwijkelingen zoveel mogelijk geholpen moeten worden. Wat helaas niets verandert aan hun problemen, die

prangend en uiteraard onoplosbaar zijn en terzelfdertijd onze volksgemeenschap beïnvloeden.

Om te beletten dat de een of andere voortvarende agitator meteen met het doemwoord "racisme" begint te schermen, wensen we duidelijk te stellen dat, naar onze overtuiging, iedereen, ongeacht huidskleur, godsdienst en andere specifieke kenmerken, het recht heeft op respect, solidariteit, verdraagzaamheid en bijstand in nood. Anderzijds verwachten wij van hen, die dikwijls in hun eigen land die solidariteit en verdraagzaamheid niet vonden en daarom hun heil in het westen kwamen zoeken, dat ze ten overstaan van onze volksaard, zeden en gebruiken, godsdienst en wereldbeschouwing, dezelfde gevoelens aan de dag leggen op basis van wederkerigheid.

Vreemdelingen kunnen zich na verloop van tijd soms vrij goed aanpassen aan het sociale leven, maar we hoeven ons en hen geen rad voor de ogen te draaien: de werkelijke integratie in de voor hen nieuwe gemeenschap is uiterst moeilijk, zo niet onmogelijk. Tenzij misschien in de derde of vierde generatie.

Als voorbeeld denk ik aan een lezing, die ik hield voor het Vlaams Filologencongres te Brussel op 3 april 1959.⁽¹⁾ Uit die tekst citeer ik volgende passage: *"Op dit ogenblik voltrekt zich in het hart van Afrika een evolutie, die een revolutie kan worden omdat de sociale, kulturele en intellektuele standing van de autochtone bevolking van Belgisch Kongo, in vergelijking tot de onze, erg primitief is gebleven en de ommekeer er veel sneller en ingrijpender is geweest: een wijziging, die bij ons eeuwen in beslag nam, gebeurde daar in de loop van enige jaren. Toen Leopoldstad gesticht werd, waren er natuurlijk talrijke arbeiders nodig, die vooral in Opper-Kongo werden aangeworven. Welnu, de eerste inlandse elementen, die naar Leopoldstad stroomden, brachten hun patriarchale gebruiken mee. Deze ontaarden weldra op zulke wijze, dat hetgeen men daar thans (1959) negergebruiken noemt, NIETS met de oorspronkelijke zeden en gewoonten meer te maken heeft. Alles werd afgestemd op ijle waan en winstoogmerken. Het platste materialisme viert er hoogtij en het is wat al te gemakkelijk, daarvan de blanken uitsluitend de schuld te geven. Hetgeen men nu negergebruiken noemt in de grote Kongolese centra, zijn niets anders dan vervalste, groteske afgietsels. Elkeen weet dat dààr waar de zinvolle gebruiken gerespekteerd worden, de sociale instellingen gezond blijven. Daar waar wanorde en ontaarding te voorschijn treden, worden de sociale instellingen in gevaar gebracht en wordt het evenwicht van de gemeenschap verstoord."*

Wat is een gemeenschap?

Een gemeenschap bestaat uit een aantal op elkaar afgestemde individuen, die zich enigszins gedragen zoals de elektronen die omheen een atoomkern draaien. In normale toestand zijn de elektronen aan die kern gebonden, waarin zich de protonen en de neutronen bevinden, die het evenwicht van het ganse atoom bewaren. Die kern vormt als het ware het geestelijk erfgoed van de elektronen (in ons geval de individuen) dewelke, zonder die kern, innerlijk zouden ontredder raken en daarom strikt en doorgaans onbewust gehoorzamen aan de natuurwet, die hen voorschrijft wat ze moeten doen, hoe ze moeten

handelen. Wordt evenwel in de kern, door één of andere oorzaak, het labiel evenwicht verstoord - bijvoorbeeld door het indringen van vreemde neutronen - dan wordt de kern gesplitst: de gemeenschap wordt uit elkaar gerukt.

Zoals de natuurwetenschappen, gehoorzamen ook de gemeenschappen, de volkskundige gebruiken en opvattingen, evenals de mensen die er de dragers van zijn, aan bepaalde wetten.

Staat het reeds vast, dat een aaneengesloten gemeenschap verscheurd wordt, wanneer de banden tussen de individuen lossen worden, als volksvreemde elementen in de gemeenschap binnen sluipen, dan mogen we anderzijds zeggen dat net hetzelfde gebeurt, wanneer mensen van verschillende aard in een hun vreemd centrum samengegromd worden. Allen brengen zij, in handelwijze en geesteshouding, het erfgoed van hun voorouders mee. Maar door de onderlinge verscheidenheid en onder invloed van het milieu ontstaat een mengmoes, dat de dood van de oude en veilige geplogenheden betekent.

Iedereen weet, dat het verdwijnen van talrijke zeden en gebruiken een weerslag heeft gehad op de levensveruitwendiging van ons Vlaamse volk. Die gebruiken berustten immers niet alleen op de overlevering, maar vooral op een zekere levensbeschouwing, een zielehouding. In hoever bestaat er in 1988 nog een waarachtig Vlaams bewustzijn? Zijn wij niet in een versneld tempo op weg naar een smeltkroes waarin de meest uiteenlopende ingrediënten door mekaar worden gemengd?

De sociale fenomenen, waartoe de volkskundige feiten behoren, bestaan uit de akties en reakties van elkaar beïnvloedende en op elkaar afgestemde individuen. Wij zijn allen gevormd door het sociaal milieu waarin we opgroeiden en de meesten hebben zich aan dat milieu aangepast. Het gaf ons kennis, opvattingen, een waardenbepaling, een geloof en het was voor ons zowel materieel als moreel herhaaldelijk een flinke ruggesteun. Hoe individualistisch en zelfstandig sommigen ook mogen aangelegd zijn, voelt iedereen, op bepaalde ogenblikken, de kracht en de ingrijpende invloed van dat milieu.

Dit geldt niet alleen voor Vlaanderen, maar voor alle volkeren! Wat van kracht is hier en voor ons, geldt ook elders en voor andere gemeenschappen. Men heeft zo dikwijls herhaald dat de volkskunde de studie is van de "eigen aard" van een volk, dat wij uit het oog dreigen te verliezen dat van de meeste folkloristische opvattingen en gebruiken equivalenten gevonden worden in andere landen en bij andere volkeren. Zodanig, dat de eigen aard niet zozeer weerspiegeld wordt door de gebruiken en opvattingen als zodanig, dan wel door de manier waarop het volk zich die gebruiken en opvattingen *heeft eigen gemaakt*.

Daar, waar lange tijd gedacht werd, dat de folkloristische feiten alleen de *eigen kenmerken* van een volk op de voorgrond brengen, durven we zeggen dat zij er evenzeer toe bijdragen *gemeenschappelijke kenmerken* aan te duiden, die aan alle mensen gelijk zijn, hoewel men ze niet op dezelfde manier exterioriseert omdat het sociaal milieu overal verschillend is.

Ten overstaan van de ontegensprekelijke *wereldbroederschap*, waarin de gemeenschappen hun eigen karakter bewaren of zouden moeten bewaren, krijgt de moderne volkskunde een nieuwe taak, die haar wetenschappelijke horizons verruimt. Daarom ook, is het bestuderen van folkloristische feiten in de levende werkelijkheid zo belangrijk. In een studie over *"De Folkloristische Causaliteit"*(2) schreef Albert MARINUS: *"De studie van de levende gebruiken of van deze, die in onze tijd ontstaan, leert ons de psychische gesteldheid kennen van het handelend individu, dat het tot stand komen van een bepaalde aktie veroorzaakt. Hier is het antecedent aktief, initiërend, dynamisch, terwijl het historisch antecedent meestal abstrakt is. Wij moeten trachten de feiten van interpsychologisch standpunt uit te doorgronden, d.i. op basis van een psychologische overeenstemming der leden van een groep."*

Herhaaldelijk heeft de geniale MARINUS aangetoond, dat de oorzaak van de meeste volkskundige feiten in het sociale leven ligt. Die opvatting wordt nu door alle ernstige vorsers gedeeld. Dit mag natuurlijk niet beletten dat we, zoals voorheen, ruime aandacht blijven besteden aan de historische en geografische antecedenten. De historische methode heeft steeds - en zal altijd - heel wat interessant en zelfs onmisbaar materiaal blijven bijbrengen.

Hoe kunnen we nu het feit verklaren, dat de meeste folkloristische verschijnselen sinds de vroegste tijden en bij alle volkeren gebruikelijk waren? De etnologie kent daarvoor twee grote strekkingen. De eerste, ontworpen door de in 1905 overleden grootmeester van de etnologie, Adolf BASTIAN, verklaart dergelijke overeenstemming in zeden, gebruiken, gebruiksvoorwerpen e.d. als een de ganse mensheid gemeenzame geestelijke aanleg, die onder gelijkaardige voorwaarden in gelijkaardige kultuuruitingen uitmondt.

De tweede school, onder de leiding van Friedrich RATZEL, aanvaardt de gelijkheid van die geestelijke aanleg niet als alleenheersend principe, maar wil in elk geval afzonderlijk onderzoeken of deze overeenstemming soms niet door één of andere ontlening te verklaren is, een doorzijpeling, die in zekere omstandigheden uiterst langzaam kan zijn, maar na verloop van tijd ganse werelddelen doordringt.

Waarschijnlijk hebben beide gevallen zich voorgedaan... Toch voelen wij het meest voor de stelling van Richard ANDRÉE (3) en Karl WEULE (4), dat deze universele verspreiding tot een psychologisch-eenvormig oergevoel voor gans de mensheid, zonder onderscheid van ras, moet teruggebracht worden. Omdat vele van die gebruiken op éénzelfde psychologische basis berusten, ligt het voor de hand dat ze op psychologische wijze verklaard kunnen worden.

Alles wat het brein niet kan begrijpen of rationeel verklaren, wordt uitgelegd langs mystieke ofwel animistische wegen, juist zoals onze voorouders deden en net zoals primitieve volkeren nog doen. Het volstaat de kinderen gade te slaan, die noch door het onderwijs, noch door hun familiaal milieu de wetenschappelijke verklaring van sommige natuurverschijnselen kennen, om te konstateren dat de spontane verklaringen, die zij van die verschijnselen geven, gelijkaardig zijn

aan die van de primitieven en gelijkaardig ook aan deze, eertijds gegeven door onze voorouders. De oorzaken, die zij bijvoorbeeld toeschrijven aan het kraken van meubels, zijn dezelfde als die van de wilden. Ook de daardoor opgewekte gevoelens zijn dezelfde. Evenals de wilden zullen zij geloven, dat de maan hen vergezelt wanneer ze 's avonds wandelen. Zij zullen geloven, dat het eten van paardevlees hen zo sterk maken zal en zo snel zal doen lopen als dat dier. De verklaringen die zij geven van donder en bliksem, de wolken, de sneeuw en dergelijke meer, zijn louter animistisch.

Is het dan te verwonderen dat weinig gekultiveerde lieden, die slechts de lagere school gevolgd hebben en van wie de geestelijke ontwikkeling op de drempel van de kindertijd een einde nam, soortgelijke opvattingen blijven huldigen, die door het sociaal milieu worden opgevangen, bewaard en voortgeleerd, zelfs in de beschaafde landen? En hoe zou men dan durven ontkennen, dat die opvattingen en gebruiken in elk milieu een grote rol spelen en het maatschappelijk leven terdege beïnvloeden.

Folkloristische feiten zijn niet in hoofdzaak "survivals", zoals soms wordt beweerd, maar ze zijn in harmonie met de geestelijke associaties van de individuen, verenigd in hun sociaal milieu. Zij vertonen alle kenmerken van sociale krachten. De folklore, die door de detailstudie aanleunt bij de geschiedenis, vertoont aldus sociale aspecten die vereisen, dat ze nauw zou samenwerken met de sociologie. Ze zal tevens de sociologie weer nauwer in contact brengen met de psychologie, want het is door middel van hun *mentaliteit* dat de individuen - de cellen van het organisch sociale leven - onderling contact hebben en elkaar beïnvloeden. Men moet dus meer belangstelling tonen voor de studie van het individu. (5)

In dezelfde optiek dient speciale aandacht te worden geschonken aan de tradities, die dikwijls nog beschouwd worden als onveranderlijk en vast. Ontleedt men evenwel een traditie in haar verschillende elementen, dan zal men opmerken, dat er doorgaans slechts één bestanddeel in voorkomt, dat men als zeer oud kan bestempelen. Alle andere zijn dat slechts min of meer. Sommige zijn zelfs zeer recent.

Wij moeten wennen aan de gedachte, dat de traditie, als sociaal verschijnsel, voortdurend aan wijzigingen onderhevig is en zelfs onmogelijk kan voortbestaan zonder veranderingen te ondergaan, die gering maar ook van ingrijpende aard kunnen zijn. Een traditie verdwijnt, indien ze zich niet aanpast of als haar voedingsbodem verdwijnt.

Ook dit verschijnsel moeten we onderzoeken langs de observatie van *de mens*, noodzakelijk akteur bij elke traditionele manifestatie. Het is de mens, die ervoor zorgt dat een traditioneel feit verschijnt, voortgezet wordt, verandert of sterft. De volkskundige staat evenwel machteloos tegen de evolutie, die we in alle folkloristische manifestaties opmerken. Misschien kunnen kulturele organismen er min of meer de loop van regelen, maar dit is een zeer kiese zaak omdat we nog niet voldoende gegevens bezitten over het menselijk aspect van dit verschijnsel.

Wat dient er verstaan onder menselijk aspekt? Welnu, als we bijvoorbeeld aandacht besteden aan een dans, op een bepaalde plaats ontmoet en die we als traditioneel beschouwen, moeten we dan *a priori* aannemen dat al zijn elementen in de loop van verscheidene generaties onveranderd zijn gebleven? Aangenomen, dat dit werkelijk zo zou zijn (ofschoon het veeleer een zelfzaamheid is) dan gebeurde dit alleen, omdat in de geest van de mensen niets in betrekking tot deze dans veranderd is. Zij hebben er de smaak van bewaard, gaan voort deze dans op prijs te stellen, om de eenvoudige reden dat ze er nog altijd plezier aan beleven. Het is de onveranderlijkheid van het menselijk gevoel voor die dans, die hem in zulk geval zijn onveranderlijk aspekt gegeven heeft, zijn traditioneel karakter in de oude betekenis van dat woord. De omstandigheden van het sociaal milieu in dat opzicht ongewijzigd zijnde, is ook die dans ongewijzigd gebleven. Maar zulke toestand mag bijna utopisch genoemd worden. (6)

Veeleer is het zo, dat onder de druk van gewijzigde omstandigheden, onder de invloed van nieuwe ideeën en smaken, de manifestaties een voortdurende transformatie ondergaan. Zo lang er in de menselijke geest iets was - een opinie, een geloof, de onderwerping aan een ritus - die hem met die manifestatie verbond, heeft hij deze bewaard. Om ze te kunnen behouden heeft hij zelfs, spontaan, wijzigingen aanvaard of ondergaan. En zo redde hij hetgeen hem duurbaar was. Maar zodra die manifestatie niet langer beantwoordt aan iets nuttigs ofwel aangenaams, zodra ze geen aantrekkingskracht meer uitoefende, heeft hij ervan afgezien en niets kon die traditie toen nog redden. Dit verklaart, waarom meestal alleen reeds bejaarde personen er trouw aan blijven. Die traditie sterft dan met hen. De jongeren hebben niet meer dezelfde smaken en wanneer zij een gebruik toch voortzetten, is het steeds mits zekere transformaties. Gebeurt dit niet dagelijks onder onze ogen en is het niet altijd zo gegaan? Steeds hebben mensen geklaagd over de teloorgang van tradities en onze achterkleinkinderen, hier op aarde of op een andere planeet, zullen hetzelfde doen. Altijd zijn er tradities verdwenen, maar altijd ook zijn er blijven voortleven, mits bepaalde aanpassingen. Nieuwe omstandigheden verwekken nieuwe tradities, maar omdat die nieuwigheden hun traditioneel karakter nog niet verkregen hebben, worden ze soms door de volkskundige niet opgemerkt.

Om zich te handhaven, moet een traditie zich aanpassen. Wij moeten het proces van die aanpassingen nauwkeurig volgen en de oorzaken ervan trachten na te speuren. Dat is wellicht het enige middel waarover we beschikken om een gedeelte van het cultureel erfgoed, dat ons zo duurbaar is, te bewaren. Wij zullen nooit kunnen beletten, dat het moderne leven, de hedendaagse opvattingen, tot in de meest afgelegen dorpen door zullen dringen. Wij zullen evenmin kunnen vermijden - gelukkig maar! - dat de mensheid voortdurend evolueert. Om aldus manifestaties, die ons nauw aan het hart liggen, een voortbestaan te verzekeren, moeten we nagaan op welke wijze wij ze best kunnen aanpassen aan de moderne levensomstandigheden en -opvattingen. Er een nieuwe bestaansreden voor vinden, er in hart en geest van de moderne mens belangstelling voor opwekken, dat is ware, opbouwende volkskunde.

Talrijke folkloristische feiten doen zich rondom ons voor. De volkskunde bestudeert dus in de eerste plaats een levende stof en wij moeten bijgevolg de methode van *rechtstreekse* waarneming huldigen. Twee uitstekende middelen staan de volkskundige hierbij ter beschikking: de *monografie* en het *veldwerk*. De volkskunde moet uitstijgen boven het gebied van de loutere beschrijving. Zij moet er naar streven de oorzaken van gebruiken en mentaliteitsvormen van plattelanders en stedelingen na te speuren en te verklaren. De volkskunde moet boren naar het zieleleven van de geslachten. Volkstradities worden geboren, verplaatsen zich, zijn lokaal of verwijderen zich van het begrensde plaatselijk plan, volgens de verzuchtingen, de verbeelding en de geestesgesteldheid van de volksgroep, die er door beroerd wordt. Heeft de volkskundige opgemerkt, dat een bepaalde traditie zich bestendigt terwijl andere verdwijnen, moet hij de oorzaak van die instandhouding opzoeken en daarbij niet uit het oog verliezen, dat die overblijfselen deel uitmaken van een groep van kollektieve feiten. Dergelijke feiten kunnen uiteraard beïnvloed worden door de afzonderlijke mentaliteit van ieder lid van een gemeenschap zowel als door de kollektieve mentaliteit. Bovendien kunnen ze omgekeerd een bepaalde invloed uitoefenen op de mentaliteit van elk individu, evenals op de gemeenschapsmentaliteit. Zij worden dus onderzocht volgens de *psychologische methode*. Maar dit is niet alles! Die gebruiken, riten e.d.m. worden geregeerd door het innerlijk leven van wezens, die onderworpen zijn aan de wetten van de erfelijkheid, de aanpassing, de selectie en het milieu. We mogen zelfs aanvaarden, dat waargenomen feiten de stempel dragen van de *organische verschijnselen*, die mede het geestesleven bepalen. De volkskundige zal dus ook rekening houden met *biologische factoren*, iets wat bijna steeds veronachtzaamd wordt. (7) Een zeer eenvoudig voorbeeld moge hier volstaan. Bij de interpretatie van angstverschijnselen (bijvoorbeeld in de sagen) is het nuttig rekening te houden met de wetenschappelijke bevinding dat angst niet alleen een zich in het lichaam gelijktijdig voltrekkend scheikundig proces is, maar ook door bepaalde lichaamsprocessen kan worden veroorzaakt. Het gevoel bijvoorbeeld besprongen te worden door 'kludde' kan te maken hebben met een hartkwaal. Op zichzelf verandert dit niets aan de beleving en de voorstellingswereld van de persoon in kwestie. Zo grijpen voortdurend verschillende 'werelden' op elkaar in. Dit is steeds zo geweest. De vraag blijft: wat is eerst? Welke factoren beïnvloeden deze scheikundige én mentale processen. Hoe werkt mentale training (in uitgebreide zin: konditionering, beschaving) daar op in? Welke rol spelen voeding en geografische gegevens? Waarom heeft de mens überhaupt angst? Waardoor is dit scheikundige en mentale proces in zijn genen gegraveerd? Welk (existentieel) gebeuren ligt er aan ten grondslag? Die laatste verklaring vinden zal wel steeds Sisyphusarbeid blijven.

Het zoeken en verklaren van de menselijke motivaties voor zijn handelen kan slechts door een totale aanpak en analyse.

Wat vooral de waarde uitmaakt van het volkskundig onderzoek, is het feit dat tradities en verschijnselen bestudeerd worden in de volle activiteit, maar toch in nauw contact met het verleden. Data, namen

en statistieken alleen leren ons weinig. Zij vormen slechts het geraamte. Vlees en bloed worden geleverd door de analyse van de folkloristische verschijnselen zelf.

Wat weten wij in feite van onze voorouders af? Wij kennen data, namen en algemeenheden, maar over hun dagelijks leven, hun beslommeringen en vreugden, geloof en bijgeloof, hun innerlijke drijfveren en opvattingen leert de gewone geschiedenis ons bitter weinig. Hier is het de volkskunde, die de leemten vult. De waarde van de volkskundige wetenschap zal groeien naarmate we ons meer interesseren aan de mens, die zich sedert de *Homo erectus*, 300.000 jaar terug, ontwikkeld heeft tot ruimtevaarder.

Volmondig kunnen we dan zeggen dat het volkskundig onderzoek meer dan ooit zin heeft!

A. VAN HAGELAND

- (1) A. Van Hageland. *De mens in het volksleven*. Handelingen van het XXIIIe Vlaams Filologencongres, Brussel, 1959, 348-351.
- (2) A. Marinus in "De Brabantse Folklore", deel XX, 1940-1948, pp. 190-224.
- (3) R. Andrée: *Ethnographische Parallelen und Vergleichen*, Stuttgart 1878 en Leipzig 1889.
- (4) Karl Weule: *Die Kultur der Kuturlosen*, Stuttgart, 1910, pp. 15-16.
- (5) A. van Hageland: *Het Neo-Folklorisme in België*, in "Neerlands Volksleven", 6de jg. nr. 4, herfst 1956, pp. 140-142.
- (6) Cfr. de tekst van de lezing van Albert Marinus voor de "International Folk Music Council", in "Journal of the IFMC, vol. IX, 1957, pp. 15-19.
- (7) Dit standpunt werd reeds vóór de oorlog verdedigd door Denis Boomans in zijn verhandeling *La Valeur du Folklore au point de vue sociologique*, verschenen in "Le Folklore Brabançon", XII, nr. 71, april 1933. Zie ook A. van Hageland, *De Sociologische Rol van de Volkskunde in Neerlands Volksleven*, 7de jg., nr. 3, zomer 1957, pp. 94-95.

*

* *

ZOEKEN EN ZANTEN

FEEST VAN DE SEKRETARESSEN Een nieuw kalenderfeest?

Op 16 april 1987 overhandigt burgemeester Vermeiren een ruikertje bloemen aan de sekretaressen van de 550 bedrijven van Zaventem, dit om hen te bedanken voor hun inzet om Zaventem en omstreken tot groeipool van het Vlaamse land te helpen maken. Waar kon dit beter dan op het terrein dat aan de basis ligt van de Zaventemse groei: de nationale luchthaven?

Meer dan 5000 bloemen dienden uitgedeeld. Hoeveel kusjes werden er intussen uitgedeeld?

Wordt 16 april 'stilletjes' aan de dag van de sekretaressen?

Maur. Broeckhove

NIEUWE VORM VAN TOERISME. UITNODIGING PER POST.

Konsumptiemaatschappijen, en er zijn er niet weinig, organiseren sedert 1979 vóór en na het hoogtoerismeseizoen in samenwerking met een aantal autocaruitbaters volkstoeristische dagtrips.

Om de week valt er minstens een uitnodigingskaart in de bus om u uit te nodigen deel te nemen aan een "bonte" reis, dit met luxecars en aan een schappelijk prijsje.

Het hoofddoel is niet zozeer de reis, maar een bezoek aan een zaak, een firma of een fabriek waarbij allerhande nieuwigheden zoals huishoudartikelen, tekstiel, voedingswaren, velour en bont, enz. worden gedemonstreerd. Alles te verkrijgen aan promotieprijzen. Dure zaken kunnen op afbetaling worden verkregen.

Dat commerciële bedoelingen aan de basis liggen, valt de gewone man niet onmiddellijk op. Het in het oogspringende element is het schappelijk prijsje van de trip. Inderdaad de gevraagde deelnemingsprijs omvat slechts een gedeelte van de werkelijke autocarkosten, de inrichtende firma komt tussen. Zo o.a. kondigt de firma MULTIFAN met "trots" aan dat de prachttuitstap op 1-8-1987 naar de heerlijke natuur in de Biebosch (Nederland), een trip die de waarde heeft van 800 fr., wordt aangeboden aan 345 fr. Logisch houdt dat in dat de demonstraties goede verkoopsresultaten opleveren, zover zelfs dat boven de voordelige deelnameprijs aan elke deelnemer een gratis middagmaal met er bovenop nog een geschenk kan aangeboden worden, dit laatste de ene maal waardevoller dan de andere maal.

Uit de talrijke uitnodigingskaarten in ons bezit, geven we hierna per inrichtende firma één voorbeeld wat er op een bepaalde dagtrip zoal te beleven en te profiteren valt.

FIRMA	UITSTAP	DEMONSTRATIE	AANBIEDING	TERUGREIS
PUBLI-FAN Reigerbosstraat 69 8030 Beernem (17-7-1987)	Oostende	publicitaire demonstratie in centrum Publi-Fan	- middagmaal - verblijf in Oostende pakket 1 grote fles extra ciderschuimwijn 1 extra rozijnenbrood 6 verse eieren	muziek, dans en vermaak in geschikt lokaal
PARTY-CLAN p/a Compasstours-Minitours Vaartstraat 11 9860 Machelen (14-3-?)	Sluis (Nl.)	korte en korrekte Party-Clanvoorstelling van nieuwigheden	- middagmaal - uitstap naar Sluis pakket 1 kg. boter, 1 blik soep, 1 koningkoek	dancing Eddy Wally te Ertvelde
HALLUX p/a Autocars Schockaert H. Schildekensstr. 21 9261 Smetede (9-3-1987)	Paasshow	korte Halluxvoorstelling	- middagmaal - show geschenk combinatie portemonnaie portefeuille met antidiefsysteem	

SPLENDID p/a Autocars Eigen kracht Roeselarestraat 324 8610 Wevelgem (17-6-?)	Sluis (Nl.)	Splendid eksklusiviteiten, volledig nieuw gamma	- middagmaal toeristische uitstap naar Sluis pakket 1 kg. speculoos 1/2 kg. boter, 1 kg. kaas	dans en vermaak
MARYCO p/a Reisbureau De Scheldevallei Fietelstraat 19 9700 Oudenaarde-Eine (21-5-1984)	Zierikzee (Nl.)	Maryco's nieuwste kollektie schaapwolartikelen	- middagmaal bezoek Zierikzee pakket 1 pak spek, 1/2 kg. kwaliteitmargarine, 6 eieren, 1 boerenbrood	dans en plezier
PINOCCHIO Kloosterstraat 1 9860 Machelen-Zulte 16-6-?	Belgische Ardennen	onze artikelen	- middagmaal - bezoek Belgische Ardennen en Beneden-Lesse pakket 250 gr. salami, 250 gr. spek, 250 gr. paté	passende dancing
COMFORT-PLAN p/a Sint Martinus cars Lippenhove 47 9620 Zottegem 24-7-?	Brussel	spektakulaire huishoudelijke nieuwigheden	- koffie en ontbijt - middagmaal - bezoek Brussel Colruytgeschenk 1 doos leverpastei, 1 doos makreel, 1 doos erwten, 1 doos sardinen, 1 pak spaghetti, 1 peperkoek	dans en vermaak
PMC p/a Compasstours-Minitours Heidebaan 90 2700 Sint-Niklaas 14-6-?	Armentières (Fr.)	korte nieuwighedenshow	- middagmaal - bezoek Armentières pakket 1 Frans stokbrood, 1 fles Franse wijn, 1 Franse Camenbert	dans en vermaak
STARLUX p/a Jempi Cars Slagmansstr. 21 9130 Lochristi	Dinant	korte voorstelling Starlux nieuwigheden	- middagmaal - bezoek Dinant - 's avonds belegde oterham pakket 1 echte Ardeense salami, 1 echt Ardeens brood	dans en plezier
SPLD Rodebergstraat 44/A 8961 Nestouter-Heuvelland 4-9-?	Noord-Frankrijk	SPLD nieuwigheden	- middagmaal - verkenning Noord-Frankrijk pakket 1 Frans brood, 1 fles rode wijn, 1 Franse Camenbert	zaal La Palma te Gits
EUROSTAHL Plantin en Moretuslei 69 2018 Antwerpen 20-12-1985)	Aken (D.)	Eurostahl voorstelling	- middagmaal - bezoek Aken pakket 1 grote speculozenvent, 1 grote Spaanse houten kasteelkandelaar	dans en vermaak

VALENTINO St.-Jobstraat 47 3540 Heusden-Zolder (23-6-1985)	Domein Bokrijk	korte demon- stratie	- middagmaal - bezoek Bokrijk pakket 1 volkorenbrood, 1/2 kg. boter, 1 fles melk	dans en vermaak
MULTIFAN p/a Sint Martinuscars Lippenhove 47 9620 Zottegem (1-8-1987)	Biebosch (Nl.)	pittige voor- stelling	- soep en brood - bezoek Biebosch pakket 1 pak Drimmelse biezenkoek, 1 geschen- bon 100 fr.	muziek, dans en plezier
RELANCO CLUB Brouwershoek 30 2910 Borsbeek (20-12-1980)	?	korte boeiende voorstelling exclusieve artikelen	- middagmaal - avondmaal - fantastische show pakket /	lach en dans
TEMKO PARTY Nekkersputstraat 178 9000 Gent 9-7-1983	privaat dieren- tuin Limburg en ambachte- lijke bakkerij	- demonstratie internationale nieuwigheden	- middagmaal - koffie en fruitaart - proeven pralines, chocolade en halve maantjes pakket /	dans met orgelmuziek
ETROPAL Postbus 2 8510 Kortrijk-Marke (14-5-1986)	Veurne	korte Etropal- demonstratie	- middagmaal - boottocht Westhoek pakket /	?
ALICON p/a Ninove Cars Burchtstr. 11-13 9400 Ninove (14-6-?)	Clervaux (G. H. Lux.)	Aliconvoor- stelling	- middagmaal - bezoek Clervaux pakket /	?
MUNOSAN Lange Leemstr. 192 2000 Antwerpen (26-1-1982)	Ets. Meyers ?	Munosan kwa- liteitsprodukten	- kop koffie - middagmaal bezoek Ets. Meyers pakket S.K. Meyersgeschenk	dans en amusement
MEESTER PELSMAKER p/a Reizen Jempi Slagmanstraat 21 9130 Lochnisti (13-10-1983)	?	Pelsenkollektie	- middagmaal - animatie met Ray Davis pakket /	?
VAN DESSEL p/a Autocars GIDS Jos. Oude baan 69 3170 Herselt	Nederlands klompenfabriek ?	voorstelling van ?	- gebak - middagmaal - klompenfabriek pakket 1 pot appelmoes, 1 pak pudding, 1 pak vanillesuiker, 1 groot pak koeken, 1 grote peperkoek, 6 verse eieren	dans en plezier

BOLDOOT-DURYAL p/a Autocars Reisbureau Vermeire Antoine Polenstraat 137 9940 Evergem-Sleidinge (8-10-1983)	?	korte voor- stelling exclusiviteiten	- middagmaal - belegd broodje - fantastische herfstshow pakket laatste nieuwe singel Jimmy Holiday	dans en plezier
EUROLUX p/a Reizen Van De Voorde Emiel Becquaertlaan 180 2400 Mol (21-5-1983)	Madurodam (Nl.)	Eurolux exclusiviteiten	- middagmaal - bezoek Madurodam pakket 2 Delfst blauwe borden	dans en vermaak
RUBICON Nederkouter 88 9000 Gent (25-3-1983)	textielbedrijf vlasbewerking	Publicitaire show	- middagmaal - 's avonds warme schotel - bezoek bedrijven pakket 1 bord met uw foto	muziek en dans
INTERLUX p/a De Vos Uilestraat 141 2700 Sint-Niklaas	Aachen (D.)	sensationele nieuwigheden	- middagmaal - bezoek Aachen pakket 1 antieken velouren tapijt of 1 regenscherm	verpozing
VAPOR-CONTROL p/a Blauwput Cars Heuvelstraat 13 3200 Leuven-Kessel-Lo (26-1-1983)	?	unieke artikelen waaronder een Benelux-primeur	- middagmaal - avondmaal - verrassingstrip pakket 2,5 l badschuim, 1 huishoudshort, 1 stuk luxe toiletzeep	muziek, vermaak en dans
EVIPAK p/a Publi-Show Nieuwe Staatsbaan 20 2630 Oud Turnhout (16-2-1983)	Erpe-Mere	fabrieksbezoek Ravago Plastics	- koffie en gebak - Brabants koffietafel - koffiekoeken - showprogramma	dansgelegenheid
MARC-ANT p/a Reizen Dries V. Adriaenssensstraat 95-97 2120 Schoten (24-3-1983)	?	illustere nieuwigheden	- middagmaal - Good old day's show pakket 6 massief roodkoperen glasonderzetters	dans en vermaak
V.S.A. p/a Jempi Reizen Slagmanstr. 21 9130 Lochristi (14-11-1985)	Leuven	V.S.A. gezondheids- verwarmings- artikelen	- middagmaal - bezoek Leuven - belegde boterham pakket 1 kg. extra dessertkoffie	/

Gezien de vele voordelen is het vanzelfsprekend dat dergelijke dagtrips bijval kennen. Ook het feit dat op de terugreis dans en vermaak gegarandeerd zijn, heeft wel enige aantrekkingskracht, vooral bij de derde leeftijd.

Om een zo groot mogelijk publiek op de demonstraties te krijgen wordt er een en dezelfde dagtrip in verschillende plaatsen op dezelfde dag in een bepaald gebied uitgeschreven. Het aantal cars komen op één punt samen, bv. een grote hall, waar de geplande demonstratie plaats heeft. De identieke dagtrip wordt naderhand op een andere datum in een ander gebied hernomen.

Veruit de meest deelnemende groepen worden door de derde leeftijd geleverd. Waarschijnlijk ook daarom worden veel faciliteiten geboden zoals het voorzien van nabijgelegen opstapmogelijkheden. In de steden wordt een route uitgestippeld doorheen verschillende wijken waar op een bepaald uur een halte van de bus voorzien is. Op het platte land worden een vijf- à zestal gemeenten aangedaan waar opstapmogelijkheden voorzien zijn op de markt, bij de kerk of aan een kruispunt.

Na de demonstratie en het middagmaal komt het eigenlijk "toeristisch" gedeelte aan de beurt. In sommige gevallen kunnen we spreken van een zinvolle toeristische uitstap, bv. het bezoek aan een stad of streek. In andere gevallen is er van toerisme geen sprake en wordt een show met talrijke artiesten en vedetten op het programma ingelast. Zelfs TV-vedetten komen erbij te pas.

We geven een paar voorbeelden :

EXCLUSIEF – ENIG IN EUROPA in EIFELGEBERGTE

door U nooit gezien !!!

UNIEK INTERNATIONAAL GEBEUREN

(normaal inkomticket 7 DM = 140 Bfr.)

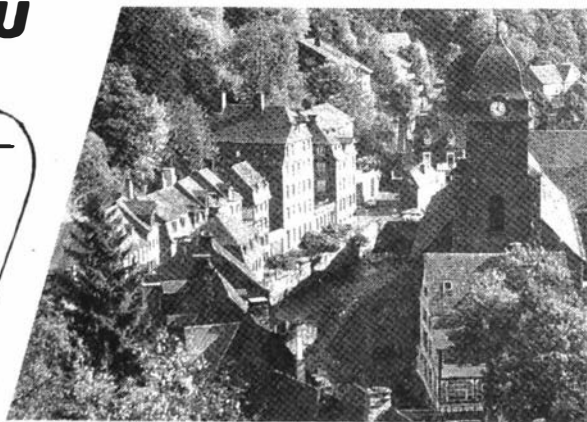
dank zij Maryco voor U GRATIS

en verblijf in **MONSCHAU**

met Duits avondsouper **GRATIS**

– U AANGEBODEN –

- Gratis verrassingsticket
- Gratis Duits avondsouper
- Volledig warm middagmaal
- Grote pot magere yoghurt
- 1 liter Duitse karnemelk fruitsmaak
- Hollandse smeerkaas "goudkuipje"
- Zes verse eieren
- Duo pudding

TIJDIG VERTREK LUXE AUTOCARS – DANS EN VERMAAK

Afb. 1. Specimen van een reclamekaart voor een unieke reis waarbij na de demonstratie van de exclusiviteiten een uitstap naar Monschau voorzien is.

In geval van een uitstap wordt op de reclamekaart een of meer gezichten van de stad of de streek afgebeeld, zie afb. 1. Er wordt zelfs over de grens getrokken, naar Frans-Vlaanderen, Nederland, Groot herzogdom Luxemburg en Duitsland. Zo zien we per alfabetische orde: Amiens (Fr.), Armentières (Fr.), Bastogne, Blankenberge, Brabantse Ardennen, Boulogne-sur-Mer (Fr.), Calais (Fr.), Clervaux, Esch-sur-Sure (GHL), Hoei, Luik, Luxemburg, Madurodam (Nl.), Monschau (D.), Oostende, Roubaix (Fr.), St. Omer (Fr.), Spa, Tholen (Nl.), Waterval van Coö, Zeebrugge, enz.

REIS MET LUXE AUTOCAR + KORTE VOORSTELLING VAN MARYCO'S EXCLUSIVITEITEN + VERBLIJF IN MONSCHAU MET DUIJS AVONDSOUPER + VOLLEDIG WARM MIDDAGMAAL + DANS EN VERMAAK + BTW	325 Fr.
INKOMTICKET EIFELGEBERGTE INTERNATIONAAL GEBEUREN (WAARDE 140Bfr.) + GEZONDHEIDSPAKKET : 1 GROTE POT MAGERE YOGHURT + 1 LITER DUITSE KARNEMELK MET FRUITSMAAK + HOLLANDSE SMEERKAAS "GOUDKUIPJE" + 1 DUO PUDDING + 6 VERSE EIEREN	100 Fr.
DIT ALLES : REIS MET LUXE AUTOCAR + KORTE VOORSTELLING VAN MARYCO'S EXCLUSIVITEITEN + VERBLIJF IN MONSCHAU MET DUIJS AVONDSOUPER + VOLLEDIG WARM MIDDAGMAAL + INKOMTICKET EIFELGEBERGTE INTERNATIONAAL GEBEUREN (WAARDE 140 Bfr.) + GEZONDHEIDSPAKKET : 1 GROTE POT MAGERE YOGHURT + 1 LITER DUITSE KARNEMELK MET FRUITSMAAK + HOLLANDSE SMEERKAAS "GOUDKUIPJE" + 1 DUO PUDDING + 6 VERSE EIEREN + DANS EN VERMAAK + BTW	425 Fr.
<small>Vergoeding chauffeur niet inbegrepen</small>	VOOR SLECHTS
<small>Betaling bij vertrek</small>	

Onderstaande kaart duidelijk invullen, afsnijden en vlug posten ten laatste 5 dagen vóór de reisdatum aan
P.V.B.A. MARYCO, Turnhoutsebaan 453, 2110 Wijnegem - Tel. 03/353.24.54

De prijs dekt gedeeltelijk de kosten - De p v b a MARYCO komt lussen in de kosten en het deelnemingsgeld volgens de regeling der reisbureau's

Voor iedereen beschikbaar.

<p style="text-align: center; margin: 0;">WOENSDAG 10 JULI 1985</p> <table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 80%;">Opstapplaatsen</td> <td style="width: 20%; text-align: right;">Vertrekkur</td> </tr> <tr> <td>LEEUWERGEM 1 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.00</td> </tr> <tr> <td>GROTENBERGE 2 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.10</td> </tr> <tr> <td>GODVEERDEGEM 3 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.15</td> </tr> <tr> <td>ERWETEGEM 4 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.20</td> </tr> <tr> <td>ST.-MARIA OUDENHOVE</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- 5 D'Asse</td> <td style="text-align: right;">7.25</td> </tr> <tr> <td>- 6 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.30</td> </tr> <tr> <td>ST.-GORIKS OUDENHOVE</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- 7 Kerk</td> <td style="text-align: right;">7.35</td> </tr> <tr> <td>ZOTTEGEM</td> <td></td> </tr> <tr> <td>- 8 Kerk Bevegem</td> <td style="text-align: right;">7.40</td> </tr> <tr> <td>- 9 Station</td> <td style="text-align: right;">7.45</td> </tr> <tr> <td>- 10 Markt</td> <td style="text-align: right;">7.50</td> </tr> <tr> <td>- 11 Bijloke</td> <td style="text-align: right;">7.55</td> </tr> </table>	Opstapplaatsen	Vertrekkur	LEEUWERGEM 1 Kerk	7.00	GROTENBERGE 2 Kerk	7.10	GODVEERDEGEM 3 Kerk	7.15	ERWETEGEM 4 Kerk	7.20	ST.-MARIA OUDENHOVE		- 5 D'Asse	7.25	- 6 Kerk	7.30	ST.-GORIKS OUDENHOVE		- 7 Kerk	7.35	ZOTTEGEM		- 8 Kerk Bevegem	7.40	- 9 Station	7.45	- 10 Markt	7.50	- 11 Bijloke	7.55	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">PORT BETAALD DOOR BESTEMMELING</td> <td style="width: 50%; text-align: right;">10.7.85</td> </tr> <tr> <td colspan="2">GELIEVE IN DRUKLETTERS TE SCHRIJVEN</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Naam :</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Straat :</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Gemeente :</td> </tr> <tr> <td>Postnr. :</td> <td>Tel. :</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Aantal deelnemers :</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Opstapplaats invullen met een kruisje</td> </tr> <tr> <td>1 ☐</td> <td>7 ☐</td> <td>13 ☐</td> <td>19 ☐</td> </tr> <tr> <td>2 ☐</td> <td>8 ☐</td> <td>14 ☐</td> <td>20 ☐</td> </tr> <tr> <td>3 ☐</td> <td>9 ☐</td> <td>15 ☐</td> <td>21 ☐</td> </tr> <tr> <td>4 ☐</td> <td>10 ☐</td> <td>16 ☐</td> <td>22 ☐</td> </tr> <tr> <td>5 ☐</td> <td>11 ☐</td> <td>17 ☐</td> <td>23 ☐</td> </tr> <tr> <td>6 ☐</td> <td>12 ☐</td> <td>18 ☐</td> <td>24 ☐</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td>25 ☐</td> </tr> </table> <div style="border: 1px solid black; width: 60px; height: 60px; margin-left: auto; margin-top: 20px; text-align: center; line-height: 60px;">12 F</div> <div style="margin-top: 20px;"> <p style="text-align: center; font-weight: bold; font-size: 1.2em;">MARYCO</p> <p style="text-align: center; font-weight: bold; font-size: 0.9em;">p.v.b.a.</p> <p style="text-align: center; font-weight: bold; font-size: 0.9em;">Turnhoutsebaan 453 2110 WIJNEGEM</p> </div>	PORT BETAALD DOOR BESTEMMELING	10.7.85	GELIEVE IN DRUKLETTERS TE SCHRIJVEN		Naam :		Straat :		Gemeente :		Postnr. :	Tel. :	Aantal deelnemers :		Opstapplaats invullen met een kruisje		1 ☐	7 ☐	13 ☐	19 ☐	2 ☐	8 ☐	14 ☐	20 ☐	3 ☐	9 ☐	15 ☐	21 ☐	4 ☐	10 ☐	16 ☐	22 ☐	5 ☐	11 ☐	17 ☐	23 ☐	6 ☐	12 ☐	18 ☐	24 ☐				25 ☐
Opstapplaatsen	Vertrekkur																																																																										
LEEUWERGEM 1 Kerk	7.00																																																																										
GROTENBERGE 2 Kerk	7.10																																																																										
GODVEERDEGEM 3 Kerk	7.15																																																																										
ERWETEGEM 4 Kerk	7.20																																																																										
ST.-MARIA OUDENHOVE																																																																											
- 5 D'Asse	7.25																																																																										
- 6 Kerk	7.30																																																																										
ST.-GORIKS OUDENHOVE																																																																											
- 7 Kerk	7.35																																																																										
ZOTTEGEM																																																																											
- 8 Kerk Bevegem	7.40																																																																										
- 9 Station	7.45																																																																										
- 10 Markt	7.50																																																																										
- 11 Bijloke	7.55																																																																										
PORT BETAALD DOOR BESTEMMELING	10.7.85																																																																										
GELIEVE IN DRUKLETTERS TE SCHRIJVEN																																																																											
Naam :																																																																											
Straat :																																																																											
Gemeente :																																																																											
Postnr. :	Tel. :																																																																										
Aantal deelnemers :																																																																											
Opstapplaats invullen met een kruisje																																																																											
1 ☐	7 ☐	13 ☐	19 ☐																																																																								
2 ☐	8 ☐	14 ☐	20 ☐																																																																								
3 ☐	9 ☐	15 ☐	21 ☐																																																																								
4 ☐	10 ☐	16 ☐	22 ☐																																																																								
5 ☐	11 ☐	17 ☐	23 ☐																																																																								
6 ☐	12 ☐	18 ☐	24 ☐																																																																								
			25 ☐																																																																								

Afb. 1. Keerzijde.

Zo er een show op het programma staat worden op de reclamekaarten foto's van de artiesten en vedetten die optreden afgebeeld, zie afb. 2. We vinden: Gaston en Leo, Nicole en Hugo, Rita Deneve, Joe Harris, Willy Sommers, Yvonne Verbeeck, Jan van Deyck, Bob Benny, Micha Marah, Julio Iglesias, Luc Steeno, Crissy, Lou Roman, Eddy Wally, e.a. Als TV-vedetten komen voor: Walter Capiiau, Luc Appermont, Jan Theys, René en Manu Verreth, tot zelfs Armand Pien toe.

PROMOTIEREIZEN
 10 dagen BENDORM
 7 dagen VENEZIË (Lido)
 7 dagen LORREÏ DE MAR
 10 dagen ITALIË
 12 dagen PORTUGAL
VOLL PENSION
 vanaf 4.999 BF.
 Gratis hotel
 Tel. 03.384.03.10/11
 Lux Travel - A1137

GRATIS
 VOOR IEDEREEN
 GESCHONKEN DOOR
 ONZE BIJVERLADER

OP VOLE TOEREN

Een LUXE REIS aan BIBBERPRIJS
 met WALTER CAPIAU
 YVONNE VERBEECK
 MANU VERRETH
 JAN VAN DEYCK
 JOE HARRIS
 LOU ROMAN

DAGTRIP MET LUXE AUTOCAR

- * 1 doos AJUINSOEP 1L.
- * 1 doos ASPERGE SOEP 1L.
- * 1 doos CHAMPIGNON SOEP 1 L.
- * 1 doos SCHELPJES DELICATESSESOEP 1L.
- * 1 doos SELDER SOEP
- * 1 doos RUNDVLEESSOEP
- * 1 pak TUINKRUIDEN SLASAUS
- * 1 pak zeer fijne KRUIDENSAUS
- * VOLLEDIG WARM MIDDAGMAAL
- * INKOMKAART VOOR DE SHOW

Morgen brengen wij U naar een van onze gezellige restaurants.
 Na een doeiende voorstelling door onze vertegenwoordiger over gezondheid en lichaamsverzorging. Volgt er een volledig en GRATIS middagmaal.
 Na de maaltijd brengen wij U naar onze prachtige feestzaal voor een onvergetelijke en dulle namiddag. Een supershow met alles erop en eraan.
 U wordt er verwelkomt door belgisch grootste vedetten zoals
 Walter Capiou van Hoger Lager
 Manu Verreth van de Collega's
 TV en Filmhumoristen
 Jan Van Deyck en
 Yvonne Verbeeck
 Onze welbekende zanger
 Joe Harris.
 Wij sluiten met dans en vermaak voor de liefhebbers.
EEN ONVERGETELIJKE DAG VOOR EEN ONVERBETELIJKE PRIJS

Afb. 2: Specimen van een reclamekaart voor een luxereis waarbij na een demonstratie van de exclusiviteiten een supershow aangeboden wordt. We zien dat meteen reclame wordt gemaakt voor promotiereizen in het hoogseizoen, zie linkerbovenhoek.

Er zijn talrijke konsumptiemaatschappijen uit de grond gerezen (zie tabel blz. 59-62). We stellen vast dat thans velen hebben afgehaakt, te oordelen naar de fel verminderde toevloed van uitnodigingskaarten. Trouwens het aanbod was te groot. Niet enkel wekdagen maar ook zondagen komen thans in aanmerking voor het inrichten van dergelijke dagtrips.

Een kleine enquête (1) leert ons dat niet alles koek en ei is. Indien het verkoopsresultaat het verwachte succes niet oplevert, worden sommige voordelen vermeld op de uitnodigingskaart eenvoudigweg geschrappt wat niet in de smaak van de deelnemers valt, protest uitlokt en onvermijdelijk stof tot nadenken geeft voor latere deelname.

Verder komt het feit, dat eenmaal de demonstratie een aanvang heeft genomen, doorgaans de deuren van de zaal gesloten worden zodat vooral de groepen van de derde leeftijd moeten wachten tot de voorstelling is afgelopen om aan bepaalde lichamelijke behoeften te kunnen voldoen.

(1) Zegspersonen P.L. (Gent), C.G. (Zottegem).

Deze en andere redenen kunnen de oorzaak zijn voor het afhaken. Daarbij is rekening gehouden met het feit dat verzadiging van aankoop onvermijdelijk is.

Met dit alles heeft de zakenwereld een nieuwe manier van reizen en winkelen uitgedacht en een nieuw volkstoerisme in het leven geroepen, dit niet zozeer voor de mens zelf maar uit eigenbelang en winstbejag. Het toerisme staat alzo het hele jaar op het programma. Het is een industrie op zich geworden en de zaken draaien voor allen: de firma's, de autocaruitbaters, de restauranthouders, de showwereld, enz.

Het zal in de toekomst interessant zijn om na te gaan of dit soort volkstoerisme, dat sterk is gestart, stand zal blijven houden.

Maurits BROECKHOVE

JACKY LAGROU, EEN GENTS TYPE

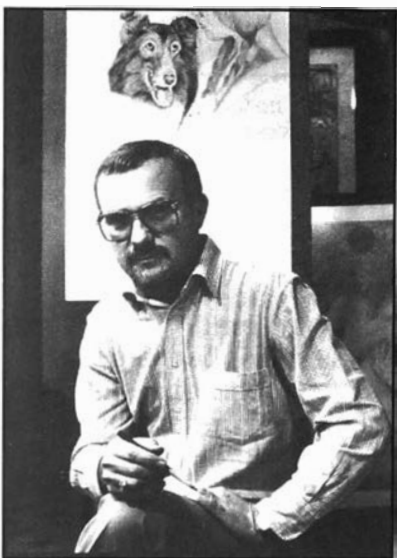

Foto door Philips Van Outrive

Jacques Lagrou, een bekende figuur op de Voormuide, is een totaal ander soort type dan deze door Andelhof tijdens het interbellum beschreven.(1)

Spanje had, volgens Rossini, zijn beroemde "barbiere di Seviglia". Gent kan prat gaan op zijn herenkapper "Jacky", de eigenaar van een bijna honderd jaar bestaande kapperszaak.

Deze vijftiger kwam reeds jaren geleden in de kijker als collectioneur van een aanzienlijke reeks gekopieerde oude foto's, o.m. over de binnenscheepvaart, wat uiteraard zijn cliënteel maar ook de volks- en heemkundigen interesseert.

Maar er is meer.

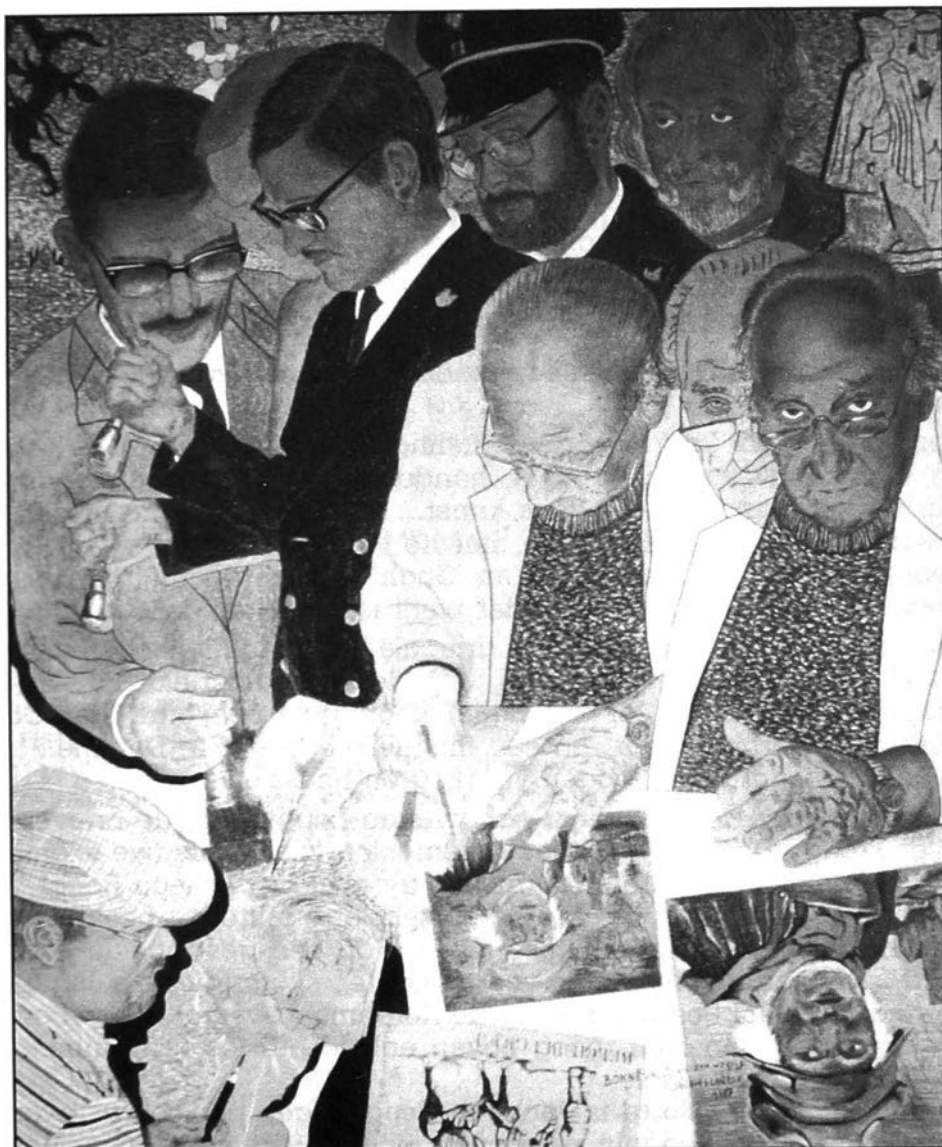
In 1979 bracht Jacques, op uitnodiging van zijn vriend, de Gentse hedendaagse

kunstschilder Dees De Bruyne, een deel van zijn zomervakantie bij deze door te Vacluse in het zonnige zuiden. Hij ging er schilderen.

Toen hij merkte dat Lagrou er aanleg voor had, verbeterde De Bruyne zijn vorm- en kleurtechnieken en gaf hem de raad deze toe te passen. Van dan af aan werd tekenen en schilderen zijn hobby naast de fotografie die trouwens een primordiale rol in zijn oeuvre zou spelen.

De behandelde onderwerpen zijn sterk realistische portretten van zijn familie en vrienden, karikaturen van bekende types uit zijn omgeving, herbergscènes en naaktfiguren, vaak sterk erotisch vertolkt.

Daarbij komt zijn belangstelling voor de astrologie die hij op een

Jacky Lagrou, schilderij "Bonnevalle en zijn wereld" (1987)

volkse manier, zeer gedetailleerd, in zijn dierenriemfiguren uitbeeldt, vermengd met symboliek.

Keren we bij deze actieve autodidakt terug tot de teken- en schilderkunst, althans tot een werk dat in 1987 ontstond, uit bewondering voor de internationaal bekende artiest Oscar Bonnevalle die hij in augustus van dat jaar voor de eerste maal in levende lijve ontmoette. Bonnevalle stelde toen in het gebouw van "Sport Nautique" op de

Watersportbaan verschillende postzegelontwerpen van zijn hand tentoon. Tevens werden daar nieuwe postzegelreeksen door de postdiensten afgestempeld.

Jacques Legrou nam er foto's, o.m. van Bonnevalle en van de stempelende postman Freddy David en meteen borrelde de idee van zijn schilderij "*Bonnevalle en zijn wereld*".

Deze gekleurde tekening die 137,5 × 116,5 cm meet (de omlijsting inbegrepen), werd op beige papier in pastel en sepia, conté en krijt opgebouwd met als belangrijke tinten: groen, rood, blauw, bruin, zalm en zwart.

De personen werden in overlappende houdingen, naar foto's in het schilderij geplaatst.

Kenmerkend voor Lagrou is de herhaling van personages en bewegingen waardoor de nadruk op de handeling wordt gelegd, een soort futurisme in onze hedendaagse kunst.

De achtergrond is, zoals bij de meeste van zijn werken, zalmkleurig gepointilleerd ("Ik bewonder Van Gogh" beweerde hij tijdens een interview). De ikonografie van dat werk is de volgende.

Centraal rechts zit Bonnevalle in drie, als het ware filmisch opeenvolgende houdingen. De nadruk ligt op de karakteristieke kop en de scheppende handen. Vóór hem liggen voorontwerpen, o.m. "Een Oostduinkerkse Garnaalvisser" en een mannelijke figuur te Damme.

Bovenaan staan drie vrienden van Lagrou naast elkaar.

Links, opnieuw in over elkaar schuivende houdingen, de brievenbesteller Freddy David tijdens het afstempelen van de nieuwe exemplaren voor postzegelfanaten. Daarnaast zijn makker, kollega Roger Van Hecke, zeer bekend op de Muide en tenslotte faktor - beeldhouwer Germain Janssens. Achter deze laatste, op een gestippelde achtergrond, ziet men de afbeelding van de houten skulptuur door Janssens voor het Centraal Postgebouw op de Korenmarkt vervaardigd. Bovenaan links bewegen zich, hoog boven enkele huisjes te Damme, Tyl Uilenspiegel en zijn Nele.

Onderaan links tenslotte is Jacky in hoogsteigen persoon aanwezig. Hij schildert en alleen zijn persoon is als het ware driedimensionaal, met sterke slagschaduw afgebeeld.

Het geheel doet enigermate surrealistisch aan als de uitdrukking van een droom waarin de Gentse volkskunstenaar zijn vrienden in revue laat passeren achter de stadsgenoot en artiest van het "magisch-realisme" Bonnevalle, waarvoor hij een bijzondere bewondering koestert.

Lode Hoste

(1) Andelhof, (O.V.Z. 1932) "Charles-Louis Vanden Bulcke, voorzitter van de Zouaven"; (O.V.Z. 1937) "De Snepvanger"; (O.V.Z. 1939) "Jules Seys, de burgemeester van 't Zieklien"; (O.V.Z. 1940) "Fliepe de skamoteur"...